मू कुमारी

मूलश्री महाविहार व विहारया कुमारीप्रथा

Mul Shree Mahavihar and its Kumari Tradition

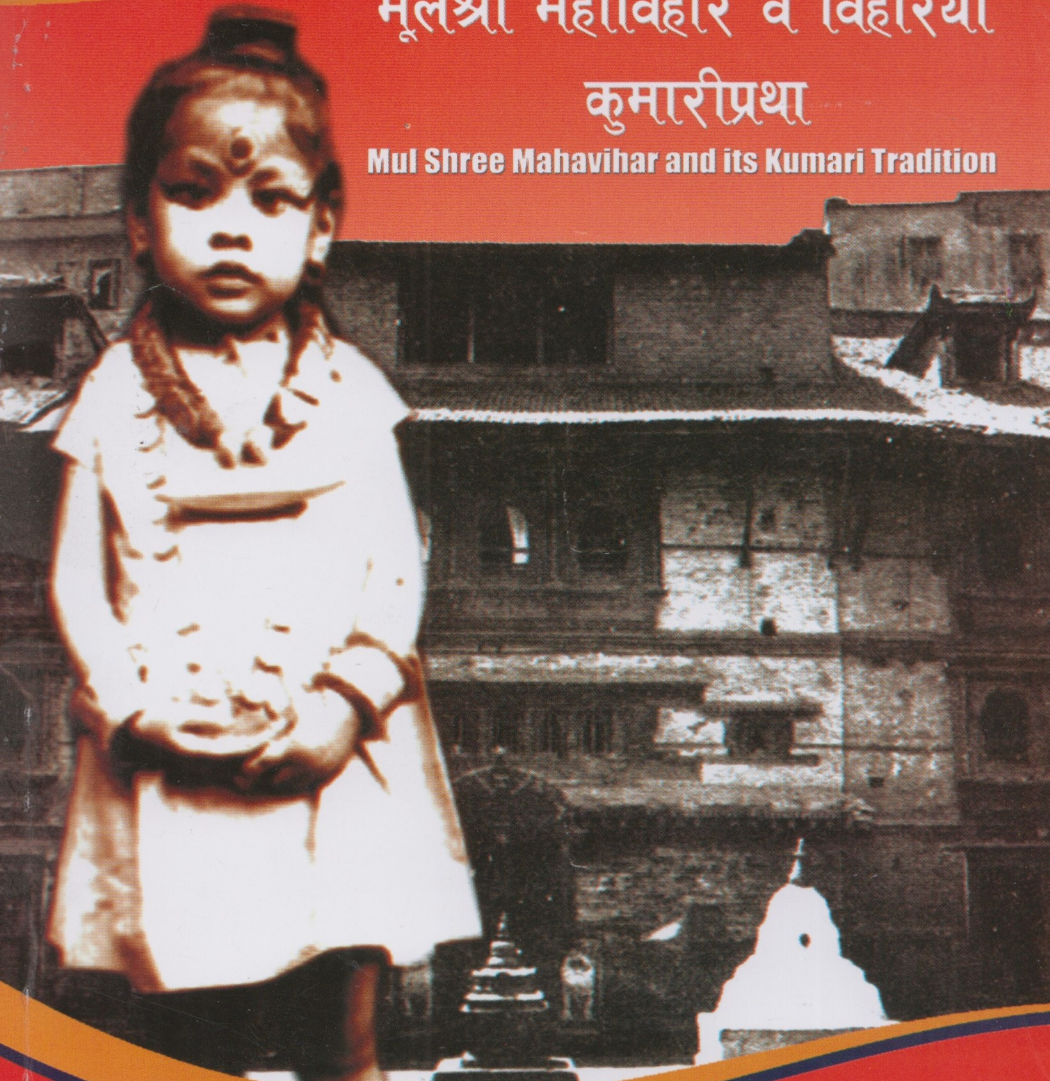

पिकाक :

रूपतारा बज्राचार्य

च्वमि : सुजनविलास बज्राचार्य

मूलश्री महाविहार व विहारया कुमारी प्रथा

(MulShree Mahavihar and its Kumari Tradition)

च्वमि

सुजनविलास वज्राचार्य

पिकाक

रूपतारा वज्राचार्य

मूलश्री महाविहार व विहारया कुमारीप्रथा

सफू	:	मूलश्री महाविहार व विहारया कुमारी प्रथा
च्वमि	:	सुजनविलास वज्राचार्य
विधा	:	संस्कृति व सम्पदा
पिकाक	:	रूपतारा वज्राचार्य
सम्पादक	:	मदनसेन वज्राचार्य
द्यबः	:	मणिश्रीरत्न वज्राचार्य
न्हापांगु संस्करण	:	५०० प्रति
पिदंगु दँ	:	ने.सं.११४० (वि.सं.२०७६/ई.सं.२०१९)
मू	:	**नेपालभाषाया थ्व न्हापांगु संस्करण मिइगु नितिं मखु ।**
सर्वाधिकार सुरक्षित	:	च्वमि
कम्प्युटर	:	राजन मानन्धर
ले-आउट डिजाइन	:	विपिन कपाली "चिकंमू" ९८४१-८१९२५०
थाकू	:	सिद्धिवर प्रिटिङ्ग प्रेस, लगंत्वाः (थौंकन्हय् कलंकी)
ISBN	:	978-9937-0-6890-1

देछा

दिवंगत जहान न्हुछेलाल वज्राचार्यया
निदँया पुण्यतिथिस थ्व सफू सकसितं
धर्मदानकथं लःल्हानागु जुल।

खालि

काठमाडौं महानगरपालिका

यँ महानगरपालिका

नगर कार्यपालिकाको कार्यालय

काठमाडौं ३ नं. प्रदेश, नेपाल

काठमाडौं महानगर नगर कार्यपालिकाको बागदरबार, काठमाडौं २०७३

तिथि: थिंलाथ्व तृतिया, ने.सं ११४०

सुभाय् लिसें भितुना

झीगु स्वनिगः लिसें यँदेय् आपालं कला, संस्कृति व सम्पदां जाःगु ऐतिहासिक लागा खः । विश्वय् हे गनं ज्वःमदुगु कलात्मक सम्पदात दुगु जुयाः संयुक्त राष्ट्र संघीय निकाय युनेस्कों यँदेय् दुने लाःगु प्यंगू सम्पदायात विश्व सम्पदाया धलखय् दुथ्याकातःगु दु। थुगु लागाय् झी पुर्खा ं दयेका थकूगु थुपिं हे सम्पदाया सम्मान यासें यँ महानगरपालिकां 'सांस्कृतिक शहर, यँ महानगर' नारा क्वःछिउगु खः ।

यँ मनपाया ३२ गू वडात मध्ये वडा नं. २२ न्हू सतक थें ज्याःगु देयूया हे प्रमुख व्यापारिक केन्द्र नापनापं नेवाः सभ्यता व संस्कृतिया विकासलिसे स्वापू दुगु लुँमदि अजिमा (भद्रकाली), पाःलाःद्यः (संकटा) थें ज्याःगु धार्मिक (सांस्कृतिक सम्पदा दुगु वडा खः । लिसें थ्व हे वडा दुने ऐतिहासिक मूलश्री महाविहार नं लानाच्वंगु दु। गन छगू इलय् थःगु हे कुमारी संस्कृति समेत अस्तित्वय् दुगु खः । थुगु लागाया थ्व महत्वपूर्ण सांस्कृतिक सम्पदा बारे आपालं जानकारी व सूचनात दुथ्याकाः च्वमि भाजु सुजनविलास वज्राचार्यं च्वयादीगु "मूलश्री महाविहार व विहारया कुमारी प्रथा" सफूपाखें थ्व सम्पदाया दस्तावेज दयेकेगु ज्याय् तःधंगु तिवः जुइगु भलसा कयाच्वना ।

यँ देयूया म्हसीका पित ब्वयेगु ज्याय् नापं थ्व सफुलिं अझ यक्व तिवः बीगु भलसा कासें थुकिया लागिं च्वमि वज्राचार्य लिसें प्रकाशनया भाला कयादीम्ह कुमारी खलःया हे दुजः मयूजु रूपतारा वज्राचार्ययात यक्व यक्व सुभाय् बियाच्वना ।

विद्या सुन्दर शाक्य
प्रमुख
यँ महानगरपालिका

बागदरवार, काठमाडौं नेपाल, फोन नं. ४२३१४८१
ईमेल : kmcmayor@mos.com.np, वेभसाइट : Http//www.kathmandu.gov.np

काठमाडौं महानगरपालिका

२२ नं वडा कार्यालय संकटा, टेबहाल, काठमाडौं, ३ नं. प्रदेश, नेपाल।

यें महानगरपालिका

Kathmandu Metropolitan City Office

काठमाडौं महानगरपालिका
२२ नं वडा कार्यालय
टेबहाल, काठमाडौं

प.सं.२०७६/७७
च.नं. ६१४

भिंतुना

यैं देयूया म्हसिका धइगु थन भ्री पूर्खां दयेका थकूगु ऐतिहासिक सम्पदा व नखःचखःत खः। यँया ऐतिहासिक पक्षयात स्वयेगु खःसा थनया थीथी मठ, मन्दिर, बाहाः बही व यक्को धरोहरत दु। लिच्छविकालनिसें शाहकालतकया नखःचखः व सम्पदात भीगु न्ह्यःने आःतकं त्वाःत्वालय् ल्यनाच्वंगु दु। थुकिया इवलय् यैं देयूया छगू महत्वंजाःगु लागात कःघानाच्वंगु जिमिगु यैं म.पा वडा नं. २२ नं थुगु धरोहरया केन्द्र खः। थ्व वडा देयूया हे छगू व्यापारिक केन्द्र जक मखु ऐतिहासिक व सम्पदां नं जायाच्वंगु लागा खः। न्हापा न्हापा यैं देय् दुने दुहाँ वइगु ध्वाखा न थ्वहे वडाय् लाः। गुकिइ थ्व थौकन्हय्या नेपाल टेलिकमनापसं लाः। लिच्छवीकालीन मू कुमारी, ते बाहाःया पाःल्हाद्यः (संकटा), तुंख्यःया महांकाःद्यः, ते बाहाया लुँमरि अजिमा, धरहरा, यैंयाःबलय् दच्छिइ छक्वः पिहाँ बिज्याइम्ह वाकाद्यः लिसें मल्लकालया यक्व सम्पदात थन दु। अथे हे बौद्धधर्मया धरोहरया रूपय् थीथी बाहाः, बहित नं दु। गुकि मध्ये यैं देया १८ गु मू बज्रयानी महाविहार मध्ये मू बाहाः, सवल बाहाः, ते बाहाः ला थ्वहे वडा दुने दुसा तःधं बाहाः, दुगं बहि थज्याःगु शाक्यसंघ नं दु। नापं थेरवादय् नां जाःगु गणमहाविहार ला दक्कोसिनं स्यूगु हे जुल।

थज्याःगु महत्ताजाःगु महाविहारत मध्ये छगू वँटु त्वाःया मू बाहाःया सम्बन्धय् अनुसन्धान यानाः भाजु सुजनविलास बज्राचार्यं थुगु वडाया ऐतिहासिक म्हसिकायात अभ्र तःब्या याकूगु खनेदु। वयूकलं इतिहासया कालखण्डय् लानाच्वंगु व थौंया आधुनिकतां त्वपुया यंकाच्वंगु ऐतिहासिक मू बाहाः अर्थात् मूलश्री महाविहार व विहारया कुमारीप्रथा बारे थःगु शोधयात नेपालभाषां भाषानुवाद यानाः सकसिगुं न्ह्यःने हयादीगु व थुज्याःगु ज्याय् हःपाः बियाः सफू पिकायेत माःगु ग्वाहाली यानादीम्ह विहारया रूपतारा बज्राचार्य व वयूकःया छेंजःपिन्त यक्को यक्को भिंतुना बिसें सदां थज्याःगु ज्याय् न्ह्यचिला च्वने फयेमा धकाः मनंतुना।

वडाअध्यक्ष
चिनीकाजी महर्जन
यें महानगरपालिका वडा नं. २२
ते बाहाः

चिनी काजी महर्जन
वडा अध्यक्ष

कार्यालयः संकटा, टेबहाल, फोन नं ५७१३६४४/५७१३९५७।
ईमेलः Kmcmayor@mos.com.np, वेभसाइट Http//www.kathmandu.gov.np

Lotus Academic College
for Buddhist Studies

Estd. 2007 A.D.

(Affiliated with Lumbini Buddhist University)

Ref./No. : - १०/०७१/७२

मिति : २०६७।७।१२

शुभकामना

यस कलेजमा M.A in Applied Buddhism विषयमा शैक्षिक वर्ष २०७०/७१ दोस्रो ब्याचका विद्यार्थी श्री सुजन विलास बज्राचार्यज्यूले दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको परिपूर्तिको निम्ति "मूलश्री महाविहार तथा विहारको कुमारी प्रथा" शिर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गर्नु भएको छ। उक्त शोधकार्यलाई परिमार्जित गरी पुस्तक प्रकाशित गर्नु भएकोमा बधाई ज्ञापन गर्दछु। मूलश्री महाविहार तथा विहारको कुमारी प्रथा बारे गरिएको अनुसन्धानात्मक यस कीर्तिले नेपालमण्डलको बौद्ध विहार तथा संस्कृति सम्बन्धि अध्ययन तथा अनुसन्धान कार्यमा टेवा पुऱ्याउने छ भन्ने आशा लिएको छु।

भविष्यमा पनि श्री सुजन विलास बज्राचार्यज्यूबाट बौद्धधर्मको विषयमा अनुसन्धान मूलक ग्रन्थहरुको प्रकाशन गर्नु हुनेछ भनी अपेक्षा राख्दछु। भवतु सब्ब मंगलं।

धम्म सुन्दर वज्राचार्य
प्राचार्य

P.O. Box N. 59, Kamuknam Mahavihar, Khwayebahil, Lalitpur, Nepal Phone: 5005253 Email: info@lrcnepal.org

http://www.lrcnepal.org.np

दर्ता नं.: जि.प्र.का.का.२३१ ०५०/०५१
PAN No. 301806943

दथुपुंई आचार्य गुठी

संस्कृति तथा संरक्षण समिति

असन, त:क्षे बहाल, काठमाडौं ।

प.स. ०७६/७७ मिति: २०७६/०८/०६

धर्मानुशासक :
चक्रेश्वर श्री प्रेमबज्र बज्राचार्य,
तक्षेबाहा: फोन: ४२८७३१४
अध्यक्ष :
श्री मेरुहर्ष बज्राचार्य
तक्षेबाहा: फोन: ४४१०९०४
उपाध्यक्ष द्वय :
श्री गम्भीर बज्राचार्य
सवलबाहा : फोन: ४२४९८६३
श्री ज्ञानीराजा बज्राचार्य
जनबाहा : फोन: ४२३८२३८
सचिव :
श्री सागरमान बज्राचार्य
मखंबहा: फोन: ४३०११८८
सहसचिव :
श्री सुरेश बज्राचार्य
ईटुंबाहा : फोन: ४६७२८६७
कोषाध्यक्ष :
श्री शिवविजयरत्न बज्राचार्य
टेबाहा : फोन: ४२४४१८८
सह कोषाध्यक्ष :
श्री सुमनरत्न बज्राचार्य
मूबाहा : फोन: ४२३०१६५
सदस्यवर्ग :
श्री अशोकहर्ष बज्राचार्य
तक्षेबाहा : फोन: ४४३४६६४
श्री पन्नारत्न बज्राचार्य
मूबाहा : फोन: ४२२३८१६
श्री मिन्दुरत्न बज्राचार्य
जनबाहा : फोन: ४२२६११९
श्री सुजिवलाल बज्राचार्य
ईटुंबाहा : फोन: ४२६०९११
श्री सिद्धिमुनि बज्राचार्य
सवलबाहा : फोन: ४२७१०३५
श्री रोशन विलास बज्राचार्य
मखंबाहा : फोन: ४२५८६६६
श्री दिपकरत्न बज्राचार्य
टेबाहा : फोन: ९८४१३८६१६७
पदेन सदस्यवर्ग :
चक्रेश्वर श्री मोहनरत्न बज्राचार्य
चक्रेश्वर श्री ऋद्धिमान विलास बज्राचार्य, मखंबाहा :
चक्रेश्वर श्री तेज बहादुर बज्राचार्य मूबाहा :
चक्रेश्वर श्री योगेन्द्ररत्न (आईराजा) बज्राचार्य, जनबाहा :
फोन: ४२७२१४१
चक्रेश्वर श्री मोतिकाजी बज्राचार्य,
टेबाहा : फोन: ४२३१२७६
मनोनीत सदस्यवर्ग :
श्री मदनमानन्द बज्राचार्य,
त:क्षे बाहा फोन:९७४१००९४६८
श्री देवरत्न बज्राचार्य
मूबाहा : फोन: ९८४१६२७७५८

हार्दिक शुभेच्छा

यें देयूया प्रमुख महाविहारपिं मध्ये मूलश्री महाविहार नं छगू खः। दथुपुईंया न्हयूगू महाविहार मध्ये मूबाहाः कथं नांजाःगु थुगु महाविहारय् नेवाःतयूगु छगू अमूर्त न्ह्यब्वया च्वंगु छगू ज्वःमदुगु संस्कृति "कुमारी प्रथा" नेपाःया बौद्ध जगतं अन्यन्त श्रद्धा तइगु महत्वपूर्ण संस्कृति खः।

थुगु महाविहारये विद्यमान कुमारी प्रधायात कयाः "मूलश्री महाविहार व विहारया कुमारी प्रथा" नामक सफू पिहाँवयेत्यंगु खँ न्यनाः धर्मप्रितिया अनुभुति जृगु दु।

थुज्वःगु बौद्ध जगतया अत्यन्त महत्वपूर्ण संस्कृतियात कयाः सफू च्वया बिज्याःम्ह रत्नकीर्ति महाविहारया प्रखर युवा व्यक्तित्व किजाभाजु सुजन विलास बज्राचार्य धन्यवादया पात्र खः। अथे हे थुज्वःगु तसकं महत्वं जाःगु सफू पिकायेगु ज्या याना बिज्याम्ह हनेबहःम्ह रूपतारा बज्राचार्य व वस्पोल सकल छेँजःपिन्त नं आपालं सुभाय् देछाना च्वना।

(सागर मान बज्राचार्य) सचिव
भवतु सब्ब मङ्गलम्रु !

सम्पादकीय

नेपाःदुने थःगु हे बिस्कं मौलिकता ज्वना पिज्वःवःगु धर्मकथं वज्रयान बौद्धधर्मयात नालेफु । थुकिया मू केन्द्रकथं स्वयम्भूया शान्तिपुर आगंयात न्ह्यःने हयेफु । जुजु अंशुवर्माया इलय् पलिस्था यानातःगु गोकर्णया छ्गः चीभाःया अभिलेखय् "वज्रयान" खँग्वः न्ह्यथनातःगु व उकि सम्वत् ५३६ (ई.६१४) न्ह्यथनातःगुलिं वज्रयानधर्मया प्रचलन यक्को न्ह्यवंनिसें हे जुइ धुंकूगु प्रष्ट दु ।

थ्वहे धर्मया लिधंसाय् थनया संस्कृति, परम्परा, जात्रा, नखःचखः, रीतिथिति आदि न्ह्यानाच्वंगु खनेदु । स्वयम्भूलिसें तःतःग्वगू व चीची ग्वःगु चीभाःत, महाविहार, विहार, बहि, द्यःतय्गु रथजात्रा, योगिनी, भैरव, गणेद्यः आदिया पलिस्था जुयावयाच्वन । थनया जनजीवन न वहेकथं आःतकं न्ह्यानावयाच्वंगु दु । वज्रयानया विकास व संरक्षणया नितिं मू अध्ययनया थाय् जुयाच्वंगु धइगु हे महाविहार, विहार व बहि खः । थुगु विहारतलिसे स्वापू दयाच्वंगु आगंछेँ वास्तबय् ध्यानभावनाया प्रयोगात्मक क्वथा खः गन योगध्यानया माध्यमं थःगु चित्त विशुद्धिकरणया ज्या जुइ । वज्रयानया मू तत्व धइगु थ्व हे खः । तर छुं शताब्दीनिसें वज्रयानय् विकृति खनेदया वल । उकिं विहार पतिकंबिइमाःगु वज्रयानी शिक्षालिसें योगाभ्यास व ध्यानभावनायात माःकथं न्ह्यःने यंके मफत । छुं दशक न्ह्यवंनिसें वज्रयानी शिक्षा बिइगु परम्परा पूर्णतः दिनावंगु खने दु ।

यँया भिंच्यागू महाविहारमध्येया छगू महत्तांजाःगु वटुत्वाया मूलश्री महाविहार(मू बाहाः)नं खः । च्वमिभाजु सुजनबिलास वज्राचार्यपाखें विहारया न्हनावनाच्वंगु ऐतिहासिकता, परम्परागत संस्कार, संस्कृतिया संरक्षणय् तिबः जुइगुकथं उगु विहारया म्हसिका व कुमारी प्रथाबारे लुम्बिनी विश्वविद्यालयअन्तर्गत लोटस एकेडेमीक कलेजपाखें थः ब्वनाच्वंगु एप्लाइड बुद्धिजम् एम.ए.तगिंया मू थेसिस (शोधपत्र)कथं थुकियात न्ह्यब्वःगु खः । ताःई न्ह्यवंनिसें नेपालभाषा ख्यलय् ल्हाः न्ह्याका वयाच्वंम्ह व तःदँतक इमेज च्यानलया नेवाःम्हसिका व रेडियो सगरमाथाय् संस्कृतिसम्बन्धी ज्याभ्वः न्ह्याकावये धुंकूम्ह वय्कलं तःदँतकया अनुसन्धानयात थेसिस दय्का दिल सा उकियात हे भाय्हिलाः नेपालभासं सफूकथं न्ह्यःने हयादिल । उगु विहारया वास्तविकतायात न्ह्यःने हयेगु व विहारसंघया हे न दाजुकिजापिन्सं मस्यूगु खँ, किपाः वा मूर्तियात साक्षात्कार याकेगु कुतः याःगु दु । कुमारी परम्पराय् हिन्दू व बौद्धकुमारीया दथुइ खनेदयाच्वंगु भिन्नता, मनूकुमारीया ऐतिहासिक व परम्परागत संस्कारलिसें मू बाहाःया म्हसिका व अनया रीतिथितिबारे स्पष्ट न्ह्यथनेगु कुतःयाःगु दु । थुगु विहारया धार्मिक व सांस्कृतिक सम्पदाया महत्व गुलि दइ व उकिं विहारया संघ दुजःयात गुलि प्रभाव यानाच्वनी वा च्वन धइगु बोध थन याकेगु कुतः याःगु दु । थ्व सफूपाखें सम्बन्धित विहारया दुजःतय्त छप्पंछधी जुयाः थःगु विहारया महत्तांजाःगु व जीवन्त सम्पदाया म्हसिकायात इलय् हे संरक्षण व सम्बर्द्धन यायेत दायित्व वहन यायेया निर्तिं इनाप नं याःगु दु ।

वय्कःया थुगु सफूतिं कुमारी धाःम्ह हे नैरात्मा गुह्येश्वरी खः धइगु जानकारी व ध्यानभावनापाखें पिलुवःगु शक्ति हे कुमारी खः धइगु धापू दु । अथेहे विहारया वास्तुकलाया बिशेषता,अनया सर्वसंघलिसे च्याम्हसिद्धाया स्वापू जक मखसे च्याम्हसिद्धायात मू आधार दय्का उकी द्यवने तःमातं तयाः कुमारी, गुह्येश्वरी व ध्यानभावनाया क्वथाःयात

क्रमबद्धकथं गथे दय्कातल उगु खँ तसकं महत्तांजाःगु खने दु । सम्भवतः थ्व परम्परा नेपाःया छुं नं विहारय् दु थें मताः। थज्यागु खँ सर्वसाधारणयात सुचं बिइकथं सत्यतायात बोध याकादीम्ह अनुसन्धाता भाजु सुजनविलास वज्राचार्य अवश्य नं सुभाय्या पात्र खः । नापं थज्यागु भिंगु ज्याय् माःकथं आर्थिक तिबः बियादीम्ह पिकाक रूपतारा वज्राचार्य व वय्कःया परिवारजनयात नं सुभाय् मबिसें मगाः । थज्याःगु नुगः क्वसाय्केगु ज्यां हे अनुसन्धातायात हःपाः बिइगु व तना वनेत्यंगु झीगु तजिलजि व भिं-ज्यायात तिबः जुइगु भलसा कयागु दु ।

ने.सं. ११३९ कौलागा प्रतिपदा
वि.सं. २०७६ आश्विन २७

मदनसेन वज्राचार्य
७४ शाक्यमुनि गल्ली,
मखं बाहाः, यँ.म.पा-२४

नुगः खँ

नेपाःगालय् लिच्छवीकालनिसें मल्लकालतक खने दुगु ऐतिहासिक विहार व देगःत बौद्ध व हिन्दूधर्मया प्रचारप्रसारया नितिं धें धें बल्ला जूगु क्वातुगु दसिकथं कायेफु। नेपाःगाःया गुलिखे विहार व देगःत इतिहासया गर्भय् तनावने धुंकल सा गुलिखे आःतकं नं म्हीगु न्ह्यःने अझं धःस्वाना च्वंगु दनि। थुगु ऐतिहासिक संरचनायात भविष्यतक ल्यंका तयेत म्ही अजाअजिपिन्सं विहार व द्यःया नांम्ह थीथी गुथित नीस्वना थकूगु व उकिया निर्तिं माःकथंया आयश्रोतया रूपय् जग्गाजमिनया व्यबस्था यानावंगु खने दु। थ्व म्ही पूर्खापिनीगु भबिष्यप्रतिया तःधंगु लिज्ञां नं खत। तर दुर्भाग्यवश थौं उगु जग्गाजमिनयात म्हीगु हे कमीकमजोरीं धाय् वा छुं जग्गादलालतय्गु स्वःतिपाँय्लय् तकेना धाय् फुक्क मदय्का च्वनेमाल। गुलिखे विहार, देगः व मठय् आयस्ता मदयाः अस्तित्वया हे संकट वःगु दु। सरकारी निकाय लगभग मौन हे खनेदत। आः स्थानीय सरकारय् जनताया प्रतिनिधित वःसानिसेंतिनि भचा नुगः क्वसाय्केगु ज्या यानाहगु खने दु। स्यनाच्वंगु ऐतिहासिक धरोहरयात हाकनं ल्ह्वःनेगु ज्यां सम्पदायात संरक्षण जक याइ मखु कि उकिं राज्ययात तःधंगु राजस्व नं दुकायेत ग्वाहालि याइ।

खयूतला दकले न्हापां मू बाहा:या कुमारीया बारे जक च्वसा न्ह्याके त्यनागु खः। तर स्थानीय बासिन्दाया कौतुहलता व पुलांगु स्वात्तुस्वा:गु कथन, धापू अले न्यँकँ बाखंपाखें जितः साला काल । च्वसा न्ह्याके धुंका: जिगु च्वसु मा:हनाकथं छिकपिनिगु ल्हातय् थ्यं व:गु दु । प्रमाण बिना इतिहासया खँयात गुलि बहकायेगु धइगु थन खँ वइ । विहारदुने इतिहासयात तिब: बिइकथंया अज्यागु छुं नं अभिलेख,थ्यासफू मदु । छगू पुस्तां मेगु पुस्तायात कनाव:गु धापू जक दु । उकिसनं इतिहासया साक्षीकथं कायूबहपिं विहारया चक्रेश्वर व स्थवीर गुपिं उमेरं नं ज्याथ:पिं व कुमारी खल:या न जूगुलिं च्वसुया नितिं ब: कयागु जुल । वयूक: पिनिगु धापू व थीथी सफूया लिधंसायू मू बाहा:या इतिहासयात वालेत सनागु जक खः।

थ्वहे कुतः वा साहसयात जिं लुम्बिनी विश्वविद्यालयअन्तर्गत यल, ख्वाय् बहिया लोटस एकेडेमिक कलेजअन्तर्गत एप्लाइड बुद्धिजम्या एम.ए. तगिंमयू मूलश्री महाविहार व विहारया कुमारी प्रथाबारे थेसिस (शोधपत्र) प्रस्तुत यानागु जुल । थ्व शोधयात अभ्र बांलाकेत जित गुरू डा.सुरेन्द्ररत्न वज्राचार्य,एकेडेमीक प्रमुख डा.इन्द्रसिद्धि वज्राचार्य व बाह्य परिक्षक डा.रञ्जना धाख्वा: वज्राचार्यपाखें यक्को छ्याता बियादिल । उकिं वयूकपिंप्रति जि तसकं कृतज्ञ जुया च्वना । मूल श्री महाविहारयात मू बाहा: छाय् धाल व अनया कुमारीयात छाय् मू कुमारी धाल धइगु जिगु कौतुहलतायात पूवंकेगु लक्ष्यकथं जिं थ:गु च्वसा न्ह्याकागु जुल । विहारबारे जिं मचांनिसें थ:अजा अजि,माँ अबु, थ:थितिया म्हूतुं न्यनावयाच्वनागु धापू वा नखः त्या वनेबलयू जुइमा: वा पासापिंलिसे अन मचाबलयू म्हित: वनेगु बानिं जित: च्वसा न्ह्याकेत ग्वाका: हे च्वन । थज्यागु गहन बिषयलयू च्वसा न्ह्याकेगु इलयू म्वा: मदुगु द्वपं वयेफु धका: जित: पासापिन्सं छ्याता मब्यूगु नं मखु । धाथें अथे नं जुल ।

तर विहारया बारे सःस्यूपिं छम्ह निम्हजक दनिगु अबस्थाय् अनया पुलांगु खँ वा इतिहासयात ल्ह्ययगु कुतःयाना । तत्कालीन विहारया चक्रेश्वर भीमरत्न वज्राचार्य व वय्कःया जहान रत्नदेवी अन्तिम कुमारीया मांअबु जक मखु पुलांगु खँया साक्षी नं जूगुलिं वय्क पिनिगु इच्छाकथं फुक्क टिपोट दय्कागु जुल । मनूकुमारी च्वनीगु आशनयात बिचाःयानाः वयादीम्ह तत्कालीन विहारया स्थविर सौभाग्यरत्न वज्राचार्यया नं तःधंगु ग्वाहालि दत । अथेहे थुगु ज्याया निति वज्रदेवीया आगं हेरचाह यानादीम्ह विहारसंघ दुजः शान्तरत्न वज्राचार्यपाखे भचा हे अल्छि मचासे थःम्हं स्यूगु खँयात कना जितः ग्वाहालि यानादिल ।

अथेहे थुगु ज्या पूवंकेगु निति विहार संघया दुजः महामंगल वज्राचार्य, उत्तमरत्न(बाबुराजा) वज्राचार्य, निर्मलमंगल वज्राचार्य , पुजय वज्राचार्य, राजीव वज्राचार्य, असं त्वाःया पवित्र तुलाधर व मखं त्वाःया स्व.योगेश्वर श्रेष्ठपाखें माःगु ग्वाहालि यानादिल सा चाबहि,लामपोखरीया पिंगल विहार सुधार समितिया नायः पृथ्वी शाक्य व सुरेश शाक्यपाखें न विहारसम्बन्धी माःगु खँ कना ग्वाहालि यानादिगु खः । मू बाहाःया मौलिक वास्तुकलाया स्केच व नक्शा दय्केत विहार सर्वसंघ दुजः शान्तरत्न वज्राचार्यया ग्वाहालिकथं क्वाः बाहाःया आर्किटेक्ट भाजु समीररत्न वज्राचार्य ग्वाहालि याना दिल । नापं थुगु ज्यायात पूवंकेत व सम्पादन यायेत मखं बाहाःया उप-प्राध्यापक मदनसेन वज्राचार्य, कम्प्युटर टाइपिङ्ग यायेत राजन मानन्धर व सफू पिकायेत माःकथं आर्थिक तिबःबियाः ग्वाहालि यानादिम्ह रूपतारा वज्राचार्य व सकल छेँजःपिन्त व सिद्धिवरप्रिटिङ्ग प्रेस,लगं त्वाःयात सुभाय् मबिसें मगाः । वय्कःपिनिगु ग्वाहालिपाखें हे थ्व सफूया रूपय् पिदन ।

सुजनविलास वज्राचार्य

मखं बाहाः,येँ

पिकाकया खँ

इतिहास छगू गहन बिषय खः । हरेकया थःथःगु इतिहास दइ च्वनी । थौंकन्हय् ला मनूतय्सं थःगु भाषा, जातिया वंशावली हे दय्केगु वा माःलेगु कुतः यानाच्वंगु खनेदु । उकीसनं नेपाःगाःया उलिमछि विहार,बहि,देग,गुथि,चुक,नःनि,त्वाःया जक मखसे भ्मी नेवाःदुनेया थीथी जाति दुनेया कुनां तकया न थःथःगु इतिहास सुलाच्वंगु खंकेफु । सकसियां थःपिनिगु इतिहास वा पूर्खा गनं वल धकाः सीके मास्ते वया च्वनी । स्वभावतः जितः न अथे हे ताः ।

मचांनिसें जिमिसं जिमिगु पूर्खाया बारे थः हामापिनि पाखें छुं छुं खँत न्यनावयाच्वनागु खः । जिमिगु मूलश्री महाविहार व कुमारीया बारे छम्हसिनं मेम्हसित बाखंया रूपय् कनाः थःमस्तय्त म्हसिका बियावयाच्वनागु खः । थुकिया भ्वलय् जिमिसं मूलश्री महाविहार व विहारया कुमारी प्रथाबारे छय्भाजु सुजनबिलास वज्राचार्यपाखें च्वयाच्वंगु धकाः हुँइनाभुँइना न्यना । विहारबारे थेसिस (शोधपत्र)याना हे न्ह्यब्वय्त्यंगु खँ न्यनाः तसकं लय्ताल । विहारया दुजःपिन्सं हे भौतिकरूपं छूं याये मफयाच्वंगु अवस्थाय् थःगु विहारया बारे च्यूता तयाः भिंचाछय् सुजनं यागु कुतः खना तसकं लय्ताः। नापं थःम्हं न्यनातयागु खँ व अनुसन्धानया दथुं गज्यागु खँ न्यने दइ धइगु जि जक मखु कि विहारलिसे स्वापू दुपिं सकसियां कौतुहलता अप्वइगु स्वभाविक हे जुल । यदि थ्व

सफूया रूपय् पिहाँ वल धाःसा विहार व अनया कुमारीबारे प्रचारप्रसार जुइगु व कन्हय् छूं भचासां विहारया ल्याय्म्हतय्त न्ह्यःज्याके फइगु मतिइ तयाः जिं प्रस्ताव यानागु खः । शोधपत्र नेपाली भासं च्वयातःगुलिं उकियात नेपालभासं पिकाय्गु इच्छा यानाकथं नेपालभाषां हे भाषानुवाद यानाः जितः ब्वनेत क्यंगु खः ।

उकिं जि थः कुमारी खलया छेँजःजूगु नातां थज्यागु ऐतिहासिक दस्तावेज जुइफइगु शोधयात सफूया रूप बिइमाः धइगु मनंतुनाः जि जहान दिवंगत न्हुछेलाल वज्राचार्यया निदँया पुण्यतिथिस व जिमिगु परिवारया सकलें मदय् धुंकूपिं पूर्खापिन्त लुमंकाः थ्व प्रकाशन यानागु जुल । आशा याये थ्व सफू सकसियां नितिं तसकं ज्या वइ । नेपाःया वज्रयानी महाविहारया इतिहासया धलखय् थ्व छगू बांलाःगु दसि जुइफइगु भलसा कयाच्वना । नापं थज्यागु अनुसन्धानया ज्याय् च्वमि सदां न्ह्याःवने फय्माः धकाः मनंतुना च्वना । नापं सुभाय् ।

रूपतारा वज्राचार्य
मूलश्री महाविहार(मू बाहाः,यँ)
थौंकन्हय् सानेपा हाइट, ग्रेस होम,यल

धलःपौ

(न्हापांगु ब्व)

१. मूलश्री महाविहारया ऐतिहासिकता १

१.१ मूलश्री महाविहारया म्हसिका १

१.२ मूलश्री महाविहारया प्राचीनता ४

१.३ मूलश्री महाविहारलिसे तान्त्रिक सुरतवज्रया स्वापू १२

१.४ मूलश्री महाविहार व सुरतश्री महाविहार दथुइ विहार दय्कूगु सम्बन्धय् विवाद १३

१.५ विहार दय्कूगु बारे थीथी धापू १४

१.६ थुसाया बाखं २०

१.७ विहारया वास्तुकला २१

१.८ विहार दुने हनुमानया जनश्रूति २६

१.९ अष्टसिद्धा २७

१.९.१ लूइपा २८

१.९.२ विरूपा २९

१.९.३ कुकुरिपा ३०

१.९.४ डोम्बिपा ३१

१.९.५ कपालीपा ३१

१.९.६ कंकालिपा ३२

१.९.७ तन्तिपा ३३

१.९.८ धर्मपा ३४

१.१० विहारया आगं व पीठ ३४
१.११ गुथि,परम्परा व संलग्नता ३६
१.११.१ महाबलि (महाबू)गुथि ३६
१.११.२ कुमारीसेवा खलः ३६
१.११.३ आगं खलः ३७
१.११.४ स्तोत्र/तुतःगुथि ३७
१.११.५ सी/सना गुथि ३८
१.११.६ पञ्ज्रां (पञ्चदान) ३८
१.११.७ सख्वाः पाय्गु गुथि ३८
१.११.८ समय् गुथि ३९
१.११.९ तःधं तिथि गुथि ३९
१.११.१० दे पूजा ४०
१.११.११ विहार तथा आगंप्रतिष्ठा कर्म ४०
१.११.१२ श्वेतभैरव(हाथु द्यः)या पुजारी ४०
१.११.१३ कुमारी पुजा ४०

(निगूगु ब्व)

२. मूलश्री महाविहारया मनूकुमारी ४५
२.१ कुमारी परम्पराया ऐतिहासिक पृष्ठभूमि ४५
२.२ कुमारीया वास्तविक अर्थ ४८
२.२.१ हेवज्र नैरात्मा प्रज्ञापारमितादेवी वा गह्येश्वरी ४९
२.२.२ वज्रदेवी ५२
२.२.३ मनूकुमारी ५३
२.३ त्रिकोनात्मक क मण्डलया रहस्य व कुमारी ५६
२.४ हिन्दू व बौद्ध दर्शनय् कुमारीबारे फरक मत ६०

२.५ कुमारी ल्यय्‌गु परम्परा ६२
२.६ मन्‌ कुमारीया प्राचीनता ६४
२.७ विहारया कुमारी छोया वास्तुस्थिति ६६
२.८ कुमारीया शक्ति ६८
२.९ कुमारीया उपस्थिति व सहभागिता ७०
२.१० मू बाहाः कुमारी व गुह्येश्वरी पीठया स्वापू ७६
२.११ कुमारीप्रथा ल्यंकेगु अन्तिम कुतः ७८
२.१२ आःतक ज्ञातजुपिं कुमारीया नां धलः ८०
२.१३ दकले लिपा ८१

(लितंसा)

परिशिष्ट (क) नैरात्मा गुह्येश्वरीया चचाःम्ये ८७
परिशिष्ट (ख) मूलश्री महाविहार (मू बाहाः)या किपाः ९५
परिशिष्ट (ग) ज्ञात दुपिं मू बाहाःया पुलांपिं मूकुमारीपिनिगु किपा १२८
परिशिष्ट (घ) मूलश्री महाविहारया पुलांगु वास्तविक शैली (नक्शा) १३५

लिधंसा धलः १४१

खालि

न्हापांगु ब्व

खालि

मूलश्री महाविहारया ऐतिहासिकता

१.१ मूलश्री महाविहारया म्हसिका

नेपाःया इतिहासयात अध्ययन याना स्वल धाःसा लिच्छवीकाल आर्थिक पक्षं जक मखसे धार्मिक पक्षं नं स्वर्णयुग धायेफु । बिशेषतः बौद्धधर्मया निर्तिं थ्व ई तसकं च्वन्त्याःगु खने दु । लिच्छवीकालया अन्त लिपा नेपाःया सत्ताय् वःपिं मल्लतय्‌गु शासनकालय् नं नेपाःगाः दुने बौद्धधर्मया उपस्थिति तसकं हे प्रभावकारी व धिसिलाःगु खने दु । खासयानाः नेपाःगाः दुनेया बौद्धधर्मय् वज्रयानया प्रभाव गाक्कं लात । उकिं थुकिया अनुयायी व थुमिसं दय्‌कूगु वज्रयानी विहार व चीभाः मल्लकाल तक सलंसःया ल्याखय् थ्यंवल । नेपाःगाःया स्वंगू नगर न्यंक वज्रयानीत गनतक थ्यन अन हे बाहाः, बहि, चीभाः दय्‌का यंकल ।

थुकिया हे भ्वलय् नेपाःगाःया यँ (कान्तिपुर)य् नं उगु इलय् थीथी वज्रयानी बौद्ध विहार निर्माण जूगु खः । यँ दे दुने बहि व चीभाः बाहेक १८ गू वज्रयानी मू बौद्ध महाविहार स्थापना जूगु खने दु । गुकीमध्ये दथुपुइँ लागाया मूलश्री महाविहारयात न छगू महत्तांजाःगु विहारकथं कयातःगु जुल । भौगोलिकरुपं यँया दथुइलाक्क लाःगु थुगु महाविहारया उत्तर व पूर्व दिशाय् वटु त्वाः, दक्षिणय् नौमुगः (मिखाद्वोँ), फसिक्यब व पश्चिमपाखे वंघः, न्हूसतक लाः ।

मल्लकालय् यैँ देया लागा गपाय्कू व थुकिया बिस्तार गुकथं जुल धइगु बारे बौद्ध धर्मावलम्बितय्गु आचाःगुथिया संगठनपाखें सीकेफु । थ्वहे ईलंनिसें यैँ देयात आचाःगुथिया संगठन यायेछिंक व धार्मिक रीतिरिवाज यायेजीक थँथुपुइँ, दथुपुइँ, क्वथुपुइँ व लाय्कूपुइँकथं प्यब्वय् ब्वथला तःगु खः । पुइँ[1] धाइबलय् थःथःगु गुथिया लागा (वा परिवार) धइगु थुइकी । थुगु प्यंगू पुइँ दुने थौंकन्हय्यागु थँबहि(क्वाः बाहाः)निसें असंया न्यालोहं तक थँथुपुइँ, असंया न्यालोहं निसें मखंया सिंहदुवाःतक दथुपुइँ, सिंहदुवाःनिसें मरूसतःतक लाय्कूपुइँ व मरूसतःनिसें यंगाः हितितक क्वथुपुइँ धकाः लागा ब्वथलातःगु दु ।[2] तर वज्रयानी परम्पराकथं क्वथुपुइँया लागायात ब्रम्ह त्वाः, मुसुं बाहाःतक कयातःगु दु ।

थुगु प्यंगू लागा थीथी इलय् तसकं नां जाःपिं तान्त्रिक वज्राचार्यपिनिगु प्रभाव क्षेत्रकथं कयातःगु दु । उकीमध्ये थँथुपुइँ-क्वाःबाहा(मैत्रीपुर महाविहार)या वागबज्र, दथुपुइँ-तःक्षें बाहाः (सुरतश्री महाविहार)या सुरतबज्र, लाय्कूपुइँ–(श्रीखण्ड तरुमूल महाविहार)या लीलाबज्र,व क्वनेपुइँ–मुसुं बाहाः(मणिसंघ महाविहार)या मञ्जुबज्र(जामन गुभाजु)पाखें प्रभावित धया तल । थ्वहे दथुपुइँया तान्त्रिक सुरतबज्र बज्राचार्यपाखें हे थौंकन्हयया वटु त्वालय् तःमागु सिमा फायाः मूलश्री महाविहार पलिस्था याःगु मान्यता दु । गुकियात चलनचल्तीया भासं मू बाहाः धया वल ।

थुगु विहारय् थः स्वजातीय कुलपुत्रपिन्त विधिवत् चूडाकर्म संस्कार यानाः आचार्याभिषेक बिइगु परम्परा दु । वयांलिपा थुपिं मस्तय्त स्वयम्भूया शान्तिपुरय् जुइगु प्यंगू पुइँया १८ गू महाविहारया

---

[1] सत्यमोहन जोशी (सं.), बःचाधंगु नेवाःखँग्वः धुकू, यैँ : लाकौल पिथना, ने.सं. ११०७ (वि.सं. २०४४) पृष्ठ ३७१ स् “पुइँ” धाःगु दासिवःगु दुरूया द्यःने खाःगु पदार्थ ,घाः कै गना जूगु पाप्रा वा खोट, भ्वँ वा कपाँय् नं नाग थें ताःहाकः दय्कूगु वस्तु,कवः वा थःथःगु गोष्ठी धइगु थुइकी ।”

[2] डा. साफल्य अमात्य, काठमाडौं नगरायण, प्र.सं., काठमाडौं : नेपाल राजकिय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, वि.सं. २०५३, पृष्ठ ७२ ।

वज्राचार्यपिनिगु दे आचार्य गुथिया दिनय् हारती माताया देगःन्त्यवने मूलचक्रेश्वर (दे थाय्पा), राज गुरुजु (लाय्गुरुजु) व मेपिं जम्माजम्मि ९ म्ह यानाः मुक्कं ११ म्ह गरुजुपिन्त किसली[३] तया यँ देया आचार्य (वज्राचार्य)गुथिइ विधिवत् नां दर्ता याकी । किसली तय्गु धइगु तन-मन व धनं थःत समर्पित यायेगु खः । थ्व काय,वाक व चित्त शुद्ध जूगु प्रमाण खः ।[४]

किसली तय्वं मेमेगु महाविहारया कुलपुत्रपिन्त थें वज्राचार्य संघय् थुपिं मस्तय्त न जिवंकाछि दुजःदय्की । थौंकन्हय् थुगु विहारय् सच्छि व पीस्वम्ह (१४३ म्ह) कुलपुत्रपिं दु ।[५] विहारया चक्रेश्वर व वज्राचार्य संघपाखें दे आचार्य गुथिअन्तर्गत स्वयम्भूस जुइगु पुजापाठ व दानप्रदान धुंकाः सनिलय् भुइख्यलय् जुइगु गणचक्र पुजाय् विहारया आधिकारिक चचाःम्ये "हेवज्र नैरात्मा" व "त्रिदल कमल" (नैरात्मा)[६] हालेमाःगु चलन दु ।

परापूर्वकालनिसें विहारय् आचार्याभिषेक काय् धुंकूपिं कुलपुत्रपिन्सं रोलक्रमकथं छवाः छवाः अक्षोभ्य बुद्ध न्त्यवने पालंपाः विहारया नित्यपुजा याय्माः । पाःलाःम्ह कुलपुत्र(काय्मचा) अशक्त जूसा वा विशेष हुनिं

---

[३] सत्यमोहन जोशी (सं.),पूर्वोक्त,पादटिप्पणी ४ पृष्ठ ८० स "किसली धाःगु जाकी,ग्वय् छगः, धिवा छगः तयातःगु सलिचा धइगु खः ।"

[४] ज्ञानीराजा वज्राचार्य,"श्रद्धाया धन–किसलि" वज्रयान नेपाल (स्वलाःपौ), आनन्दमुनि वज्राचार्य (सं.) यँ :वज्रयान बौद्ध तथा महाविहार संघ–नेपाल,ने.सं. ११२६ सिल्लाथ्व पारु, वर्ष १, अंक २, पूर्णाङ्क २ स् "काय–वाक–चित्तयात त्रिकाय न धाइ । तन धाःगु शरीरयात धाइ गुकिया प्रतीक ग्वःगु ग्वय् खः। मन धाःगु चित्त खः । शुद्ध मन निश्चल व निर्मल जुइ । तुयूगु जाकिं थ्वहे मनयात क्यना च्वनाच्वंगु दु । धन धाःगु दक्षिणा खः । दक्षिणां ऐश्वर्य,सम्पत्तियात क्यनी । किसली तइगु धिवां थःगु फुक्क ऐश्वर्य व सम्पत्ति त्याग याये फूगु प्रण खः धयातल ।

[५] दथुपुइँ आचार्य गुठी संस्कृति तथा संरक्षण समिति, वार्षिक प्रतिवेदन, यँ : दथुपुइँ आचार्य गुठी,वि.सं.२०७६ बैशाख ०६ गते पृष्ठ ३९-४३

[६] परिशिष्ट 'क' स्वयादिसं ।

पुजा याये मलाःसा वा मफत धाःसा विहारया मेपिं दुजःपाखें वयागु नामय् पाः याना बिइगु चलन दु ।

१.२ मूलश्री महाविहारया प्राचीनता

थ्व विहारया पलिस्था गुबले जुल धइगु छुं दसु लूगु मदुनि । न छुं अभिलेख दु । अनुसन्धानकर्ता जोन के.लकपाखें थःगु *Buddhist Monasteries of Nepal* य् ने.सं. ७६४ या छगू अभिलेखय् मू बाहाःयात मुर विहार धकाः न्ह्यथनातःगु दु । तःमातंलय् तयातःगु शिलापत्र न अस्पष्ट व ब्वने मफइगु अवस्थाय् दुगुलिं विहारया प्राचीनता प्रमाणित याये फूगु अवस्था मदु । अजाअजिपिन्सं विहारया पलिस्था व कुमारीबारे कना थकूगु धापूयात हे थौंतकं दसुकथं कया वयाच्वंगु दु । तर थुगु धापू नं थवं थवय् मिले जुयाच्वंगु मदु ।

मूलश्री महाविहार(मू बाहाः)या कुमारी प्रथाया चलन विहार पलिस्थांनिसें जूगु मान्यता दु । विहारया दुजःपिनिकथं थन हेवज्र नैरात्माया प्रतिरूप वज्रदेवी अथवा मू कुमारीया पलिस्था विहार दय्केसिवें न्ह्यवः जूगु विश्वास दु । वयांलिपा जक विहार अस्तित्वय् वःगु खः । तर मनूकुमारीया बारे छुं हे च्वयातःगु दसुत खने मदुगुलिं थुकिया प्राचीनता धाःसा अलमलय् तक्यनाच्वंगु दु । विहार व थ्वलिसे सम्बन्धित छुं न छुं कुमारीबारे पाण्डुलिपि दय्माःगु खः । तर पूर्खापिनिगु अंशवण्डा वा थुकिया बारे म्हो जक ज्ञां नं यानाः दुगु अभिलेख स्यनावंगु वा तना वंगु जुइफु ।

मूलश्री महाविहारया प्राचीनतापाखे ध्यान तय्गु खःसा थुगु विहारया बासिन्दापिन्सं थःत थौंकन्हयया पशुपति,ग्वलः दे(देवपत्तन)या सर्वसिद्धि महाविहार (पिंगला विहार)या दुजःकथं कायेगु याः । थौंतक नं थुगु विहार (मू बाहाः)या वज्राचार्यपिन्सं पुजा संकल्प वाक्य ब्वनेबलय् थःत "मूलश्री महाविहारावस्थित पिम्बहालाचार्य....." धकाःसम्बोधन यानावयाच्वंगु दु । थौंकन्हय् पिंगला विहार चाबहि,लामपोखरीया कुटु

बाहालय् लानाच्वंगु दु । पिंगला विहार बारे अध्ययन यायेबलय् थ्व विहार रानी पिंगलादेवीं दय्कूगु खने दु ।

विशालनगर राज्यया पतनलिपा नेपाःगाः दुने चीचीधंगु गां जक ल्यन । थुकिया निद्वः (२०००)दँ लिपा पश्चिम मारवार देया पिंगला नांया रानी नेपाःगालय् वयाः श्री गुह्येश्वरी देवीया सेवा यानाच्वन । रानीं द्यःया उजंकथं मैजु बाहाः, चाबहि नांया नगर दय्कल ।[७] नापं थःगु नांया पिंगला विहार नं पलिस्था याकल ।

मेगु धापूकथं रानी पिंगलां थकु जुजु नरेन्द्रदेवया इलय् मेगु नांजाःगु विहार दय्कल गन ६०० म्ह धार्मिक मनू त च्वनेछिं ।[८] उगु थाय् पिंगला विहार धकाः कयातःगु दु । पिंगला विहारया सम्बन्धय् न्यने दुगु किंम्बदन्तीकथं मारवार[९] देया रानी पिंगला थः भाःतपाखें अपमानित जुया गुह्येश्वरीइ वयाः च्वंवःगु खः । थन रानीं छुं हे मनसे द्यांलाना द्यःया आराधना यात । द्यवं वयात छगू च्वनेगु थाय् दय्का च्वनेत व जुजुयात सम्मोहित याये फइकथं मिखाय् अजःउलाः च्वनेत उजं जुल । रानीं अथेहे यात । नापं उगु थासय् थीथी द्यःपिनिगु आकृति च्वयः वा पलिस्था यानाः बाहाः दय्कल गुकियात पिंगला विहार धाल । वयागु सम्मोहन साधनां मारवारय् च्वनाच्वंम्ह जुजुयात मानसिकरूपं मछिना वल । जुजुं थः रानीयात थी थी थासय् मामां नेपाः वल । जुजु गुह्येश्वरी चाहिउवःबलय् थः रानी अन च्वनाच्वंगु खन । रानीया

---

[७] डा.अमात्य, पूर्वोक्त,पाद टिप्पणी २ पृष्ठ १० ।

[८] सिल्भाँ लेभी, नेपाल हिन्दू अधिराज्यको इतिहास(दोश्रो खण्ड), डिल्लीराज उप्रेती (अ), काठमाडौं :हिमाल किताव प्रा.लि,सन् २००७ डिसेम्बर,पृष्ठ १८ ।

[९] Google.com, History of Marwar Rajasthan India-Marwad Network, www.historyfiles. w.uk /kinglists Far East /indiaMarwar.htm,15th March 2015 : भारतया राजस्थानय् सन् १२२६ स् कन्नौजया राजपूतया सन्तान अर्थात् गहदवालया जुजु जयचन्द्रया छय् राव शिवाजी अर्थात् शिवां राठौर राम्राज्य नीस्वंगु खः । थुगु राज्यया दवदवा सन् १४०० तक पश्चिम भारतय् दया च्वंगु खने दु । भारतदुने काश्मिर व हैदरावाद लिपा स्वंगूगु तःधंगु राज्य खः । गुकियात The Land of Death या कुनामं म्हस्यु ।

थिकःथिकः न्हूयाच्वंगु म्हगःयात मेपिं द्यःपिन्सं क्वातुक ज्वनाच्वंगु खन । रानीं थःगु थरथर खाःगु सलं द्यःतय्त थः पिंगला रानी खः धकाः कनाच्वन । थ्व खँ जुजुं ताल। रानीयात म्हसीकेत जुजुं क्वःथीक स्वल । जुजुं थः रानीयात म्हसीकल । रानी बुलुहुं बांलाना वल । द्यःपिन्त जुजुं उम्ह मिसा थः रानी जूगु कना बिज्यात। अन ल्वापु जुल। द्यःपिनिगु मध्यस्थताय् ल्वापु ज्यंनेवं हाकनं जुजु व रानीया मिलन जुल। निम्हत्यपुलिं जानाः द्यःपिन्त थःपिनिगु दथुइ हस्तक्षेप मयाय्त इनाप यात । जुजु व रानी निम्हसिनं छम्ह बुद्धमार्गी पुजारीयात पिंगला बाहाः कोटय् स्वय्गु , सुसाःकुसा याय्गु ज्याया भाला बिया थःगु दे लिहाँ वन ।[१०]

मेगु धापूकथं पश्चिम भारतया मारवार देया जुजु सुदत्त[११]या तःधिकम्ह रानी पिंगलादेवीया मचा मदुम्ह जुयाच्वन । सन्तानया नितिं जुजु सुदत्तं मेम्ह कान्छिम्ह बिमलादेवीलिसे ब्याहाः यात । वयापाखें वयात छम्ह काय् दत। कान्छिम्ह रानी व काय्पाखें वया जुजुया मतिना अप्वः तक्यंका थःयात वास्ता मयात धाइकथं रानीया नुगलय् च्वास्स वन । रानी विरक्त जुया नेपालमण्डलया स्वयम्भू व गुह्येश्वरीदेवीया दर्शन याये धकाः थन वयाः थौंकन्हय् चाबहि, कुटु बाहाः दुगु थासय् बौद्ध विहार पलिस्था यानाना च्वंगु जुयाच्वन । लिपा जुजु सुदत्तं थःगु मनं खंकाः रानी पिंगलादेवीयात हनाबना तयाः भारतय् यंकल ।[१२] लिहाँ वने न्ह्यव रानी पिंगलां उगु बौद्ध विहारया संरक्षण व नियमित नित्यकर्म यायेगु भाला अन हे च्वनीपिं मनूतय्त बिया वन ।

---

१० डेनियल राइट, हिस्टोरी अफ नेपाल, एशियन इजुकेशन सर्भिस, नयाँ दिल्ली : सन् १९९०, पृष्ठ १०४-१०५ ।

११ मारवारया इतिहासय् सुदत्त नांया जुजु खने मदु ।

१२ चाबहिया लामपोखरी च्वंगु पिंगलाविहारय् तया तःगु ऐतिहासिक जानकारीया संक्षिप्त साभार ।

उगु इलय् थ्व पिंगला विहार दंदंतक बौद्धसाधकत च्वनीगु छगू महत्तांजाःगु थाय् जुया बिल ।

पिंगला विहारया बाँडात अर्थात् वज्राचार्यत उगु इलय् पशुपति दुने पुजायाइपिं जुयाच्वन । उमिसं अन शक्तिशाली तान्त्रिक पुजा याइगु खः । छन्हु गुह्येश्वरीदेवीं थुपिं बाँडातय्त न्हूगु विहार दय्का च्वनेत उजं जुल । थुमिसं छगू हे सिमापाखें न्हूगु विहार दय्कल गुकियात मू बाहाः धाल । गुह्येश्वरीं थुमित न्हूगु तान्त्रिक पुजायानाः शक्ति उपासना यासें मनूकुमारीया स्वरूप न्ह्यःने हय्त उजं यानाबिज्यात ।[१३]

थ्व पिंगला विहार दुगु देवपत्तन लागा लिच्छवीकालय् प्राचीन विशालनगरदुनेया छगू भाग खः । विशालनगर राज्य दुने देवपत्तनलिसें मालीगां, हाडीगां, गुह्येश्वरी, ग्वलः, बानेश्वर, ज्ञानेश्वर, चाबहिया थौंकन्हयया फुक्क भूभाग दुथ्याः । लिच्छवीकालय् थुगु लागा राजनैतिक व धार्मिककथं तसकं सक्रिय लागा खनेदु । थुगु लागाय् बौद्धधर्मया प्रचार प्रसारं तसकं हाकाःगु दसुकथं थन दयाच्वंगु व लुयावःगु पुलांगु विहार चीभालं प्रमाणित याना वयाच्वंगु धइगु डा.साफल्य अमात्यया काठमाडौं नगरायण नांया सफुतिइ न्ह्यथनातःगु दु ।

थौंकन्हय् लामपोखरीया पिंगला विहारय् च्वंगु सुचंपाटीस थ्व विहार तःभुखाचं यानाः ध्वस्त जूगु न्ह्यथना तल । तर मूलश्री महाविहारय् न्यने दुगु किंम्बदन्तीकथं विहारय् तसकं ग्यानापुक्क मिं नःगु धयातल । थुकिं याना विहारया वास्तविक घटना तसकं अलमल जूगु खनेदु । भुखाय् ब्वःगु बारे बिचाः यायेबलय् जुजु अभय मल्ल(ने.सं. ३३६ निसें ने.सं ३७५)या दथुइ थ्व घटना जूगु जुइफु वा थ्वसिबें न्ह्यव हे । नेपाःया इतिहासय् जुजु अभय मल्लजक अज्याम्ह भाग्य मदुम्ह जुजु

---

[१३] माइकल एलेन, द कल्ट अफ कुमारी, सिनास(इन्स्टीच्यूड अफ नेपाल एण्ड एशिया स्टडिज, काठमाडौं : त्रि.वि.वि, सन् १९७५, पृष्ठ ३६-३७ ।

खः गुम्हसिया ३९ दँया शासनकालय् छुं न छुं घटनां देयात दुःख बियाच्वन ।

ग्यानापुगु भुखाय्, अनिकाल, हिमपात, तसकं वा वःगु, पिनेया आक्रमण,आन्तरिक विद्रोह नं यानाः देयात क्षतविक्षत व कमजोर दयकूगु खः । नापं सम्बत् ३४४ पौष शुक्ल प्रतिपदा व सम्बत् ३७५ आषाढ शुक्ल तृतीया पुनर्वसु सोमबारया दिंकुन्हु तसकं भुखाय् ब्वःगु धकाः गोपालबंशालीइ न्ह्यथना तल ।[१४] सम्बत् ३७५स् १५ न्हुतक ब्वःगु भुखाचं देगः, छेँ जक मखु जुजु अभय मल्ल व वया देदुनेया बच्छि मनूततकं सीगु खः ।[१५]

नेपाःया इतिहासय् भुखाय् सम्बन्धी न्हापांगु घटना थुगु दँ अर्थात् सम्बत् ३७५ अर्थात् सन् १२५५ जुन ७ यागु खः । थ्व यँ केन्द्रविन्दु जुया ७.८ रेक्टर स्केलं संकूगु खः । उकी लानाः जुजु प्रजालिसें २२००म्ह मनू अकालं सीगु खः ।[१६] मेखे बंशावलीकथं प्राचीन विशालनगरय् तच्वकं मिच्याःगु न्ह्यथना तल । विशालनगरय् थज्यागु तक्वःमछि जूगु इतिहासय् ब्वने दु ।

जुजु नरेन्द्रदेवया इलय् विशालनगरया जनता विभाजित जुयाः पिज्वःगु गृहकलहं छेँय् मि नकेगु ल्वापुं देन्यकं थिल । पूरा दे हे ध्वस्त जुल । दे हे झींझाय् मिझाय् जुइक उजाड जुयाः नेपाःगालय् चीचीधंगु गां जक ल्यना च्वन । वयां लिपा जुजु नरेन्द्रदेवं देवपत्तनया पशुपति महाद्यःयात पुजायाना हाकनं दे दय्केगु ज्या न्ह्याकल ।[१७] फ्रान्सेली विद्धान् सिल्भाँ लेभीं पिंगला विहार जुजु नरेन्द्रदेवया इलय् दय्कूगु धकाः न्ह्यथना

---

[१४] धनबज्र बज्राचार्य, गोपालबंशावलीको ऐतिहासिक विवेचना, नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र, काठमाडौं : त्रि.वि.वि, वि.सं. २०६४ पृष्ठ ६९ ।

[१५] ऐजन्, पृष्ठ ७४ ।

[१६] https://en.wikipedia.org/wiki/List of earthquakes in Nepal, 26th Sept 2015.

[१७] डा.अमात्य, पूर्वोक्त, पाद टिप्पणी २, पृष्ठ १६ ।

तल । यदि उगु इलय् विहार दय्के क्वचाःगु खःसा पक्का नं मिच्याःगुया लिच्वः विहारय् व अनया बासिन्दाया नुगलय् लाःवंगु जुइफु ।

अथेहे वंशावली न्ह्यथनातगु मेगु धापूकथं विशालनगरया मानदेवया मानगृह व अंशुवर्माया कैलाशकुट भवनलिसें प्राचीन राजधानी व दरवार,बस्ती फुक्क मिं सखाप याना बिल । उगु भीषण मिच्यागु ई जुजु राघवदेव (ईस्वी संवत् ८७९)या ईलिसे नाटकीयरूपं स्वाका तल । थुगु घटनां नेपाःगाःया वासिन्दातय्गु जीवन हे तहसनहस याःगु जुल । उगु इलय् मनूत प्राण बचे यायेत उखेंथुखें च्वंवन ।[१८]

अप्वः याना दक्षिण कोलिग्राम व यलपाखे बिस्युं वन । उगु इलय् यलयात युपग्राम धाइगु खः । उगु इलय् दक्षिण कोलिग्राम आर्थिकरूपं सम्पन्न जुइ धुंकूगु खः । दक्षिण कोलिग्राम दुने चन्द्रागिरी क्वसंच्वंगु मत्स्यनारांद्यःनिसें थौंकन्हयया यंगाःहितितक कयातल सा कोलिग्राम दुने थौंकन्हयया थँहितिनिसें यंगाःहितितकया इलाकायात कया तल ।[१९] बुलुँहुं मनूत कोलिग्रामपाखे न्ह्याःवया च्वनेगु कुतः याना हल वा दक्षिण कोलिग्रामतक च्वंमवसे थुखे च्वंगु जुइफु । थुकथं थःगु थाय्बाय् सरेयाना वःपिं मनूत मूलश्री महाविहार(मू बाहाः), सुरतश्री महाविहार(तःछेँ बाहाः) व असं लागाया मू बासिन्दात जुइफुगु अनुमान दु ।

मि च्याय् धुंकाः विशालनगरय् तसकं म्हो जक मनूत च्वनेगु यात । थौंतक नं मोहनिया दशमिकुन्हु सनिलय् असंत्वालं पिहाँ वइगु पायः[२०](खड्ग) जात्राय् ब्वति काइपिं मनूत वहे विशालनगरपाखें वःपिं धकाः धायेगु याः ।[२१] पायःवइपिं असंया तुलाधर समुदायया गुरुजुपिं न्हापान्हापा अनया हे सुरतश्री महाविहारया गुभाजु हे जूगु खनेदु ।

[१८] ऐजन् ,पृष्ठ ५३ ।

[१९] ऐजन्, पृष्ठ ३३ ।

[२०] थ्व खड्गजात्रा (पायः) दसमिकुन्हु सनिलय् मखसे एकादशीया दिंस दकले चीधिकःम्ह काय्मचायात न्ह्यःने तयाः मेपिं फुक्क कथहं उमेर अनुसार भ्वलिंच्वना पिकाइ ।

[२१] डा.अमात्य, पूर्वोक्त, पाद टिप्पणी २, पृष्ठ ५३ ।

थुकथं विशालनगर मिं न:गु ई नेपा:या अन्तरिमकाल न जुइफु । अन्तरिमकाल धइगु अन्तिमम्ह लिच्छवी जुजु जयदेव निम्हम्ह (ईस्वी संवत् ७१३-७३३) निसें अरिमल्ल (ईस्वी संवत् १२००)या उदय जुइ न्ह्यवया ईयात कयात:गु जुल । थ्व इलय् छुं हे ऐतिहासिक अभिलेखत लुया मवगुलिं थ्व अवधियात अन्धकारयुग धका: नं धायेगु या: ।[२२] विशालनगरय् उगु इलय् न्ह्यागु घटना जूसां तबि परिणामकथं पिंगला विहार ध्वस्त जुया: भग्नावशेषया रूपय् ल्यनाच्वन ।

उगु ईया बांमला:गु परिस्थितिं याना पिंगला विहारया पुजारी यल न्याखा चुकय् थ: लापिं थाय् शरण का:वयाच्वंगु जुयाच्वन । लिपा देया परिस्थिति बांलाना ल्वापु जूगु थाय् सफा याय्गु भ्वलय् शाक्यमुनि बुद्धया मूर्ति लुया वल । उकिं पुजारीयात न्याखा चुकय् खबर छ्वयाहल । आचार्य कुलापादं न्याखा चुकय् शाक्यमुनियात पलिस्था यानातल । लिपा उगु ईया जुजु भाष्करदेवयात म्हगसय् द्यवं थ: न्याखा चुकय् च्वने मंमदुगु व गन छुं भौचित लिना यंकी अन हे थ:त यंकी धका: म्हंकल खनी । उकिं न्हूगु बाहा:दय्का पलिस्था यायेगु भ्वलय् हिरण्यक नांया लुँया वर्ण दुम्ह छुं भौचित लिना यंकूगु खना वहे छुंया नां क्वकया भाष्कर देवं हिरण्य वर्ण महाविहार धका: ने.सं. १६५-६७पाखे द्य:यात विधिवत् पलिस्था यात ।[२३]

अथेहे हेमराज शाक्यजुं न थ:गु सफू ***"शिवदेव संस्कारित रुद्रवर्ण महाविहार छगू अध्ययन"*** या पृष्ठ ३ स थुकथं न्ह्यथना तल- "भास्करदेव जुजुं हिरण्यवर्ण महाविहार (क्वा:बाहा:) दय्कल । थ्वहे विहारस् च्वंम्ह भगवान बुद्ध पिङ्गला रानी दय्का थकूगु बत्तीसपुतली काहाद्वँस च्वंगु पिम्बाहा:या प्राचीन मूर्ति ख: ।" थुकथं क्वा: बाहा:लिसे न पिंगला

---

[२२] ऐजन्, पृष्ठ ५० ।

[२३] राजभाई वज्राचार्य,"हिरण्यवर्ण महाविहार म्हसिका "वज्रयान" त्रैमासिक, डा.नरेशमान वज्राचार्य(सं),यें : नेपाल परम्परागत बौद्धधर्म संघ, ने.सं.११३०, पृष्ठ ६८ ।

विहारया स्वापू खने दत । लिपा हिरण्यवर्ण महाविहार(क्वाः बाहाः)या कचा बाहाःकथं यलय् हे पिंगला विहारया नामय् पिंबाहाःया पलिस्था यात । संस्कृत भासं थ्वयात श्री गवर्मपिन्थ महाविहार धाल । साधारण बोलीचालीया भासं थ्वयात नं मू बाहाः हे धया हल ।

मूलश्री महाविहारया बासिन्दातय्गु बसाइँसराइँया बारे अध्ययन यायेबलय् जुजु नरेन्द्रदेवया छय् शंकरदेवं राजधानी दय्केगु मत्तिइ तया बाङ्मतीया उत्तर र विष्णुमतीया पूर्व (लगं,यंगाः लागाय्)दे दय्केत फुक्क ज्वलं तयार यानाः विधिपूर्वक वास्तुपुजायासें श्रीशाके ५२७(वि.सं.६६२)स पूर्णवती नांया दे दय्केत जग तल । स्वदँदुने न्याद्वः खा छेँ दुगु दे दय्कल । थुम्ह जुजुं हे वंघः नांया दे -त्वाः) दय्कल धइगु दु ।[२४] गुगु मूलश्री महाविहार वहे वंघःया नापं लाःगु वटु त्वाःलय् दु । विहारया बासिन्दात वहे इलय् जकं वःगु खःला धइगु अनुमान यायेछिं ।

मूलश्री महाविहार (मू बाहाः)या स्थानीय मनूतय्गु धापूकथं प्राचीन इलय् थुगु विहारनापसं छगू तःमागु सिमा दु । वहे सिमायात फायाः पिंगला विहारपाखें वःपिं सर्वसंघया दुजःपिन्सं न्हूगु विहार दय्कल धइगु मान्यता दु । थुकिया दसिकथं तःमातंयात कयाच्वंगु दु । जनश्रूतिकथं नेपालभासं तःमागु सिमा अर्थात् तःधंगु सिमा, मातं अर्थात् छ्यल्लिया च्वसंया थाय्या सम्मिश्रणकथं तःमातं जुवन । अर्थात् तःमागु सिमां दय्कातःगु मातं धइगु खः ।

च्वय् न्ह्यथनागु थीथी घटनाक्रमयात दुवालेबलय् पिंगला विहारया मनूत मूलश्री महाविहार (मू बाहाः) लागाय् छक्वलं वयाः च्वंवःगु मखसे थीथी इलय् च्वंवःगु खनेदु । विहार दय्के न्ह्यवं हे वज्रदेवी व कुमारीया पलिस्थाया खँ, तःमातं दय्केगु व सुरतचैत्यया पलिस्थाया खँ थीथी ईया अवस्थायात प्रतिविम्बित याना च्वन । सुरतवज्र

---

२४ डा.अमात्य, पूर्वोक्त, पाद टिप्पणी २ पृष्ठ १६ ।

वा वया पूर्खा थ्व थासय् हेवज्र नैरात्माया प्रतिरूप वज्रदेवी व वया प्रतीककथं मनूकुमारीयात पलिस्था याःगु जुइमाः ।

१.३ मूलश्री महाविहारलिसे तान्त्रिक सुरतवज्रया स्वापू

सुरतवज्र नं थः पासापिं थें देवपत्तनया पिंगला विहार त्वःताः धमाधम वटुइ च्वंवःथें असनय् च्वंवःगु खः ।[२५] अर्थात् सुरतवज्रं छुं दँ लिपा विशेषहुनिं अशोक मण्डप (थौंकन्ह्यया असं)पाखे च्वनाः तःछैं बाहाः दय्कल । तःछैं बाहाःयात विहारया रूपय् हिलाः सुरतवज्रया नामय् सुरतश्री महाविहार जुवन । थुकथं सुरतवज्र व मेपिं सर्वसंघया दुजःत असं तःछैं बाहालय् हे नित्यकर्म याना च्वनेगु यात ।

छक्वः तान्त्रिक सुरतवज्र ल्हासाय् च्वनाच्वंगु इलय् थःगु नेपाःगालय् च्वंगु छेँय् मि च्यात । उगु इलय् वं थःगु तान्त्रिक क्षमताया बलं मि स्यायेगु मनंतुना उगु च्यानाच्वंगु मि ल्हासाय् च्वना थःम्हं त्वनाच्वंगु च्या म्हुतुं फुर्रर फुर्रर ल्ह्वयाहयाः नेपालय् वा वय्काः मि स्यात धइगु किंम्बदन्ती दु । थ्व सम्बन्धय् निगू विहारया धारणा फरक दु ।

तःछैं बाहाःया वज्राचार्यपिनिगु कथं उगु मि थौंकन्हय्या तःछैं बाहाःया आगं छेँ खः धइगु दावी दु । तर मू बाहाःया वज्राचार्य पिनिगु कथं उगु मि थौंकन्ह्यया मू कुमारी च्वनीगु तःमातं खः धइगु दाबी दु ।[२६] थुकथं थ्व निगू विहारदथुइ क्वातुगु स्वापू खने दु ।

---

[२५] भुवनलाल प्रधान,"सूरतश्री महाविहार" काठमाढौं उपत्यकाका केही सांस्कृतिक छिर्कामिर्का, डा. सुमित्रा मानन्धर गुरुङ्ग, काठमाडौं : वि. सं. २०६४, पृष्ठ १७३ ।

[२६] बी.एस. रत्न,"मू बहाःया गौरव व सद्यकुमारीया बिशेषता" आनन्दभूमि, येँयापुन्हि, येँ : दँ २२, ल्याः ५, ने.सं.१११४ (वि.सं. २०५१ आश्विन)

१.४ मूलश्री महाविहार व सुरतश्री महाविहारदथुइ विहार दय्कूगु सम्बन्धय् विवाद

तान्त्रिक सुरतवज्रं सुरतश्री महाविहारया पलिस्था याःगु जूसां मूलश्री महाविहार(मू बाहाः)या पलिस्था तान्त्रिक सुरतवज्रं हे याःगु खः वा वसिबें न्ह्यव हे याःगु खः धइगु विवाद दु । मूलश्री महाविहारया बासिन्दापिनिगु धापूकथं पिंगला विहारपाखें वयाः दकले न्हापां मूलश्री महाविहार (मू बाहाः) दय्कूगु व वयांलिपा जक सुरतश्री महाविहार (तःछैँ बाहाः) व वया जःखः मेमेगु बौद्ध विहारया निर्माण याःगु दाबी दु । च्वय् न्ह्यथनागु ऐतिहासिक घटनाक्रम व सुरतवज्रया समयावधिदथुइ दुवाला स्वय्गु खःसा नं यक्को फरक खनेदु । सुरतवज्रया ई ने.सं.६०० सिबें भचा न्ह्यवंनिसें ने.सं.६०० तक थ्यंमथ्यं लाः ।[२७] थ्व ई धइगु जुजु यक्षमल्लया अन्तिम ई (ने.सं.५४८-६०१) खः । मूलश्री महाविहारया सुरतचैत्य धाःसा उगु हे ईया खनेदु । तर विशालनगरय् मिनगु घटना लिच्छवीकालया अन्तिम ई वा मल्लकालया पूर्वाद्धय् जूगु अनुमान यानातःगुलिं मूलश्री महाविहार(मू बाहाः) सुरतवज्रसिबें न्ह्यव हे दय्के धुंकूगु जुइफु ।

थुकथं हे शंकरदेवं पूर्णावती पुरी दय्का वंघः दे दय्कूगु व न्याद्वः खा छैँ दय्कूगु स्वयेबलय् मू बाहाः दुगु थासय् न्हापा हे बस्ती दय्के धुंकूगु खः । मखुसा सुरतवज्रं हे दय्कूगु खःसा पिंगला विहारया बासिन्दात न्हापा मेगु थासय् च्वनाच्वंगु जुइफु । यक्को दँ लिपा जक मूलश्री महाविहार (मू बाहाः) दय्काः च्वंवःगु जुइफु । हाकनं तःछैँ बाहालय् मू बाहाःया हे कुमारीयात मू द्यःकथं हनेगु व कुमारीया उपस्थिति अनिवार्य यायेमाःगुलिं तःछैँ बाहाःसिबें गनं मूलश्री महाविहार (मू बाहाः) हे दकले न्हापां दय्कूगु खः ला धइगु न्ह्यसः पिहाँ वइ ।

---

[२७] प्रधान, पूर्वोक्त, पादटिप्पणी २५ ।

थुकथं हे मूलश्री महाविहारया मनूकुमारीं मोहनिया चालंकुन्हु सिन्हः क्वकाय् धुंकाः जक विहार व विहारया प्रभाव क्षेत्र धकाः धयातःगु अशोकमण्डप अर्थात् वटु त्वालंनिसें असंतकया लागाया बासिन्दापिन्सं कन्हयकुन्हु चालं क्वकाय्गु ज्या याइ। थुकियात असंचालं धयातल अर्थात् अशोकमण्डपदुने याइगु सिन्हः क्वकाय् ज्या वा पुजा विसर्जन। थ्व असंचालं माने याइपिं फुक्क विशाननगरपाखें बसाइँसराइँ यानाः वःपिं पिंगला विहारया बाँडाया सन्तान,अनया बासिन्दा अर्थात् तुलाधर समुदाय हे खनेदु। लिपा जक मेपिन्सं न थुकियात नालाकया यंकल।

मेखे पिंगला विहारय् तयातगु ऐतिहासिक जानकारीकथं न्ह्यथनातःगु तःभुखाय् बारे दुवाला स्वयेगु खःसा जुजु अभयमल्लसिबें न्ह्यवया तथ्याङ्क मदु। जुजु अभय मल्ल ला यक्षमल्लसिबें लिपाया खनेदु। अर्थात् सुरतवज्रपाखें यक्षमल्लया इलय् मूलश्री महाविहार दय्कूगु खःसा सम्बत् ३४४ पौष शुक्ल प्रतिपदा व सम्बत् ३७५ आषाढ शुक्ल तृतीया पुनर्वसु सोमबार अर्थात् सन् १२५५ जुन ७ या तःभुखाय् ब्वःगु इलय् मूलश्री महाविहार दय्के धुंकूगु अवस्था खनेदु। उकिं थ्व तःभुखाय् मेगु हे जुल। थीथी आधारयात बःकाय् बलय् नं सुरतश्री महाविहारसिबें मूलश्री महाविहार न्हापा दय्कूगु स्पष्ट खनेदु।

१.५ विहार दय्कूगु बारे थीथी धापू

थुगु विहारया ऐतिहासिक खँ सलंसः दँ न्ह्यवंनिसें छगू पुस्तां मेगु पुस्तायात धयावयाच्वन। मूलश्री महाविहार(मू बाहाः) दय्के धुंकाः नं थन मेमेगु थासं मनूत दुहाँ वयाच्वन। पिंगला विहारपाखें वइपिं बासिन्दात बाहेक मेमेगु लागां वःपिं छेँजःपिं वा लिपा थुगु विहारय् हे आचाःलुया च्वंपिं छेँजःपिन्त सर्वसंघया दुजःकथं स्वीकार याःगु जुइफु।

जनश्रुतिकथं थथे स्वीकार याःगु परिवारया सन्तान दोलाजी[२८] प्रथापाखें विहारय् दुहाँ वःगु धयातःगु दु । थुकिया क्वातुगु दसिकथं विहारया सर्वसंघदथुइ हनीगु गुथि व थीथी तजिलजियात कायफु । विहारया थीथी खँयात बांलाक्क दुवाला स्वल धाःसा उगु ईया ऐतिहासिक घटनानिसें आःतकया वस्तुस्थितिइ यक्को नाटकीय न्हूगु मोड वयधुंकल । उगु इलय् बौद्ध व शैवदथुइ जूगु मतमतान्तरयुक्त द्वन्द, मिं नःगु घटना, तःभुखाय्, अन्धविश्वास व थीथी घटनाया ल्वाकःबुकःयात छगू हे भ्वलय् वर्णन यायेवं थथे स्वत्तुस्वःगु खँ पिदन ।

मूलश्री महाविहार(मू बाहाः) सम्बन्धी छगू धापूकथं पिंगला विहारया साधकत न्हिंन्हिं आगमय् च्वना तान्त्रिक गुह्यपुजा याइगु जुयाच्वन । पुजा क्वचाय्वं द्यःयात छायातःगु स्वां, सिन्हः, जाकी, नैवद्य व मेमेगु सकतां मुनाः विहारया पिखालखुइ[२९] छम्ह चीकिचाधिकम्ह मिसा मचायात वाके छव्इगु जुयाच्वन ।

साधकतय्त न्हिंन्हिं आगमय् गुह्यपुजा याये फइकथं सुनां ग्वाहालि याइगु धकाः सीकेत विहारपिनेया जःलखलःतय्त उत्सुकता जुयाच्वन । छन्हु पशुपतिया छुं बर्म्हुतय्सं उम्ह चिकीधिकःम्ह मिसामचायात सःताः दुनेया खँ ल्ह्वकाः कायेत लोभ क्यन । लोभय् तक्यना मचां फुक्क दुनेया खँ उमित कनाबिल । आगमय् तान्त्रिक शक्तिपाखें पलिस्था यानातःम्ह चीधिकःम्ह थुसां गुह्यपुजायात माःगु सकतां ज्वलंया व्यबस्था यानाबिइगु जुयाच्वन ।

बर्म्हुतय्सं मचायात कन्हयकुन्हु सदांथें स्वां, सिन्हः, जाकि, नैवद्य व मेमेगु सकतां मुनाः वाय् हइ बलय् उम्ह थुसायात नं तपुयाः

[२८] ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य (सं.), नेवार नेपाली अंग्रेजी शब्दकोष, यैं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, वि.सं. २०५४, पृष्ठ १८८ स् "द्वलाजि(दोलाजी) धइगु ससलय् च्वनीम्ह जिचाभाःजु खः ।" भौमचायात सदांया नितिं छैंय् दुतः हःथें जिचाभाःजुयात न ससलय् दुकया काय्मचायात थें विधि व्यवहारय् दुथ्याकेगु चलन ।

[२९] मूलुखाया पिनेसं च्वंगु मण्डपाः वा चिं दुगु विशेष थाय् ।

पिने हःसा छ्रंत छुं बिइ धकाः लोभ बियातल । मचां अथेहे यात । मचां पिने वाय्वं बर्म्हुतय्सं तुरुन्त कयाः पशुपतिदुने यंकल । न्ह्यावलें थें पुजायाये धकाः पिंगला विहारया आगमय् साधकत वंबलय् नं पुजा ज्वलंया ब्यबस्था खन नं हे थुसा खन । विहारया गुह्यपुजा भंग जुइवं मखुथे जुइन धकाः साधकत हाःजुल । अन्ततः उगु विहारय् गुह्यपुजा बन्दयासें नित्यपुजाजक न्हियान्हिथं यायेगु यात । गुह्यपुजा मयाःगुलिं छन्हु अनया साधकतय्‌त म्हगसय् पिंगला विहारय् भोगचलन यायेगु ई सिधगु संकेत क्यन । दक्षिण भेगय् छगू तःमागु सिमा दु । वयागु हाः लिकया वहे थासय् आश्रयस्थल दय्‌का च्वं हुँ धकाः आगंद्यवं उजं जुल । वयांलिपा बुलुँहुं पिंगला विहारया मनूत दक्षिण भेगया सिमा माःमां बसाइँसराइँ यानाः थौंकन्हयया वटु त्वालय् वयाः मूलश्री महाविहार दय्‌काः च्वंवल ।[३०]

मेगु छगू धापूकथं छन्हु पिंगला विहारया साधकतय्‌गु दथुइ पुजा क्वचाय्‌काः द्यःयात छानातःगु स्वां,सिन्हः,जाकि व नैवद्ययात सुनां पिने पिखालखुइ वा वनीगु धइगु खँय् चर्काचर्कि जुल । साधकतय्‌गु ल्वापुयात चिवाःकयाः वयाच्वंम्ह छम्ह बर्म्हुं नं विहारया दुजःतलिसे सम्बन्ध क्वातुइकाः थः नं वज्रयानी बौद्धधर्मया अनुयायी जूगुलिं थम्हं उगु ज्या याना बिइगु इच्छा प्वंकल । थ्वहे मनूखं यायेमाःगु धकाः गनं धया मतःगुलिं थथेज्याःम्ह अनुयायिं नं याये ज्यूगु मत उम्ह बर्म्हुंपाखें तल ।

विहारया साधकतलिसे बर्म्हुया क्वातुगु सम्बन्ध व थःत नं मयःगु ज्या जूगुलिं थ्व वाय्‌गु ज्या बर्म्हुयात हे बिल । विवाद नं शान्त जुल । तर उम्ह मनूया मनय् मेगु चाल सुलाच्वंगु जुयाच्वन । वं विहारया रहस्यपुजायात बांलाक्क अध्ययन यात । पुजाय् थुसाया महत्व बांलाक्क थुल । छन्हु न्ह्यावले थें पुजा क्वचाय्‌का स्वां, सिन्हः फुक्क पिखालखुइ वाय्‌त यंकूबलय् उम्ह थुसा नं सुत्तुक्क पिने यंकल ।[३१]

---

[३०] श्री भीमरत्न वज्राचार्य,चक्रेश्वर,मू बाहाः (खँल्हाबल्हा) ।

[३१] बी.एस.रत्न,“मू बहाःया न्ह्यखँ”, आनन्दभूमि, येँ : सकिमनापुन्हि,दँ २२ ल्याः ६-७, वि.सं. २०५१ मंसिर, पृष्ठ ६ ।

थुसा विहारपिने यंकेवं न्हियान्हिथं याइगु रहस्यात्मक गोप्यपुजाय् पंगः वल । विहारया साधकतय्सं थुकिया वास्तविक कारण माला स्वल । अन्ततः अन थुसा तंगुलिं थथे पंगः वःगु सिल । लिबाक्क बर्म्हुया चाल थुइकल । बुलुँहुं साधकतय्गु वाक्शक्ति क्षीण जुयावन । अथेहे शास्त्रार्थय् नं बुत । बल्ल पिंगला विहारया दुजःतय्सं थःगु गल्ती स्वीकार यात । पश्चाताप यानाच्वंपिं पिंगला विहारया साधकतय्सं गुह्येश्वरीइ वना श्री नैरात्मादेवीया साधना यात । छन्हु द्यः लय्ताया: साधकतय्त कोलिग्रामया पूर्णवती नगरय् च्वंगु तःमागु सिमा फाया: विहार दय्का च्वंहुँ धका: उजं बिल । अन सकसिगुं रक्षा व कल्याण जुइकथं प्रज्ञापारमिता स्वरूपी कुमारीया पलिस्था याः धका: उजं जुल । द्यःया वचन न्यना: विहारया सकलें साधकत थौंकन्हयया थासय् च्वंवल धइगु दु ।[३२]

हाकनं मेगु धापूकथं लिच्छविकालय् नेपाःवःम्ह काशीया कट्टर शैवधर्म समर्थक विधवा शंकर ब्राम्हणीपुत्र शंकराचार्यपाखें सर्वसिद्धि महाविहार (पिंगला विहार)या सर्वनाशयात धइगु न खँ दु । उम्ह शंकराचार्यं विहारया मनूतय्त ज्यान कायेगु धम्की बिइवं विहार हे त्वःताः थौंकन्हयया मूलश्री महाविहार (मू बाहाः) दय्का च्वंवल धइगु मान्यता नं दु ।[३३] नेपाःया इतिहासयात अध्ययन याय्गु खःसा बौद्ध समुदायं थौंतक नं शंकराचार्य व वयागु आक्रमणयात छगू ग्रहणकथं कयावयाच्वन ।

उगु इलय् शंकराचार्यं देवपतन (ग्वल)या शिरोमणी षड्शास्त्री महापण्डित अमरसिंहाचार्यनाप शास्त्रार्थ याःगु धाइ । अमरसिंहाचार्यं छन्हु पुनःश्चरण विधिपाखें मञ्जुश्रीया कलशदुने साधना यानाः छपाः

---

[३२] ऐजन् पृष्ठ ७ ।

[३३] रत्नकाजी व विजयरत्न वज्राचार्य,“मूलश्री महाविहार” प्र.सं, यैं : नेपाःदेया बिहारया ताःचा, वि.सं.२०३९ होलिपूर्णिमा, पृष्ठ ८८ ।

धकिइ थः फ्यतुयाः शंकराचार्यलिसे शास्त्रार्थ यात । थ्व शास्त्रार्थय् शंकराचार्य बुइगु खनेवं कपटयानाः अमरसिंहाचार्यया म्ह्यायपाखें गोप्य खँ सिइकाः कलश भपुइका बिल । गुकिं अमरसिंहाचार्य ताःलाय् मफत । अथेहे वया हे किजा द्रुहसिंहाचार्यलिसे शास्त्रार्थ याःगु इलय् शंकराचार्य बुत ।

शंकराचार्ययात बूगुलिं सजाँय बिइकथं स्वन्हुतक कुना तल । लिपा शंकराचार्यं द्रुहसिंहाचार्ययात स्यानाखतं कुनातःगु थासं पिहां वयाः देवपत्तनन्यंक विध्वंस यात । लिपा बालकुमारी पीठया कोपं शंकराचार्य सिकिस्त जुइवं अमरसिंहाचार्यया म्ह्याय्या सल्लाहकथं देवपत्तनं बिस्युवन । उगु इलय् देवपत्तनया बौद्ध पण्डिततयसं पशुपतिया कैलाशय् छ्वासः[३४] दयकातःगु खः । गन उमिसं चचाम्ये हालाः उग्रचण्डीया पुजा याय्गु व भ्वय् नयाः चिप फुक्क अन वांछ्वय्गु यानावयाच्वंगु खः ।

थ्व खँ शंकराचार्यं सिइकल । छन्हु शंकराचार्य देवपत्तनय् न्ह्याबले थें पुजायानाः वयाच्वंगु थासय् वल । भ्वय् नया च्वंपिंत दनेहे मफय्क अय्ला त्वंकल । अन पलिस्था यानातःम्ह रत्नमय थुसायात सुनां मसिक मखंक छगू थलय् तयाः लप्तें तपुयाः कैलाशया छ्वासय् वाकाछ्वल । लिपा उम्ह थुसायात वं छ्वासं कयाहयाः पशुपतिदुने गोप्यरुपं ताडन तयाः ताना तल । थ्व खँ सिइका देवपत्तनया साधकत थुसा काय्त पशुपति स्वक्वःतक वंसां लितहये मफुत । अथेहे लिहाँ वयेमाल ।[३५]

शंकराचार्यं थःगु शास्त्रार्थय् बौद्ध पण्डिततय्त शास्त्रार्थय् बुकूगु जक मखसे लिसः हे बिइ मफय्क आच्छुआच्छु याना बिल । सलंसः दँ न्ह्यवंनिसें च्वनावयाच्वंगु विहारपाखें लिनाछ्वय्गु ज्या यात । नापं छम्हनिम्ह मनूया प्राण नं काल । शंकराचार्य ख्वपय् ७ दँ, यलय् ३ दँ,

---

[३४] दुवात,निगू लँया दथुइया भाग ।

[३५] सन् साय्मि,"दीपंखा याः" नेपाःया जात्रा, नसना पब्लिकेशन,यें : ने.सं.११२९ कछला (वि.सं.२०६५) पेज १६१-१६२ ।

येँय् दच्छि , सक्वय् च्यान्हु , व फम्पिइ खुला च्वन । थ्व ईया दुने वं नेपाःगालय् ८४००० बौद्ध ग्रन्थ नष्ट यात ।[३६]

थ्व सम्बन्धय् फ्रान्सेली विद्वान् सिल्भाँ लेभीं नं भिंनिगू शताब्दीया हिन्दू विचारधारापाखें तसकं छाप लाःम्ह विवादास्पद मनूखं थःगु विजय यात्राया भ्वलय् नेपाःगाःया यात्रा याःगु धकाः शंकराचार्यपाखे इङ्गित याःगु खः । लेभींजुं आचार्य धकाः न्ह्यब्वःगु दु ।

आचार्यं जादू टुनामुनापाखें सकसितं थःपाखे साला काल । छुं मनूत बिस्यु वन । छुं स्यात । ल्यंदनिपिन्सं कायल जुयाः हरेश नयाः धर्म परिवर्तन यात । थन च्वंपिं मनूतय्त बुद्ध धर्म प्रतिबन्ध याना तःगु बलि प्रथायात नाला काय्त बाध्य याना बिल । भिक्षुणीपिन्त करे हे ब्याहाः याकेगु यात । गुहस्थी जीवन हना वयाच्वंपिन्त बर्म्हूपिन्सं थें आंसा तय्का ऋषिमुनिया थें सँ चाकेगु यात । तर बर्म्हु थें जःनि(जनै)तय्गु मयाकल । च्यय्प्यद्वः (८४ द्वः) धार्मिक बौद्ध सफूत नष्ट याना बिल । धर्मया नामय् शैवधर्म दुथ्याकल । अय्सां छुं देगलय् द्यःया ज्या याइपिं मदया बौद्ध धर्मावलम्बीतय्त त्वतेत बाध्य जुल ।[३७]

थुकथं विहारबारे आःतक धयावयाच्वंगु धापू किंम्बदन्तीइ गनं हे न्ह्यनेमदु । विहार दय्कूगु व पतनया बारे उगु इलय् मि नःगु, धार्मिक द्वन्द, भुखाय्या ल्वाकःबुकःयात छथाय् तयातःगु खनेदु गुकिं विहारया ऐतिहासिक पक्षयात अलमल याना ब्यूगु दु सा किंम्बदन्तीदुने सिमाया खँ गनं हे न्ह्यथना तःगु खनेमदु ।

[३६] महेश्वरराज वज्राचार्य, महायान धर्ममा मद्यमांसको प्रयोग, ललितपुर : नेपाल बौद्ध परिषद्, वि.सं.२०५९, पेज २४ ।

[३७] लेभी,पूर्वोक्त,पादटिप्पणी ८ पृष्ठ १९

१.६ थुसाया बाखं

नेपालभासां मचाम्ह बसाचायात थुसा धाइ। वँचुगुया अर्थ हाकुगु नं जुइ। कृष्णया वर्ण वँचुगु क्यनातःसां कालाकृष्ण धाइ। अक्ष्योभ्यबुद्ध वँचुम्ह धाःसां वयात नं हाकुगु वर्ण धकाः न्त्यथनातःगु दु। पिंगला विहारया साधकतय्सं तान्त्रिक शक्तिश्रोतकथं कयावयाच्वंगु वँचुम्ह थुसाया बारे छपु न्हैपुगु बाखं न्यने दु।

बाखंकथं बन्धुमति नगर धाःगु थासय् छम्ह बर्म्हु नं सा छम्ह लहिना तल। छन्हु उम्ह सां छम्ह थुसा बुइकल। तर व थुसा मेपिं साचासिबें भचा पाः। तुयुसेच्वना नं वयागु नेकू निपुं वँचुसे च्वंगु जुयाच्वन। उम्ह मचाम्ह साचा फुक्क भिं-लक्षणदुम्ह जुयाच्वन। व थुसा बुसांनिसें बर्म्हुया परिवारय् न्हियान्हिथं श्रीवृद्धि जुयावन। ईया अन्तराललिसें थुसा नं बुलुंहुं तःधिकः जुयाः वृद्धावस्थाय् वन। उमेरया उत्तरार्द्धय् थुसाया न्हापांगु जन्मया संस्कारकथं पूर्वानुस्मृतिइ दीपंकर तथागत दर्शन जुल। धाथें हे वयांलिपा थुसा गन्धमादान पर्वतय् च्वनाच्वंम्ह दीपंकर तथागतयात दर्शन यायेत वन। तथागतनाप लाना लिहाँवयाच्वंगु इलय् वयात जंगलदथुइ हे हिंस्रक जनावरतय्सं आक्रमण याना स्यानाबिल।

थुसा छेँय् लिहाँ मवगुलिं बर्म्हुया परिवारं उखेंथुखें माः जुल। छथाय् जंगलय् थुसाया क्वँय् व वँचुगु नेकू जक बर्म्हु न खंकल। थःत यःम्ह साया मृत्यु बेहालजूम्ह उम्ह बर्म्हु नं क्वँय् व वँचुगु नेकू खुसि सिथय् मुनाः चीभाः छगः पलिस्था यानाः ल्हाकाछ्वत। थुसाया लुमन्तिइ लच्छितक उगु चीभालय् न्हियान्हिथं पुजा यानाच्वन। छन्हू न्हियान्हिथंथें चीभाः पुजा याना च्वंबलय् अजूचाइपुक्क उगु चीभाः रत्नचैत्यय् हिलावन। थ्व चमत्कारं थारा न्हूम्ह व बर्म्हू हथासं दीपंकर तथागत च्वना च्वंगु थासय् वना फुक्क खँ कन।

बर्म्हुया खँन्यनाः दीपंकर तथागत नं वलिसें तुं रत्नचैत्य दुगु थासय् स्वःवल । मुसुंहुं न्हिलाः दीपंकर तथागतं बर्म्हुयात रत्नचैत्य व थुसाया महिमाबारे खँ ध्वाथुकल । तथागतं उगु चीभाःयात विधिवत्कथं अधिस्थान यानाबिल । बर्म्हुं थुकिया महिमा थुइ धुंकाः थुसाया दँय्दँसं जात्रा यायेगु चलन दय्कल । थ्व परम्परायात सप्तबुद्धसहित शाक्यमुनि तथागततक नं निरन्तरता दत ।[३८]

शाक्यमुनि बुद्धया महापरिनिर्वाणलिपा खनेदुगु भिक्षुसंघया कलह व विभाजन, अशोक सम्राट मदय्धुंकाः ई.पू १२४ स् वःम्ह ब्राम्हणवादीधारया शासक पुण्यमित्रं भारतय् बौद्धधर्मप्रति याःगु दमनं विस्थापित बौद्धाचार्यतय्त उगु रत्नमय थुसायात सुरक्षा बिइत तसकं थाकुल ।

भारतीय शासकया बक्रदृष्टिपाखें सुचुकेत उम्ह वँचुम्ह थुसायात सुरक्षा बिइत महासांघिक आचार्यपिन्सं नेपाःगालय् हल । उगु ईया तसकं चर्चित आचार्यपिनिगु वासस्थानकथं म्हस्यूगु पिंगला विहारय् थ्व थुसायात प्रतिष्ठा यात । थुसाया प्रभावं विहारया प्रसिद्धि जकमखु विहारया गतिविधि न तीव्र जुल । विहारय् नयेत्वने गुबलें म्हो मजुल । रहस्यात्मक पुजा न्हियान्हिथं जुल सा तन्त्रचर्या नं न्हियान्हिथं अप्वया वन । विहारया साधकत नं वाक् व तन्त्र शक्तिइ पारंगत जुल धइगु दु ।[३९]

१.७ विहारया वास्तुकला

मूलश्री महाविहारयात १२.५ मिटर × १२.५ मिटरया प्यकुंलाक्क प्यखेरं फः दय्का हाकुगु ल्वहंया अक्षोभ्य बुद्धयात उत्तरपाखे स्वकाः

---

[३८] बी.एस.रत्न,"अष्टमंगल बूगु थाय् मू बाहाः -छगू दुवाला " अष्टमंगल स्मृति ग्रन्थ प्रकाशन समिति, बि.सं.२०५९ आश्विन २२, पृष्ठ २०६-२०८

[३९] ऐजन् (ख) पृष्ठ ५३ स हाकनं थुकथं च्वयातल : – थ्वहेपाखें उत्पन्न जूपिं तारातमध्ये महाचीनतारा वा उग्रतारा, जांगुली, एकजटा बिद्धजालकराली, पर्णासवरी, प्रज्ञापारमिता, महाप्रत्याङ्गीरा, वसुन्धरा, नैरात्मा खः ।

दय्कात:गु दु । दक्षिण दिशाया पाय्छि मध्यभागय् विहारया क्वा:पा:द्य: (अक्षोभ्य बुद्ध[४०])पलिस्था यानातल । क्वा:पा:द्य:यात विराजमान याकीगु छेँयात क्वा:चपाल छेँ नं धाइ । लिपा थ्वयात अप्रभंशकथं क्वा:पा:छेँ धयायंकल । थ्व छेँया चुलिंचू विहारया मूलुखा तयात:गु दु सा आग्नेयकोण (दक्षिणपूर्व कुना)य् भुजिं बाहा: वनेगु लुखा नं दु । थ्व लँपू लँजुवापिनिगु सुबिधाया निर्तिं लिपा जक छ्यलाबुलाय् ह:गु धाइ ।

क्वा:पा:छेँदुनेया बुद्धमूर्तिनापं भिक्षुद्वय सारिपुत्र व मौद्गल्यानका मूर्ति नं दु सा वया जवय् नापसं छ्गः जलहरोपरि जिनालंकृत चैत्य[४१] दु । क्वा:पा:द्य:यात ख्वा: क्यनेत ज्व:लान्हाय्कं[४२] नं तया त:गु दु । नापं खवय् च्वंगु अंगलय् छ्सिकथं थीथी द्य:या मूर्ति पलिस्था यानात:गु दु । द्य:यात न्हियान्हिथं पुजा यायेत वज्र व घण्ठ नं तयात:गु दु सा च्वय् धलिंमय् त:ग्वगु गं व च्वाम्व: यखानात:गु दु । क्वा:पा:द्य: न्ह्य:ने छ्गः मल्लकालीन अष्टकोणाकृति कूटागार वज्रधातु चैत्य[४३] नं पलिस्था याना तल । थुकिया लिक्कसं सख्वा: पानात:गु तुयुगु चीभा: छ्गः नं दु ।

---

[४०] प्रा.डा. गणेश क्षेत्री/उप.प्रा. रामचन्द्र रायमाझी, नेपाली कला, वास्तुकला र प्रतिमा लक्षण, दो.सं., काठमाडौं : एसिया पब्लिकेसन्स्, वि.सं. २०६०, पृष्ठ ५१ स थुकथं न्ह्यथनात:गु ख: :–

(क) अक्षोभ्य बुद्ध वँचुगुवर्णया जुइ । थ्व भू-स्पर्श मुद्राय् च्वनाच्वंनी । थ्वया चिं वज्र ख: । थ्वया बाहाँ छ्ज्व: किसि ख:। थुम्ह बुद्धया प्रतीक वायुतत्व ख:सा थ्व पूर्वदिशाया स्वामी ख: । थ्वयागु शक्ति वज्रधातेश्वरी ख: । थुम्ह द्य:पाखें अप्व याना: द्य:तय्गु व वज्रपाणी बोधिसत्वया जन्म जूगुकथं काइ ।

(ख) पृष्ठ ५३ स हाकनं थुकथं च्वयातल :- थ्वहेपाखें उत्पन्न जूपिं तारात मध्ये महाचीनतारा वा उग्रतारा, जांगुली, एकजटा बिद्धजालकराली, पर्णासवरी, प्रज्ञापारमिता, महाप्रत्याङ्गीरा, वसुन्धरा, नैरात्मा ख: ।

[४१] थ्व चीभा: शिवलिंगया जलअर्घ द्य:ने तयात:गु थें खने दु ।

[४२] कँय्या कलात्मक न्हाय्कं ।

[४३] रत्नकाजी वज्राचार्य, यँ देया चैत्य विवरणात्मक अध्ययन, यल : नेपालमण्डलया बौद्ध संस्कृति सम्मेलन आयोजक समिति, वि.सं. २०५५, पृष्ठ १४१ स अष्टकोणाकृति कूटागार वज्रधातु चैत्य दुगु थासय् न्हापा अशोकचैत्य दु धइगु न्ह्यथनात:गु दु ।

गुकियात सुरत चैत्य धयातल । थ्व चीभाः व तःछेँ बाहाःया चीभाः छगू हे आकार, प्रकार व शैलीया धयातःगु दु । क्वाःपाःद्यः तया तःगु क्वाःपाःछेँया मातनय् विहारया मू आगं दु । क्वाःपाःछेँया मातनय् न्यापाः चीची पाःगु भ्याः छसिकथं तयातःगु दु । गुकियात नेवाभासं पासूकाभ्याः[४४] धाइ ।

थ्व भ्याःया जवंखवं भचा पाक्क छपाः छपाः याकःभ्याः छुनातःगु दु । च्वतय् धाःसा मल्लकालीन कलात्मक सँभ्याः दु सा स्वतजालय् आँय्पा पौया थासय् तप पिकनाः हाकनं लिपाः छतजा दय्कातःगु खनेदु । थनया क्वाःपाःछेँय् न्हापांनिसें गजू छुनातःगु खने मदु । न्हापा वास्तुकलाकथं विहारय् स्वय्जीक प्यंगुलिं दिशाया आँय्पापौया दथुइ चीपाःगु भ्याः तयाः तप न पिकयातःगु खः । पश्चिम मोहडाया दथुइलाक्क हेवज्र नैरात्माया आगं कोथाय् छपाः चीपाःगु भ्याः न पिकया तल । नापं पश्चिम व पूर्वी मोहडाया कोणय् छपाः छपाः भौप्वाः[४५] नं तयातल ।

क्वाःपाःद्यःया थाय् दुहाँ वनेगु लुखाच्वसं नामसंगीतिया मूर्ति दुगु तोरण नं दु । न्हापाया तोरण जीर्ण जुइवं ने.सं.१००४ स दिवंगत थकु जुजु धंतया लुमन्ति वया सतजीव लानीथकुं थःकाय्पिं योगराज, मोतीलाल, देवराज व छय् बुद्धिलाल व सपरिवारया नामं द्यःयात न्हूगु तोरण दय्का द्यः छाःगु खः ।[४६] थ्व विहारदुने यज्ञमण्डः, छत्रपाल, पिण्डमण्डः,अष्टमण्डल न तया तःगु खनेदु । थ्व अष्टमण्डलया क्वय्

---

[४४] पञ्चसूत्रया प्रतीक भ्याः ।

[४५] भौ दुहाँ पिहाँ जुइगु प्वाः ।

[४६] तोरणय् थुकथं च्वया तल :

"श्रेयास्तु सवत् १००४ मिति श्रावण थ्व ८ न्हूस कान्तिपुर मूल श्री माहाब्याहारावासित श्री ३ शाक्यमुनि तथागतस्य नेद्धार तोरण जिर्ण जुयाओ अ......र बिहारस्थित वज्राचार्य्य दिवंगत जुजु धंतस्य भार्या सतजीव लानि थकुं पुत्र देवी धं, योगराज मोतिलाल, देवराज पौत्र बुधिलाल चिरिया प्रभूति परिवारस्य॥१४॥ स्वाप्त् धर्म्मचित्त उत्पत्ति जुया ओ श्री शाक्यमुनि प्रति....तोरण दयेकाओ. दोहलपा जुलो त्रत धर्म्मलसर्वसत्वप्राणि उद्धार कामनार्थ, चात्ते मोक्षगति प्राप्त जुयाय शुभ सर्व्व ओ गंत शुभम् ।"

लुकुमाःद्यः दु धाइ । पाहाँचह्रेबलय् दकले न्हापा थन पुज्याना तिनि ची बाहाःचुकय् च्वंगु द्यःथाय् पुज्यायेगु याइ ।

नेपाली बौद्ध वास्तुकलाया आधारय् छँ दय्‌किबलय् छ्‌चलि, मातं, चोतः व बैगः याना प्यतँ जालय् ब्वथलातःगु दु । न्हापा बौद्ध विहार दयेकीबलय् छ्‌चलि व मातं जक दय्‌कूगुसां गाः गु जुइमाः। शायद मू बाहाः नं न्हापा दय्‌कूबलय् थथे हे दय्‌कूगु जुइफु । थुकिया दसिकथं आः नं मू कुमारीया आगं दुगु तःमातंयात काय्‌फु । उगु इलय् विहारया मनूतय्‌के कुमारी च्वनीगु छेँसिबें तःजाःगु थासय् च्वने मज्यू धइगु धार्मिक आस्था व विश्वास खनेदु ।

उकिं थःगु छँ स्वया भचा तःजाःगु छँ कुमारीयात दय्‌कातःगु खइ । थुकियात हे सकसिनं तःजाःगु मातं धाधां अप्रभंश जुया तःमातं जुवन जुइ । मेखे स्वय्‌गु खःसा तःमातंया अर्थ ताःहकःगु मातं खः । थ्व विहारय् दकले ताःहकःगु मातं थ्वहे वज्रदेवीया आगं पिनेया कोथा खः । ताःहकःगु मातं धाःधां तःमातं नं जुवन जुइफु । तःमातं च्वसं वा क्वाःपाःछेँया चुलिंचू कुमारीया आगंछेँ नं तयातल । तःमातंया मातंया दथुइलाक्क मनूकुमारीं स्वय्‌जीक दक्षिण मोहडाय् क्वःस्वय्‌का पंचमुखी सँभ्याः व उत्तरी मोहडाय् क्वस्वय्‌काः स्वपाः सँभ्याः मूलुखा च्वसं तयातःगु दु ।

ईशानकोण (उत्तरपूर्वी कुना)या मातनय् तयातःगु मनूकुमारीया आशन नापसं कलात्मक छपाः भ्याः नं तयातःगु दु । लिपा तःमातंयात त्वःताः ल्यंदनिगु स्वंगुलिं दिशाया छँ ज्वःलिंज्वः जुइक नितःजातक मल्लकालीन शैली[४७] दय्‌कूगु खः । विहारया पूर्वी व पश्चिम दिशापाखेया छेँया भ्याःत ज्वःलिंज्वः खनेदय्‌क स्वपाः व न्यापाःसँभ्याः तयातःगु खनेदु । प्रत्येक भ्यालय् भूमिस्पर्श अक्षोभ्यबुद्धया मूर्ति कियातःगु दु ।

---

[४७] मल्लकालय् नाला कागु प्रस्तरकला,काष्ठकला, धातुकला, चित्रकला, भित्तेचित्रकला, ग्रन्थचित्रया शैलीयात मल्लकालिन शैली धाइ ।

अथेहे तःमातंया छ्‌चलिया प्रत्येक सिँया थामय् च्यय्प्यम्ह सिद्धापिं मध्ये च्याम्ह सिद्धापिनि मूर्ति कियातःगु दु । तर थौंकन्हय् थनया ऐतिहासिक वास्तुकलाय् लाक्वपाक्वः न्हूगु शैली छेँ दय्का हःगु दु । विहारया पूर्व व पश्चिम दिशाया छेँया क्वय्या ब्व ३/३ कवया दलान तया छ्‌चलि नं दय्कातःगु दु ।

तःमातंया वायव्यकोण (उत्तर-पश्चिम कुना)या छ्‌चलि ससुद्यःया मूर्ति पलिस्था यानातःगु दु । थ्व मूर्ति लिपा जक पलिस्था याःगु खने दु । थ्व मूर्तिया जवय् स्वकुं (त्रिकोणात्मक)लाःगु प्वाः छह्वः नं दु । बिशेष याना दक्व बौद्ध विहारय् मदय्कं मगाःगु थ्व ह्वःअर्थात् प्वाःयात चलनचल्तीया भासं कुमारी ह्वः/प्वाः धाइ । वास्तबय् थ्व स्वकुं (त्रिकोणात्मक)लाःगु ह्वःयात योगिनीया प्रतिककथं नं काय्गु याः । वज्रयोगिनीया थीथी मुद्रामध्ये छगू मुद्राय् जवःगु तुति च्वय् ल्ह्वनाः मेगु खवगु तुति खम्पाय् दिकातःगु अर्धपर्यंक मुद्रा खः गुकिया प्रतिककथं थ्व स्वकुं (त्रिकोणात्मक) लाःगु ह्वःयात कयातल । ब्राह्मी आखःया "ए" कार थ्व ह्वः/प्वाःयात हेवज्रतन्त्रय् "एकारं भगतित्युक्तं" धकाः "भग" या रुपय् कयातल । "भ" या शाब्दिक अर्थ दइगु वा प्राप्त जुइगु व "ग" या शाब्दिक अर्थ फुक्कं तना वनीगु खः । गथे भौतिक अभौतिक आध्यात्मिक वस्तु प्राप्त जुइ अथेहे फुक्कं तनावनी । थुकियात हे भगवान धाल ।[४८]

विहार वा छेँय् छुं नं कथंया तःधंगु वज्रयानी पुजा याइबलय् थ्व ह्वतय् नं पुजा यायेगु चलन दु । अथेहे खवय् च्वंगु ससुद्यःया मूर्ति नापसं अस्पष्ट छगू जक शिलालेख दु । ससुद्यःया मूर्ति नापसं चीधिकःम्ह गणेद्यःया मूर्ति दु सां थौंकन्हय् थ्व खुया यंके धुंकल । थुकथं तःमातंया अंगलय् च्वंगु ग्वाखंचा प्वालय् हनुमानया मूर्ति पलिस्था यानातःगु

[४८] यज्ञमान पति वज्राचार्य, बज्रयान परम्पराय् योगिनीया भूमिका, येँ : बौद्ध दर्शन अध्ययन पुचः, वि.सं. २०६१, पेज ३७–४० ।

खः । व नं खुया यंके धुंकल । विहारया पिनेसं च्वनेमाःम्ह वज्रवीर महांकाःद्यःया मूर्ति विहारया मूलुखा पिने मलासे उत्तरपूर्वी चीभाः चुकया छ्खाः छेँया ग्वाखंचा प्वालय् पलिस्था यानातःगु दु ।

विहारया प्यंगू दिशाय् प्यंगः तुं दय्कातःगु दु । क्वाःपाःद्यः व कुमारीयात सुथय् नित्यपुजा याय्त थ्व तुं दय्कातःगु खः । विहारया मूलुखापाखें थिक्क २४ मिटर उत्तरी दिशाय् दय्कातःगु थ्व तुंछियात हे मू तुं कथं कयातल । थ्व तुं ५ मिटर × ५.०५ मिटर क्षेत्रफलय् दय्कातःगु दु । तुंछि दुगु थाय्यात कुमारीया जग्गा धायेगु याः । कुमारीयागु जग्गाय् दय्कातःगु थ्व तुंछि बाहाः दुहाँ वनेगु उत्तरी मुख्य गल्लिइ लाःव ,निगःगु तुं भुजिं बाहाः वनेगु पूर्वी लँपुइ(न्हापा भुतूमालि मीगु क्वसं) ,स्वंगःगु भुजिं बाहाः वनेगु गुह्येश्वरी पीठनापसं अर्थात् मिखाद्वँ पिचाइगु लँपुइ व प्यंगःगु पश्चिमया नौचुकय् दु ।

नित्यपुजा यायेबलय् क्वाःपाःद्यःया थाय् धर्मगण्ठी थाय्त ताःहाकः/तःत्यागु व ची हाकः / चीःत्यागु सिँग्वः नं दु । थ्व थाइबलय् पुजायाःम्ह गुरुजुं अपरमितायु धारणी ब्वनेगु याइ । तर थथे थाइगु मन्त्र थाय् स्वया पाः । दक्वःथाय् थ्वहे ब्वना च्वंगु खनेमदु । थौंकन्हय् ला ब्वनेमसया अपुक १०८ क्वः तांतां थाना वयाच्वंगु दु । थ्व धर्मगण्ठीया सः गनतक ताय् दइ अनतकया लँजुवापिं तक्क दिनाः च्वनेगु चलन दु । थथे धर्मगण्ठी थाइगु इलय् विहार पलिस्था यायेत आह्वानयाःपिं सकलें द्यःयात हाकनं आमन्त्रण याःगुकथं कायेगु चलन दु ।

१.८ विहार दुने हनुमानया जनश्रुति

तःमातं दुनेया ग्वाखंचा प्वालय् पलिस्था यानातःम्ह हनुमानयात विहारय् हिन्दूधर्मया प्रतिककथं मकासे वायुया रूपय् पलिस्था यानातल । स्थानीय जनश्रुतिकथं छक्वः मंसिर पौषपाखे वापाय्गु इलय् त्वाःया छम्ह साय्मिया काय्मचायात चच्छि द्यने मफय्क ख्यावगु खँ स्वानातःगु

दु । उम्ह सायूमिया काय्मचां विहारदुने न्हिछि पानातःगु वा सनिलय् पँचिनेगु भ्वलय् तःमातंया हनुमान (वायु)या ग्वाखंचा प्वाः नं खनेमदय्क त्वपुया बिल खनी । विहारया मनूतय्सं अथे मयायेत इनाप नं याःगु जुयाच्वन तर पुलां बिचाः, अन्धविश्वासया खँ धकाः थःगु तालं त्वपुया बिल । तर चान्हय् द्यने हे मफय्क हसंमसं धाय्क ख्यावय्वं चान्हय् हे तःमातंया मूलुखा ध्याध्यायानाः थम्हं तयातःगु वा लिकया ग्वाखंचा प्वाः खनेदय्क तवल धइगु जनश्रुति दु ।[४९]

१.९ अष्टसिद्धा

प्राचीनकालय् बौद्ध विहारया साधकत थीथी सिद्धातपाखें तसकं प्रभावित खनेदु । हिन्दूधर्मय् थें बौद्धधर्मय् न च्यय्प्यम्ह सिद्धात तसकं महत्तां जाः । मूलश्री महाविहार (मू बाहाः)य् थुपिं च्यय्प्यम्हं बौद्ध सिद्धात[५०] मध्ये च्याम्ह सिद्धातय्गु मूर्ति तःमातंया छेलि दिनाच्वंगु

[४९] वज्राचार्य,पूर्वोक्त,पाददटिप्पणी ३३(खँल्हाबल्हा)

[५०] श्री गजराज वज्राचार्य,"बौद्ध सिद्धहरूको परिचय", पलेस्वां, ललितपुर : लोटस रिसर्च सेन्टर,वि.सं. २०५२, पृष्ठ २६-२९ स थुकथं च्वया तल :–
"सिद्धा"धायेबलय् कठिन साधना यानाः अद्भूत शक्ति प्राप्त यानातम्ह मनू धकाः थुइकी । व शक्तियात आत्म साक्षात्कारया माध्यमं आध्यामिक उत्थान व मोक्ष प्राप्तिया नितिं छयली । मेकथं धाय्गु खःसा योग वा तप थज्यागु साधनापाखें सिद्धि प्राप्त यानाः मोक्षया अवस्थातक थ्यंम्ह मनूयात सिद्धा धाइ । च्यय्प्यम्ह बौद्ध सिद्धातय्गु जीवनशैली तसकं अजू चाइपुसे च्वंगु जक मखसे थुमिसं न्हूकथं बिचाः व साधना याइगु खः। थुमित वज्रयानया अनुयायी व सहजयानया समर्थक व प्रचारक नं धाः । राहुल सांस्कृत्यायनं तिब्बती साहित्यया लिधंसाय् च्यय्प्यम्ह सिद्धातय्गु वर्णन याःगु दु। थुमिगु ई सन् ७५० ई. निसें ई. ११७५ तक कयातल। गुकीमध्ये दकले न्हापायाम्ह सिद्धा सरहपाद खःसा अन्तिमम्ह सिद्धा कालपाद धयातल। थ्यंमथ्यं च्यागुगुनिसें भिंनिगु शताब्दीतक थुमिसं थः शिष्यपिंलिसे दक्षिण भारतनिसें उत्तरी भारततक मेगु मतया खण्डनयासें थःगु वाममार्गी सहजयानया प्रचार याःगु खः। थ्व ईयात "सिद्धा युग"नं धाइ। तर थ्यंमथ्यं न्यासःदँ लिपा थुमिगु बांमलाःगु प्रभाव बौद्धजगतय् ला वन। यवनतय्गु आक्रमण व सिद्धातय्गु विचारधाराय् नाथ व सन्तया मूल भावनात ल्वाकब्वाक जूवन। नापं बुलुँहुं हिन्दूधर्मय् विलिन जूवन। विलिन जुइमफुपिं फुक्क उत्तरीभेगया तिब्बत व नेपालय् शरण काःवन।

च्यागः थांया फुसय् व न्हय्पाःभ्याया क्वय्च्वंगु थ्व सिँया थामय् किया तःगु दु ।

थ्व काष्ठकला तःमातंया च्यागःथांया प्रत्येक च्वय्या भागय् कियातःगु दु । थ्व नेपाःया वास्तुकलाया नितिं तसकं महत्तां जाः । नापं नेपाःगाया बौद्ध संघया नितिं व विहारया नितिं हे गौरवया खँ खः । थुकि थ्व विहारया पूर्वजपिं थुगु थामय् कियातःपिं सिद्धातपाखें तसकं प्रभावित जुयाच्वंगु अनुमान यायेछिं ।

तान्त्रिक सुरजवज्रया मूलश्री महाविहारलिसे खने दुगु स्वापुतिं नं थुकियात क्वातुगु तिबः ब्यूगु दु । विहारया थामय् तयातःपिं च्याम्ह सिद्धात छसिकथं लूइपा, विरुपा, कुकुरिपा, डोम्बिपा, कपालिपा, कंकालिपा, तन्तिपा, धर्मपा जुइफुगु अनुमान दु । मू बाहाःयात “मू” धायेगु हे थुपिं सिद्धातय्सं याना जक मखुला धइगु न्ह्यसः नं पिहाँवःगु दु । उकिं थुपिं सिद्धातय्गु बारे नं छुं खँ न्ह्यथनेमाःगु खनेदु ।

१.९.१ लूइपा

लूइपायात लूहिपा नं धायेगु याः । लूइपा मगध देया कायस्थ कूलय् जन्मजूम्ह खः । सँय्तय्सं वयात क्षेत्रीय कूलया राजपुत्र अर्थात् राजकुमारकथं न्ह्यथनातःगु दु । थ्व लूइपां न्ह्याबलें खुसि सिथय् च्वनाः न्या लाइपिन्सं वांछ्वया थकूगु न्याया आन्द्राभुँडी नयाः थःगु जीविकोपार्जन व साधना याना वयाच्वंगु खः । न्याया आन्द्राभुँडी नइम्ह जूगुलिं हे वयात “लुइ” वा लूइपा धायेगु याना हल ।[५१]

लूइपा ई.७६९-८०९ या दथुयाम्ह धयातःगु दु । व मगध नरेश धर्मपालया लेखनदास (च्वमि) नं खः । छक्व जुजु धर्मपाल थःगु राज्यदुनेया वारेन्द्र प्रदेशय् चाःह्यू वंबलय् लूइपायात नं नापं यंकल । जुजु च्वनाच्वंगु

[५१] आ.सेम्पा दोर्जे (अनुवादक), चौरासी सिद्धोंका वृत्तान्त- आचार्य अभयदत्तश्री प्रणीत, सारनाथ ,वाराणासी : केन्द्रीय उच्च तिब्बती शिक्षा संस्थान, सन् १९७९ पृष्ठ १ ।

थासय् छन्हु सिद्धा सवरपाद चाःह्युह्युं थ्यंकःवल । सिद्धा सवरपादनाप लूइपाया दकले न्हापांगु म्हसिका अन हे कालबिल जुल । न्हापांगु म्हसिकाया भ्वलय् हे लूइपा गुरु सवरपादपाखें दीक्षित जुयाः साधनापाखें सिद्धा जुल । लूइपाया प्रभावं उडिसाया जुजु व मंत्री प्रभावित जक मखसे वया शिष्यतकं जुयाः नां जाःपिं सिद्धातय्गु भ्वलय् लाःवन । उपिं सिद्धा दारिकपाद व सिद्धा डेंगीपाद खः ।[५२]

१.९.२ विरूपा

विरूपाया जन्म मगध नरेश देवपालया इलय् त्रिउर धाःगु थासय् जूगु खः । व ईस्वी ८०९-८४९ दथुयाम्ह धकाः धाइ । सँय्तय्सं विरूपायात पूर्वी भारतया त्रिपुरा राज्यय् बूम्ह धकाः धयावया च्वंगु दु । विरूपा नालन्दा विहारय् हे प्रवजित जुयाः अन हे अध्ययन याःगु खः । सँय्तय्सं धाःसा त्रिपूरा राज्यया तत्कालिन सोमपुरी महाविहार धकाः धयावयाच्वंगु दु । आखःब्वने क्वचाय्का व छम्ह तसकं नांजाम्ह पण्डितकथं म्हसिल । वं देवीकोट व श्रीपर्वत थज्यागु सिद्धगु थासय् नं यात्रा यात । श्रीपर्वतया यात्राया इलय् नामबोधि नांया छम्ह सिद्धालिसे वयागु म्हसिका कालबिल जुल । नामबोधिपाखें प्रभावित जुया विरूपा वया हे शिष्य जूवन । लिपा व विहारय् लिहाँ वय्वं विरूपायात अनया लकस सहज मजुल । विहारय् च्वनेमाःगु कडा नियम पालना वयात तसकं थाकुल । अय्ला त्वनेगु व मिस्तलिसे च्वनेमाःगु वया बानिं विहार सर्वसंघयात मछिनीगु स्वाभाविक जुल । उकिं विरूपा गंगा खुसिसिथय् च्वंवन । अनं हे व उडिसापाखे वन । व छम्ह यमारितन्त्रया ऋषि खः । लिपा वनाः वया शिष्यपिं डोम्बिपा व कण्हपा नं थःगु नां च्यय्प्यम्ह सिद्धातय्गु भ्वलय् दुथ्याकेत ताःलात ।[५३]

[५२] राहुल सांकृत्यायन, पुरातत्व निवन्धावली, इलाहवाद, दिल्ली,बम्बई : कितावमहल, सन् १९५८, पृष्ठ १४३ ।

[५३] ऐजन्, पृष्ठ १४७ ।

विरूपा भिक्षु जूगु इलय्या नां श्री धर्मपाल खः । वयात छम्ह क्षेत्रीय कुलय् बूम्ह राजकुमार धाइ । वयात भिक्षुया दिक्षा ब्यूम्ह गुरु जितदेव खः । विरूपाया नयेत्वनेगु व आचरण सर्वसंघया अःखः व संघयात स्यंकीगु अर्थात् विरूप याइगु जूगुलिं वया नां हे विरूपा जूवंगु धाइ ।[५४] मू बाहालय् कियातःगु विरूपाया मूर्ति व सफुतिइ तयातःगु वयागु किपा फरक खने दु । सफूया किपाय् जवगु ल्हाः तर्जनी मुद्रा व खवगु ल्हातं कृष्णसार मृगया नेकू ज्वनातःगु दु । तर मू बाहाःया मूर्तिइ निपाः ल्हातिं नेकू ज्वना पुयाच्वंगु क्यना तल । थ्व मूर्तियात चलनचल्तीया भासं नेकुप्पा वा नेकुरिप्पा धयावयाच्वन ।

थ्व ल्याखं विरूपायात नेवाःकरण यानाः नां छूगु जुइफु । छाय्धाःसा "नेकु" या अर्थ जनावरया छ्यनय् बुया वइगु जुल सा "पा" या अर्थ चिन्तनमनन याय्गु वा मिखा न्हाय्पंपाखें न्यनेगु खः । च्यय्प्यम्ह बौद्ध सिद्धातमध्ये नेकुरिप्पाया नां गनं नं मदुगुलिं थ्व विरूपा हे खः धइगु दु । मू बाहालय् कियातःगु मूर्तिइ नेकूदुने अय्ला वा मद्यः पदार्थ तयाः च्वकां त्वनाच्वंगु क्यनातल ।

१.९.३ कुकुरिपा

कुकुरिपाया जन्म कपिलवस्तु राज्यदुने बर्म्हु कुलय् जूगु खः । सिद्धा मिनपाया गुरु चर्पटीपा थ्व सिद्धाया नं गुरु खः । कुकुरिपाया शिष्या मणिभद्रा न लिपा च्यय्प्यम्ह बौद्ध सिद्धातय्गु ल्याखय् दुथ्यागु खनेदु । पद्मबज्र नं थ्वया हे शिष्य खः ।[५५]

छन्हु कुकुरिपां कपिलवस्तुपाखें लुम्बिनी वनाच्वंगु इलय् लँय् दथुइ हे छम्ह कमजोर जुयाः न्यासितकं वने मफुम्ह खिचा खन । खिचाप्रति मतिना वनाः वयात कयाखतं छगू गुफाय् तयाबिल । खिचाया

[५४] दोर्जे, पूर्वोक्त, पादटिप्पणी ५१, पृष्ठ ४ ।

[५५] राहुल, पूर्वोक्त, पादटिप्पणी ५२, पृष्ठ १५२ ।

मतिनां यानाः कुकुरिपा नं वहे गुफाय् तक्यन । भ्किंनिदँतक वहे गुफाय् साधना यानाः "अभिज्ञा" लौकिक सिद्धि नं प्राप्त याय्त ताःलात । छन्हु उम्ह खिचायात त्वःताः कुकुरिपा त्रयस्त्रिंशत् द्यपिनिगु ब्वनाय् त्रयस्त्रिंशत् थ्यन । यक्व दिं लिपा खिचा लुमना वसां लिहाँ वय् मफत । छन्हु कुकुरिपा लिहाँ वयाखतं उम्ह खिचायात नापलाय्त गुफाय् वल । थःत यःम्ह खिचायात मतिनायाना छ्यनय् ल्हातं पित्तुपिइवं खिचां थःगु रूप हिलाः डाकिनी जुयाक्यन । कुकुरिपायात परमसिद्धिया आशिर्वाद बिया अन्तरध्यान जुयावन । थुकथं खिचालिसे नापं च्वनीम्ह जूगुलिं वयात कुकुरिपा धयायंकल ।[५६]

१.९.४ डोम्बिपा

डोम्बिपाया जन्म मगध देया क्षत्रिय कुलय् जूगु खः । सिद्धाद्वय वीणापा व विरूपायात डोम्बिपाया गुरु नं धाइ । हेवज्रतन्त्रया अनुयायी डोम्बिपासिबें भ्किदँ न्ह्यव विरूपा सिद्धा जूगु खः सा भ्किदँ लिपा वज्रघण्टापा सिद्धा जूगु खः । सिद्धा कण्हपा डोम्बिपाया नं शिष्य खः ।[५७] डोम्बिपां जवगु ल्हातय् विषदुम्ह ताहाः[५८], खवगु ल्हातय् नरकपालका[५९]पात्र ज्वनाः सिंहयात आशन दय्काः च्वनाच्वंगु दइ । गुलिखे किपाय् थःतिरिंमय्जुयात घय्पुना च्वंगु नं खंकेफु ।

१.९.५ कपालीपा

कपालीपायात कपालपा नं धाः । कपालीपा थः परिवारनाप राजपुर नगरय् ज्यामि ज्या याना च्वनाच्वंम्ह खः । छन्हु कपालीपाया

---

[५६] दोर्जे,पूर्वोक्त,पादटिप्पणी ५१, पृष्ठ ७४ ।

[५७] राहुल,पूर्वोक्त,पादटिप्पणी ५२ , पृष्ठ १४९ ।

[५८] सर्प ।

[५९] मनूया छ्यंया च्वय्च्वंगु ब्व अर्थात् खोपडि ।

जीवनय् तःधंगु वज्रपात जुल । थः तसकं यःम्ह तिरिमय्जु आकाभ्काकां मन्त । वयागु जीवन हे खालि जूगुथें जुल । उकिं वं श्मशानय् थः तिरिमय्जुया सीम्हयात मि मतसे तन्हुतक न्ह्यःने तयाः ख्वयाच्वन । थ्वहे इलय् छम्हछम्ह यायां वया न्याम्ह काय्पिं नं मन्त । काय्पिनिगु लासयात नं वया जलखःलःपिन्सं श्मशानय् तयेहल । कलाः व काय्पिनिगु सीम्हयात मच्याकुसे विलाप यानाः ख्वयाच्वन । वहे इलय् कृष्णाचार्य नांया छम्ह महायोगी नं अन थ्यंकवल ।

योगिं कपालीपायात जन्म व मृत्युपाखें मुक्त जुइगु उपाय कनाः ह्यःकल । योगिं कपालीपायात हेवज्रया दीक्षा बियाः उत्पत्ति व सम्पन्न जुइगु ज्ञां बिल । योगिं कपालीपायात न्याम्ह काय्पिनिगु क्वँय्पाखें खुगू प्रकारया माला दय्काः क्वखाय्का बिल सा वया तिरिमय्जुया खोपडियात बागः यानाः लःत्वनेजीक पात्र दय्काबिल । योगिं खोपडियात उत्पत्तिक्रम व खोपडिया खालि जुयाच्वंगु ब्वःयात सम्पन्नक्रम धकाः धाल । गुदँया अथक परिश्रम व साधनापाखें कपालीपां सिद्धि प्राप्त यायेफत ।[६०]

१.९.६ कंकालीपा

कंकालीपाया जन्म शूद्र कुलय् जूगु खः । व छम्ह मगधया नागरिक खः । तर सँय्तय्सं कंकालीपायात मघाहुर देया बासिन्दाकथं नालावयाच्वंगु दु । वयागु जीवनय् नं कपालिपाया थें स्त्री वियोगया पीडा जूगु खः । थः तिरिमय्जुया मृत्युलिपा श्मशानय् सीम्ह न्ह्यःने तयाः विलाप यानाच्वंम्ह वयात छम्ह योगिं जन्म मृत्युया बन्धनपाखें मुक्त जुइगु उपाय धाःगु खः । उम्ह योगिं नैरात्मादेवीया दीक्षा व उपदेश बियाः सुख व शून्यताया भाव यायेगु स्यनाबिल । उकिं वं थः कलाः मदुगु दुःखयात याउँक्क हे ल्वमंके फत । खुदँया साधनालिपा

---

[६०] दोर्जे,पूर्वोक्त,पादटिप्पणी ५१, पृष्ठ १३० ।

वयात परमसिद्धि दत । लिपा सकसियां कंकालीपायात छम्ह सिद्धाकथं हनाबना तयाहल ।[६१]

कंकालीपाया किपाबारे अध्ययन याय्गु खःसा मू बाहाःलय् कियातःगु सिँयामूर्ति व पुरातत्व निबन्धावलिइ न्ह्यथनातःगु किपा दथुइ छुं ज्वलाः वःगु खने दुगुलिं थ्व कंकालिपाया हे जुइफु । तर मेमेगु सफुतिइ थ्व किपा भचा पानाच्वंगु खंकेफु ।

१.९.७ तन्तिपा

तन्तिपायात तंधेपा वा तँतेपा नं धाइ । वया जन्म कोशम्भी देसय् शूद्र कुलय् जूगु खः । जू म्हितेगु वया तःधंगु सोख खः । छन्हु तन्तिपा जूम्हिताः फुक्क सम्पत्ति बुत । मेपिन्त धिवा पुलेमाःगु पुलेमफय्वं सकसियां दायफक्वः दायाहल । मेपिंपाखें ल्हाः नयाः दिक्क जुयाः याकचा श्मशानय् च्वनाः च्वन । वहे इलय् छम्ह योगि वयाः न्ह्यःने दंवल । तन्तिपायात दुःखया कारण न्यन । तन्तिपां थःगु फुक्क खँ कन । योगिं दुःख क्वलाय्केत धर्मयात नाला काय्माःगु धाल । थ्व न्यनाः तन्तिपां थःम्हं जू म्हितेमाःम्ह जूगुलिं जूम्हिते ज्यू सा धर्म नाला काय्गु धाल । योगिं तन्तिपाया खँयात ज्यू धयाः वयात अभिषेक बिल । वयात योगिं त्रिधातु शून्यताया निःस्वभाव भावनाया साधना याकल । थ्व साधनाय् तन्तिपा तालात, अले “महामुद्रा परमसिद्धि” प्राप्त जुल । मू बाहालय् कियातःगु काष्ठकलाय् वया हे मूर्ति दु, गुकिइ छपाः ल्हातं धिबाया प्वः ज्वनातःगु दु सा मेगु ल्हाः ल्त्वना छुं धायेत्यंगु थें खने दु ।[६२]

---

[६१] ऐजन्,पृष्ठ १८ ।

[६२] ऐजन्,पृष्ठ ७३ ।

१.९.८ धर्मपा

धर्मपाया वास्तविक अर्थ धर्मयात नाला काइम्ह मनू खः । धर्मपाया जन्म बोधिनगरया बर्म्हु कुलय् जूगु खः । उकिं धर्मपा कर्मं छम्ह पण्डित नं खः । पण्डित जूगुलिं धर्मपा साधनासिबें नं भाषण अप्वः याइम्ह खः । धर्मपां बुढेशकालय् मिखां नं मछुल । मिखां मखनेवं वं थःगु जीवनय् छम्ह गुरुया अभाव ताय्कल ।

वहे अभावयात नुगलय् तयाः न्हियान्हिथं ध्यानय् च्वनेगु यात । छन्हु धाथें हे डाकिनीं न्ह्यःने दर्शन ब्यूवल । वयात अभिषेक नं बिल । डाकिनीं धर्मयात पात्रया रूपय्, गुलि नं विकल्प दु वयात चिकंया रूपय् व थःगु चित्तयात मतया रूपय् अर्थात् च्यानाच्वंगु मिकथं भावना याः धकाः अन्तरध्यान जुयावन । खुदँतकया अथक साधना यासेंलि छन्हु धर्मपां बिषय् मन्त्र ब्वनास्वल । उबले वयागु म्ह च्यादँया मचाथें जुल । थज्यागु चमत्कार खनाः सकलें अजूचाल । यक्व दिंतक धर्मपां ग्रन्थ अध्ययनकर्ताकिथं जगतकल्याण यानाच्वन ।[६३] ल्हातय् सफू दुगु जूगुलिं धर्मपा भ्वात्त स्वयेबलय् सिद्धा चक्रपा थें नं खनेदु । तर चक्रपां जँय् जक सफू क्वःबिया च्वंनीगु व मू बाहाया काष्ठमूर्तिइ मचाम्ह अध्ययनकर्ताया मूर्ति थें च्वंगुलिं थ्व धर्मपा हे धायेछिं ।

१.१० विहारया आगं व पीठ

मेमेगु विहारय् थें थुगु विहारया वज्राचार्यपिन्सं नं थःगु विहारदुने आगं दय्का आगंद्यः पलिस्था यानातःगु दु । विहारया प्यंगू खलःया बहादुर, रत्न, मंगल व लाल परिवारपिसं सगोलया आगं क्वाःपाःछेँय् पलिस्था यानातःगु दु । बिचाः यायेमाःगु खँ छु धाःसा थुगु प्यंगू खलःमध्ये बहादुर, रत्न र मंगल खलःयात कुमारी कवःकथं कयातल सा लालखलः

---

[६३] ऐजन्, पृष्ठ ७७ ।

छगूयात आगंकवःकथं कयातःगु दु । थुगु विहारदुने स्वंगू आगं खने दु-न्हापांगु (मू आगं),निगूगु (कुमारी आगं) व स्वंगूगु (नित्यकर्म व साधना याय्‌गु आगं) । थ्व विहारया आगंद्यः गुह्येश्वरी (हेवज्र नैरात्मा) खः । दक्षिण दिशाय् क्वाःपाःछैंया च्वसं थ्व मू आगंमय् गुह्येश्वरीदेवीया मूर्ति पलिस्था यानातःगु दु । विहारया निगूगु आगं कुमारीया खः । थन नैरात्मा गुह्येश्वरीया प्रतिरूप वज्रदेवीयात तःमातंया नापसं वायव्यकोणय् प्रतिष्ठा यानातःगु दु ।

स्वंगूगु आगं थौंकन्हय् अस्तित्वय् मदये धुंकल । स्वंगू दशक न्ह्यवतक थ्व आगं दनिगु खः । थ्व आगं पश्चिम मोहडाया च्वय्‌च्वंगु तलाया थिक्क दथुइया भागनिसें आः जीर्ण जुयाः दुनावयाच्वंगु द्यःछैं अर्थात् विहारया वायव्यकोणय् च्वंगु कुमारी आगंया च्वय्‌तक दुगु खः। थन मू बाहाःया गुरूजुपिन्सं न्हियान्हिथं न्हिकं व साधना यानावयाच्वंगु खः। तर भोगबन्धकी नयाच्वंपिन्सं आगं दुगु छैंया छब्वः हे विहारपिनेयःा मनूतय्‌त मियाबिइवं थुकिया अस्तित्व हे सखाप जुयाबिल । अथेहे निगूगु आगं (कुमारी आगं)या लुखाय् पिनें सुनां न खनेमदय्‌क धकाः तान्त्रिक किपादुगु पर्दा अर्थात् गाछि[६४] तयातःगु दु । थुगु विहारया मेगु महत्वपूर्ण पक्ष धइगु सर्वसंघदथुइ सगोलं छगू हे पीठ मदुगु खः। प्यंगू खलःमध्ये बहादुर, रत्न व मंगलया मू पीठ गुह्येश्वरी खःसा लालखलःया मू पीठ भद्रकाली खः । विहारया प्रत्येक गुथि व देपुजा, पीठपुजा, मोहनि हनीगु तरिका लालखलःया थःगु बिस्कं खने दु ।

---

[६४] गाछि वा गाछैं धाःगु तःतःधंगु पुजा यायेगु वा आगंद्यःया मूलुखाय् तान्त्रिक द्यतय्‌गु किपा दुगू पर्दा खः । थ्व आगंदुनेया गोप्यतायात ध्यानय् तयाः यःखाय्‌गु चलन दु । थुकिइ निगःमिखा, वया दथुइ खड्ग, नारोप्पा, तिरोप्पा, मार्तङ्गी व मेगु बिशेष चिं दयाच्वनी । थुकियात यखाय् न्ह्यव बिशेष पुजाआजा यानाः पुंया थासं बांलाकः हयाः लसकुस यानातयेगु याइ ।

१.११ गुथि, परम्परा व संलग्नता

विहारसंघया पूर्वजपिन्सं न्हापा थन छुं गुथि व परम्परा तयावंगु खनेदु । दुर्भाग्यवश उगु परम्परायात ल्यंका तय्गु ल्याखं छेँदुने हे पुजा याय्गु बाहेक मेगु छुं नं गुथि ल्यनाच्वंगु खनेमदु । थुगु विहार दुने प्रचलन दुगु छुं गुथि थुकथं दु ।[६५]

१.११.१ महाबलि (महाबू)[६६]गुथि

थ्व गुथि निगू खने दु । छगू गुथि बहादुर, मंगल व रत्नखलःया परिवारत नापसं च्वना हनीगु खःसा मेगु लालखलःया परिवारत ब्यागलं च्वना हनेगु याइ । लालखलःया विहार पिनेया मनूत अर्थात् शाक्य परिवार नं दुथ्यागु खनेदु । मू बाहालय् शाक्य परिवारत मदुगुलिं मेगु ल्याखं स्वय्गु खःसा थ्व गुथि शाक्य परिवारतय्गु जुइफु गुकिया मू गुरुजु लालखलःयात कयातःगु जुइफु । गुरुजुयात हनेकथं थ्व गुथि मू बाहालय् हे याःगु न जुइफु । लिपा वनाः थ्व गुथिदुने शाक्य परिवारलिसें मू गुरुजु धयातःपिं लालकवःया सन्तानपिं नं दुथ्यानावंगु अनुमान यानातःगु दु ।

१.११.२ कुमारी सेवाखलः

मनूकुमारीयात न्हियान्हिथं हेरचाह व पुजा याय्त थ्व खलः

---

६५ चक्रेश्वर श्री भीमरत्न तथा सर्वसंघ सदस्य श्री शान्तरत्न वज्राचार्य, मू बाहाः, (खँल्हाबल्हा)

६६ महाबलि धइगु महाबलि आर्चन पुजा खः । थुकियात नेपालभासं महाबू धाइ । महाबलिया अपभ्रंश जुयाः महाबू जूवःगु खः । मेगु शब्दय् जगतसत्व उद्धार याय्गु पूजाकथं न कायेगु याः । थ्व पूजा बिशेष क्षेत्रदुने वा क्षेत्राधिकार कायम यानातःगु थासय् शान्तिस्वस्ति याय्गु ताःतयाः उगु लागाया भूत, प्रेत, पिशाचयात बौ बिइगु वा शान्त याय्गु याइ । थ्व पूजा याइम्ह मूलाचार्यनापं मेपिं न्याम्ह गुरुजु व वया तिरिमय्जुपिनिगु तसकं महत्वपूर्ण भूमिका दइ । गुरुजुया तिरिमय्जुयात योगिनीकथं पुजाय् दुथ्याकीगु चलन दु । थ्व न्हि व चा तुत मजुइक याय्माःगु पुजा खः। शुद्ध चान्हय् थीथी लागाया दुवातय् विशेषरुपं पुजा क्वचाय्का बौ वाय् यंकेगु याइ । थ्व पुजा याइम्ह व स्वइम्ह मनू गुरु शिष्य परम्पराकथं देखा दुम्ह जुइमाः ।

दय्कातःगु खने दु । थौंकन्हय् थुकिया भाला फुक्क रत्नखलःयात बियातःगु दु । न्हापा थ्व पुचलय् मंगलखलः नं दुथ्यानाच्वंगु खःसा लिपा त्वःताः छ्वल । बहादुर व लालखलःया संलग्नता धाःसा न्हापांनिसें खनेमदु । तर कुमारी याय्गु नितिं धाःसा थःम्त्याय्मचा बियावयाच्वंगु खने दु । सी दुकथं न्हापा कुमारी सेवाखलःया प्यम्ह दाजुकिजा घनानन्द वज्राचार्य, सप्तरत्न वज्राचार्य, त्रिरत्न वज्राचार्य व बुद्धरत्न वज्राचार्यं थवंथवय् मौखिक सहमतियानाः प्यंगू कवःया व्यवस्थायासें येँयाः लिपा द्यःपाःलाः हिलेगु व पालंपाः दच्छितक कुमारी पाःलाः जुइगु नियम दय्कूगु खः । थौंतक नं थुमि हे सन्तानं थ्व परम्परायात म्वाःकातःगु दनि तर विहारदुने मिसामचायात कुमारी याय्गु प्रचलन न्हनावंसा तबि मू कुमारीया पुजाआजा व वयागु आशनयात सां पुजा याय्गु चलन थौंतकं ल्यनाच्वंगु दु ।

१.११.३ आगं[६७] खलः

थ्व विहारया मू आगं स्वइगु खलः खः। न्हापा थ्व आगमय् प्यंगू खलःया बहादुर, रत्न, मंगल व लालखलः दुथ्याना च्वंगु खः। थौंकन्हय् थ्व आगं लालखलःया दाजुकिजापिन्सं जक स्वय्गु याइ । तर विहारय् चुडाकर्म (प्रबज्याभिषेक) याइपिं सकलें कूलपुत्रपिन्त थ्व आगमय् अनिवार्य प्रवेश याके माःगु परम्परा दु ।

१.११.४ स्तोत्र/तुतःगुथि

थ्व प्रत्येक महिनाया पुन्हिया दिं व गुंला धर्मकथं लच्छिन्यंक विहारया तःमातनय् च्वनाः स्तोत्र पाठ याय्गु गुथि खः । ३५-४० दँ न्ह्यवतक थ्व चलन ल्यं दनिगु खः। थौंकन्हय् थ्व गुथि व्यक्ति व छेँय्या घेराय् जक लिकुनावंगु दु । थ्व महायान परम्परापाखें न्ह्यानावःगु गुथि खः ।

---

[६७] देखा अर्थात् दिक्षा खँग्वःया अपभ्रंश (तान्त्रिक दिक्षा)काय्गु गुप्त थाय्, न्ह्याम्हं वने मज्यूगु थाय्, तन्त्रमार्गीतय्गु गोप्य द्यः पलिस्था यानातःगु थाय् ।

१.११.५ सी/सनां गुथि

विहारया सर्वसंघ दथुइ सुं मनू सित धाःसा छैंखां छम्ह सनां वनेत थ्व गुथि दय्कातःगु खः । न्हापा थ्व छगू हे धाइ । दाजुकिजा मिले मजूसां दच्छिइ छक्वः नापं च्वनाः गुथिइ चचाम्ये हालाः पंचशाली पुजा याय्‌गु याइ । गुकिं दाजुकिजादथुइ मतिना ब्वलना थः धइगु भावना ब्वलनी । खँ मब्याःपिनि नं खँ ब्याइगु जुइ । तर थौंकन्हय्‌ थ्व गुथि न्हनावना थीथी पुचलय्‌ विभाजन जूगु दु ।

१.११.६ पञ्ज्रां (पञ्चदान)

विहार संघपाखें थः काय्‌या मस्त जक मखु ब्याहाः यानाः वनेधुंकूपिं म्ह्याय्‌, छय्‌ व भिनामस्तय्‌त तकं नापं तयाः सगोलं भाद्र कृष्णपक्ष गुंलाथ्व नवमीया दिं अर्थात्‌ जुगचःह्रेकुन्हु पञ्ज्रां बिइगु चलन दु । थ्व ज्याभ्वः तःमातय्‌ याइगु खः । थ्व आः न्हनावने धुंकल । तर छुं न्ह्यवनिसें लुम्बिनीस वज्रयानी विहार दय्‌केत डा.नरेशमान बज्राचार्यपाखें पञ्ज्रां काःवनेगु ज्याभ्वः दय्‌कूसांनिसें सर्वसंघया दुजपिन्सं पञ्ज्रां विइगु व काय्‌त विहारय्‌ मुनेगु चलन दयावल सा सकसितं संस्कृति म्वाकातय्‌माः धइगु जानकारी नं दयावल ।

१.११.७ सख्वाः पाय्‌गु गुथि

थ्व आगं कवःया गुथि खः । थुगु गुथि कतिंपुन्हि (कोजाग्रत)या दिंकुन्हु स्वयम्भू महाचैत्यय्‌ सख्वाः पाय्‌ग[६८] चलन दु । स्वयम्भू पुराणया अध्यायया निगूगु ब्वय्‌ थुकथं सख्वाः पाःम्ह मनू हिरा, मोती, पन्ना

---

[६८] मीनबहादुर शाक्य र शान्तहर्ष वज्राचार्य (भाषानुवाद), स्वयम्भू पुराण, प्र.सं.,ललितपुर : नागार्जुन बौद्ध अध्ययन संस्थान, वि.सं.२०५८, पृ.४३
"लिप्ताराध्य समाश्रित्य प्रभजन्ति सदादरात्‌ ।
सप्तरत्नसमेतास्ते भद्रश्रीसद्‌गुणाश्रयाः ॥"

थेंज्यागु रत्नं भय्बिइगु व बांला:गु गुणं योग्य जुइ धका: न्ह्यथनात:गु दु । तर थ्व ज्याय् कुमारी कव:या छुं हे संलग्नता मदु ।

१.११.८ समय् गुथि

थ्व येँया: पुन्हिकुन्हु सनिलय् बाहालय् तुत:ब्वने धुंका: समय्बजि इनेत दय्कात:गु गुथि ख:। विहारदुने येँया:बलय् पुजा याय्त निम्ह हाथुद्य: पलिस्था यानात:गु दु । रत्न, मंगल र बहादुरखल:या हाथुद्य: बहादुरखल:अन्तर्गतया छेँ अर्थात् क्वा:पा:छेँया देपाय् ध्याकुनं दुनेचुकय् च्वंगु छेँ (स्व. अष्टमंगल बज्राचार्यया मू छेँया पूर्वपाखेया छेँ)स पलिस्था यानात:गु ख: । अन हे पुजा याइगु ख: सा लालखल:या ब्यागलं पलिस्था यानात:गु व पुजा न ब्यागलं याइगु ख: । लाय्कू कुमारीया रथ वंघलय् थ्यनेवं विहार सर्वसंघ व सकलें परिवारतय्सं हाथुद्य:यात पुजा याना प्रसादकथं विहारय् समय्बजि इनेगु चलन दु ।

१.११.९ त:धं तिथिया गुथि

थ्व गुथि विहारया स्वंगू खल: बहादुर, मंगल व रत्नखल:या परिवारया दुज:पिनिगु सहभोजन गुथि ख: । न्हिच्छि चचाम्ये[६९] हाला: पञ्चशाली पुजा[७०] याय् धुंका: परिवारया स्वजातीय भौ, म्ह्याय्मचा, जिचाभाजु व भिनामस्तय्त भ्वय् नकेगु गुथि ख: । थ्व गुथिस लालखल:या छुं नं कथंया स्वापू मदु । थ्व गुथिया निर्ति पूर्वजपिन्सं जग्गाजमिन तयावंसां आ: छुं नं बाँकि मदय् धुंकल ।

---

[६९] थीथी द्य:पिनीगु प्रशंसा याना: च्वयात:गु शास्त्रीय म्ये ख: । खस नेपाली भासं थुकियात चर्यागीत धायेगु या:। थ्व म्ये राग व तालकथं हालेगु याइ । पिने सकसियां खने दय्क हालेगु या:सां गोप्य पूजाया भ्वलय् द्य:स्वया विशेषकथं राग,ताल व सुर छ्यला: हालेगु प्रचलन दु ।

[७०] थ्व छगू गोप्य पुजा ख: । न्याग: थापिं स्वना: याइगु जूगुलिं न्याग:स्वना: पुजा धायेगु यात । संस्कृतयात नेवा:भासं पंचशालीयात भाय्हिला न्याग:स्वना धायेगु चलन व:गु ख: ।

१.११.१० देपुजा

थ्व देपुजा विहारया मू आगंमय् स्वंगू खलः बहादुर, रत्न व मंगल परिवारयापिं सगोलं च्वनाः न्यायेकी सा लालखलःया ब्यागलं न्यायेकीगु चलन दु। थन नं चचाम्ये हालाः पंचशाली पुजा याइ।

१.११.११ विहार तथा आगं प्रतिष्ठा कर्म

थ्वयात नेपालभासं आगं बुसादँ धाइ। थ्व विहार दय्कूगु दिं खः। दँय्दँसं फागुन पुन्हिया दिंकुन्हु थ्व पुजा यायेमाः। थ्व दिंकुन्हु प्यंगुलिं खलःया परिवारपिं नापं च्वनाः सहभोजन यायेमाः।

१.११.१२ श्वेतभैरव (हाथु द्यः)या पुजारी

जुजु रणबहादुर शाहं थःगु हनुमानध्वाखा लाय्कूदुने श्वेतभैरव (हाथुद्यः) पलिस्था याःगु खः। दँय् छवाः अर्थात् येँयाःया भ्वलय् पूवंक खने दइम्ह व न्हापा जूसा मोहनिबलय् जक (थौंकन्हय् न्ह्याबलें)ख्वाः बछि उला तइम्ह हाथुद्यःया न्हियान्हिथं पुजा यायेत थ्व विहारया रत्नखलःया गुभाजुयात भाला बियातःगु खनेदु। तर रत्नखलःदुने पुजा यायेसःपिं मदयाः थ्व ज्या द्यःपाःलाखं थःतयम्ह गुरूजु तया न्ह्याकूगु खनेदु।

१.११.१३ कुमारी पुजा

थ्व पुजायात तःमातं गुथि नं धाइ। बुद्ध जयन्तिकुन्हु न्यायेकीगु थ्व पुजाया फुक्क बन्दोबस्त वटु दगु बाहाःया प्रधानतय्सं याइगु खः। कुमारीयात पंचशाली पुजायाय्त माःगु सकतां ज्वलंत प्रधानतय्सं हइगु खः। कुमारीयात पुजायाय् धुंकाः विहारया प्यंगुलिं खलःया सकले परिवारपिं व वटुया प्रधानत विहारय् च्वनाः सहभोजन यायेमाः। थुकिया नितिं मू बाहाःया पूर्वजपिन्सं थौंकन्हयया मनमैंजु (फुसिं ख्य)लय् यक्वः

जग्गाजमिनया ब्यवस्था यानाथकूगु खः । न्हापा जूसा जग्गाया म्हालासाला याइम्ह म्हय् नं कुमारी पुजाया नितिं वाः तःवइगु खःसा लिपा वनाः थ्व फुक्क मदया वन । फुसिंख्यया ज्यापु म्हय्तय्गु स्वापू धाःसा ग्वल (देवपत्तन)या गुह्येश्वरी द्यःनाप धाःसा आःतकं स्वानाच्वंगु खनेदु ।

छाय्धाःसा दँय्दँसं मार्गशीर्ष कृष्णपक्ष कछलागाः दसमिया दिंकुन्हु गुह्येश्वरीया जात्राया भ्वलय् गुह्येश्वरीया कलशयात खतय् तयाः नवमिया दिंकुन्हु हनुमानध्वाखा लाय्कूया तलेजुनिसें देवपत्तनतक यंकेगु व हयेगु ज्या थुमिसं हे याइगु खः । तलेजुनिसें उगु कलश यंकेत गुरुजुया पल्टन व जुजु जगज्जय मल्लया खड्ग छपु नं यंकेमाः । थ्वहे कलशयात लिपा तलेजु धायेगु यात ।[७१] लिपा जुजु प्रताप मल्लं थ्वहे तलेजु भवानीया प्रतिरूपकथं थःगु लाय्कूदुने कुमारीया पलिस्था याकल सा लिपा जुजु जयप्रकाश मल्लं मनूकुमारीया पलिस्था यासें जात्रा न्ह्याकल । थुगु ज्यां मू बाहाःया मू कुमारी ध्याकुनय् ला वन ।

[७१] रास जोशी,"गुह्येश्वरीया महिमा व गुह्येश्वरी जात्राया ऐतिहासिकता", सन्ध्या टाइम्स, यँ : अर्थ प्रकाशन प्रा.लि.,ने.सं.१११८ कछलागा ७ (वि.सं.२०५४,मार्ग ६) ।

खालि

निगू ब्व

खालि

मूलश्री महाविहारया कुमारी प्रथा

२.१ कुमारी परम्परायाा ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

कुमारीया परम्परा नेपाःया थःगु हे दार्शनिक महत्तांजाःगु छगू धार्मिक व सांस्कृतिक प्रथा खः। खासयानाः नेपालमण्डलदुने च्वनीपिं नेवाःतय्सं कुमारी प्रथा व चीधिकःम्ह मिसामचायात मनूकुमारीकथं पलिस्था याय्गु परम्परा विश्वयात हे आकर्षित व अनुसन्धान याय्बहगु दय्का ब्यूगु दु । कुमारीयात बौद्ध व हिन्दू निगुलिं पक्षं तसकं श्रद्धातयाः वयाच्वंगु खनेदु ।

नेवाः परम्पराय् कुमारीया संलग्नता बिना छुं नं ज्याखँ ताःमलाइगु विश्वास दु । नेवाःभासं कुमारीयात कुम्हः व कुमारी पुजायात कुम्हःपुजा धाइ ।[७२] बौद्धतय्सं कुमारीयात हेवज्र प्रज्ञापारमिता देवी व हिन्दूतय्सं अष्टमातृका गणयात छम्ह कौमारीया प्रतिककथं नालातःगु दु । उकिं थ्व कुमारी प्रथा दार्शनिक पक्षपाखें जक मखसे नेवाः समाजदुने च्वनावयाच्वंपिं बौद्ध व हिन्दूतय्गु दथुइ धार्मिक सहिष्णुताया प्रतिककथं खनेदु । नेवाः समाजदुने बौद्धधर्मया वज्रयानीत धाःपिं शाक्य, वज्राचार्य, ज्यापु समुदायया मिसामचायात शून्यताया शक्तिकथं बौद्धदर्शनया

[७२] "ज्यापु" पञ्च,"नेपाःया दकले पुलांम्ह कुमारी", सन्ध्या टाइम्स, यें : अर्थ प्रकाशन प्रा.लि, ने.सं. ११२०, ञलागा २ ।

लिधंसाय् कुमारी दय्की सा उकिइ हिन्दूतय्सं नं श्रद्धापूर्वक भक्तितया: वयाच्वन । नापं गनंगनं ज्यापु समुदायया मिसामचायात वैदिक दर्शनकथं कुमारी पलिस्था याना: वयाच्वन ।

नेपालमण्डलय् कुमारीया प्रचलन गबलेंनिसें न्ह्यात धइगु स्पष्ट मदु । तर स्वनिगलय् दय्कात:गु बौद्ध विहारय् च्वंगु स्वंगू त्रिकोणात्मक (▽) अर्थात् स्वंगू प्वायात छ्यलाबुलाया भासं योगिनी धया तल । थुकियात हे कुमारीया लँपुकथं ब्याख्या यायेगु व प्रत्येक गुह्यपुजा वा त:धंगु पुजाया भ्वलय् कुमारी पुजा यायेगु प्रचलन न्हापांनिसें ल्यनाच्वन । मेखे छगू धापूकथं येँदुने कुमारीयात श्री पचली भैरवया म्ह्याय्या रूपय् कयातल । उकिं कुमारीं पचलि भैरवया सिन्ह:, स्वाँ, प्रसाद ग्रहण यायेगु चलन दु ।[७३]

वैदिक सनातनया ल्याखं कुमारीयात आदिशक्ति द्य:या अवतारकथं कयातल सा शक्ति आराधनाया प्रमुख ग्रन्थ दुर्गासप्तसती व चण्डिकाय् कुमारीया उत्पत्ति शिवया काय्भाजु कुमारया मिसा शक्तिकथं न्ह्यथना तल । असुर शक्ति शुम्भ, निशुम्भ, चण्ड, मुण्ड व रक्तबीज थेंज्यापिं तसकं बल्लापिं दानवतय्गु बिनाश याय्त द्य: अम्बिकां सकलें द्य:तय्त आह्वान यात । पार्वतीं थ:गु योग शक्तिपाखें वा पार्वतीया म्हं पिहाँ व:म्ह अम्बिकाया याकचिया कुतलं ज्या यायेमफत । उकिं अम्बिकां थी थी द्य:तय्त ग्वाहालिया नितिं आह्वान यात । मिसा शक्तिं जक बल्लापिं दैत्यतय्त क्वथले मा:गुलिं ब्रह्मां ब्रह्मायणी नारीशक्ति उत्पन्न यात । अथेहे महेश्वरं माहेश्वरी, विष्णुं वैष्णवी, बराहं बाराही, कुमारं कुमारी(कौमारी), देवराज इन्द्रं इन्द्रायणी, पार्वतीं चण्डिका(चामुण्डा) र लक्ष्मीं महालक्ष्मीयात उत्पन्न यानाहल । थुपिं च्याम्ह द्य:तय्त अष्टमातृका धाल । सुनां शुम्भ, निशुम्भ, चण्ड, मुण्ड व रक्तवीज थज्यापिं महापराक्रमी

---

[७३] दुर्गा शाक्य, “भ्नीगु देया संस्कृतिया दुने श्री कुमारी”, कुमारी, बद्रीलाल श्रेष्ठ (सं), यँ :कुमारी प्रकाशन,ने.सं.११२१,पृष्ठ २ ।

दैत्यतय्त स्यानाबिल । उकिं शक्ति आराधनायात नेपालय् परम्परानिसें हनेगु यानाच्वन ।[७४] नापं कुमारीयात सप्तमातृका, अष्टमातृका र नवदुर्गागणदुने नं दुथ्याकात:गु खनेदु ।

नेपालय् खनेदुगु सप्तमातृकाया मूर्तिमध्ये कौमारी चाँगुनारायणय् च्वंगु ईशाया निगूगु शताब्दीया अन्तिम ईयात कयातल ।[७५] जुजु अंशुवर्मा वैशाख शुक्ल पुन्हिकुन्हु कौमारीगण नीस्वना: यज्ञादि व बलि ब्यूगु व लिपा बिकेगु व्यवस्था यानाब्यूगु खँ नयनाथ पौडेलपाखें सम्पादित भाषावंशावलीया भाग १ य् न्ह्यथना तल ।[७६] कौमारीयात दे व जनताया रक्षककथं कायेगु या: । अर्थात् दे व जनतादथुइ वयेफुगु गलत तत्वयात छेदन व संहार यायेफुगु शक्तिकथं प्रतिस्थापित या:गु खनेदु । थुगु गलत तत्व वा असत्यया किच:या रूपय् दैत्ययात न्ह्य:ने ह:गु ख: व उकिया संहार या:गु धयातल । लिपा थुकियात संहार व बध याय्गु धका: हिंसात्मकरूप बिल व थ्व झन् हिंसात्मक जुजुं वन ।

हिन्दूदर्शनया मन्त्रमहोदधि नांयागु सफुतिइ निदँनिसें झिदँतकया मिसामचाया पुजा बिधान न्ह्यथना तल । पुजा यायेबलय् थुकथं नां काय्गु यानातल । गथेकि:-१) कुमारी २) त्रिमूर्ति ३) कल्याणी ४) रोहिणी ५) कालिका ६) शाम्भवी ७) दुर्गा ८) चण्डिका ९) शुभद्रा[७७] ।

हिन्दूधर्मया योगिनीतन्त्र, कालिकातन्त्र व शाक्ततन्त्रय् जक मखु, तन्त्र पुजाया छगू मू पुजा कथं कुमारी पुजायात विधिविधानय् न्ह्यथना तल । मज्यू मजुनिम्ह, इही मयाम्ह, शुद्ध आचरण व म्हय् घा खू मदुम्ह मिसामचायात कुमारी याना: पुजा या:सा थ:गु मनया खँ पूवंनिगु व सी

---

[७४] कन्हैयालाल चखुं ,"जीवितदेवीको रुपमा पूजित कुमारी", गोरखापत्र, काठमाडौं : वि.सं. २०५६ माघ १

[७५] पुरुषोत्तमलोचन श्रेष्ठ, भक्तपुरको नवदुर्गा गण, प्र.सं.भक्तपुर : बविता श्रेष्ठ, वि.सं.२०६०, पृष्ठ ७

[७६] ऐजन्, पृष्ठ १५, पादपृष्ठ ४५ ।

[७७] ऐजन् , पृष्ठ १३-१४ ।

धुंकाः आत्मा द्यःया म्हय् हे विलिन जुयावनी धकाः न्ह्यथनातःगु दु। थ्वहे तन्त्रशास्त्रया लिधंसाय् स्वनिगया नेवाःसमाजय् न्ह्यानाच्वंगु नखःचखः व संस्कार प्रभावित जुयाच्वंगु कुलार्णतन्त्र, भैरवतन्त्र, योगिनीतन्त्रय् न्ह्यथनातःगु दु।[७८]

कुमारी सम्बन्धी आःतक लुयावःगु अभिलेख ग्रन्थ धाःगु कुमारीपूजा संक्षेपविधि खः। थ्व राष्ट्रिय अभिलेखालयया लगत प्रथम संख्या १३२० दुनेया भिंस्वंगूगु प्वःदुने चीचीधंगु ताडपत्र ग्रन्थय् संग्रहित दु। गुकिइ कौमारीपुजा धकाः न्ह्यथना तल। जुजु अनन्त मल्ल (ने.सं.३९५–४२८)या नां व मिति ने.सं.४०० बछला अमाइ (अप्रिल ३०,१२८०) धकाः न्ह्यथना तःगुलिं थ्व ग्रन्थया चर्चा नेपाःया इतिहासय् सच्छि दँ न्ह्यवंनिसें जुयाच्वंगु जुल।[७९]

२.२ कुमारीया वास्तविक अर्थ

मूलश्री महाविहार(मू बाहाः)या कुमारी हिन्दूदर्शनकथं मखसे शुद्ध बौद्धदर्शनया लिधंसाय् पलिस्था यानातःम्ह दैवीशक्तिया जीवित प्रतिमूर्ति खः। बौद्धदर्शनकथं कुमारीयात नैरात्मादेवी प्रज्ञापारमिताया प्रतिरूप वज्रदेवी धकाः हनावयाच्वंगु दु। वज्रदेवी, गुह्येश्वरीया मेगु रूप न खः। बौद्धदर्शनय् कुमारीयात घःया प्रतिककथं न कयातल। तपुनातःगु घः दुने छु दु धकाः गथे शब्दं व्यक्त याये फइ मखु अथेहे कुमारीया शाब्दिक व्याख्याया सीमा न अनन्ततक दु धकाः विश्वास यानातल।

शाब्दिकरूपं स्वय्‌गु खःसा कुमारी शब्द कौमारीया तत्भवरूप खः। कौमारी, कोमाली, कोमारी जुयाः कुमारी जूवंगु खः। 'कु' या अर्थ कुतत्व वा गलत संस्कार व 'मार' या अर्थ अन्त्य वा छेदन खः।

---

[७८] लीलाभक्त मुनकर्मी,“कुमारी पूजा”, कुमारी, बद्रीलाल श्रेष्ठ(सं),यैँ : कुमारी प्रकाशन, ने.सं.११२१, पृष्ठ ६४-६५ ।

[७९] काशीनाथ तमोट(सं), कुमारीपूजा संक्षेपविधि, यैँ : शुभ सफूकुथि प्रकाशन, ने.सं.११२७ तछला, पृष्ठ १ ।

मतलब, कुमारया शाब्दिक अर्थ गलत तत्वया क्षय वा छेदन याय्गु जुइ । कुमारीया अर्धशक्ति नं गलत तत्वया संहार याय्गु धइगु क्यनी । संस्कृत भासं कुमारीयात कौमारी धाइ । गनंगनं संस्कृतय् नं कुमारी धकाः न्ह्यथनातःगु दु । कुमारीतन्त्र धाःगु सफू नं दु । तर नेपाली व नेवाःभाषाय् कौमारी मधासे कुमारी हे अप्वः छ्यला च्वंगु दु ।

बौद्धदर्शनय् कुमारीयात थीथी तहलय् ब्याख्या यानातल । थुकियात मनूतय्त म्हसीकेत वा थुइकेकथं मनूया रूप बियातल । मानवीयरूपयात जनमानसय् नालाकयाः वयाच्वन व उकियात हे पुजा यानाः वयाच्वन । बौद्धदर्शनय् कुमारीयात स्वकूं अर्थात् त्रिकोणात्मक ▽ 'ए' कारया प्रतिविम्बकथं कयातल ।

बौद्धदर्शनपाखें नीस्वना तःम्ह मनूकुमारी आशनय् फ्यतुइबलय् च्वनीगु थ्वहे त्रिकोण मुद्रा हे खः । निगुलिं तुतिया ग्वालियात ल्वाकाः थःगु योनि अभिमुख याना च्वनेगु हे कुमारी आसन खः ।[८०] थन मनूकुमारीतक वनेत थुकिया दुनेया पक्षयात नं न्ह्यःनें अध्ययन यायेमाःगु खनेदु । बौद्धदर्शनया ब्याख्यातातय्सं थुकिया बारे थीथी तरिका वा धार्मिक व साहित्यिकरूपं वर्णन यानाः न्ह्यब्वया वयाच्वंगु दु ।

२.२.१ हेवज्र नैरात्मा प्रज्ञापारमितादेवी वा गुह्येश्वरी

वज्रयानीदर्शनपाखें नीस्वनातःम्ह कुमारीया मू अर्थ नैरात्मा प्रज्ञापारमितालिसे स्वानाच्वंगु दु । थन नैरात्मा धायेवं हेवज्र न स्वाःवइ ।

नैरात्मा फुक्क धर्मया स्वभाव मदुगु सीकेगु प्रज्ञा वा शून्यताया धुकू खः, त्रिकोण धाःगु हे नैरात्मा खः। अमृतकर्णिकाय् नैरात्मायात सर्वधर्म अर्थात् वस्तुया लक्षणयात शून्यया रूपय् न्ह्यब्वया तःगु दु ।[८१]

---

[८०] वज्राचार्य, पूर्वोक्त,पादटिप्पणी ४८ पृष्ठ ३४

[८१] आनन्दमुनि वज्राचार्य, श्री हेवज्र नैरात्मा देवी म्हसिका, बज्रयान महासंघ, काठमाडौं : बि.सं.२०६७ चैत्र २६,पृष्ठ २७

थन "हे" शब्दया अर्थ महाकरूणा खः सा "वज्र"या अर्थ प्रज्ञा खः । महाकरूणा उपाय खः। थुकथं थ्व तन्त्र प्रज्ञोपायात्मक जुल । प्रकृष्ट[८२] ज्ञानयात हे प्रज्ञा धयातल । अद्वयज्ञान थुकिया अर्थ खः । तन्त्रय् प्रज्ञाया अर्थ शून्यता खः । थुकथं थ्व हेवज्रतन्त्र शून्यता करूणात्मक वा प्रज्ञोपायात्मक जुल । हेवज्रमण्डलय् हेरूक प्रधान द्यःया रूपकथं न्ह्यथनातल । गुबले हेरूक थः प्रज्ञालिसे नापं च्वनी । उगु अवस्थायात हेवज्र धाइ ।[८३] सन्ध्या भाष्यय् हेरूक उपायया स्वरूप खः सा नैरात्मादेवी प्रज्ञाया स्वरूप खः ।[८४]

मेगु शब्दं धायेगु खःसा श्री हेवज्रया "श्री"या अर्थ द्वैध(निगु)मदुगु, "हे"या अर्थ हेतु व प्रत्यय मदुम्ह मिजंया प्रतिक वैरोचन जुल । "वज्र" धाःगु अविनाशी वा शून्यताया ज्ञां खः । गुकिइ क्षयवान जुइमखु । हेवज्र धाःगु आत्मा मदुगु , निर्मल, उत्पत्ति व विनाश मजुइगु /जुइ म्वाःगु अवस्था खः ।[८५] अर्थात् हेवज्र नैरात्मा धकाः आलम्बन मजूगु (निरालाम्ब), आकार मदुगु (निराकार),बांमलाःगु छुं नं खोट मदुगु (निरञ्जन), विकल्प मदुगु (निर्विकल्प), दु हे मदुगु (नैरात्म्य)कथं म्हसिकी ।[८६]

बौद्धधर्मय् प्रज्ञायात दकले च्वय्‌या थाय् बियातःगु दु । प्रज्ञातक थ्यनेत दान, शील, क्षान्ति, वीर्य, ध्यान पारमिताया लँपुं न्ह्याःवनेमाः । प्रज्ञाया अर्थ प्रत्यक्ष ज्ञान खः । अर्थात् थःम्हं अनुभूति यानागु खः। यथार्थ ज्ञान सीकेगु क्षमता हे प्रज्ञा खः। पारमिता धाःगु उकिइ न्ह्याःवनेमाःगु लँपु जक खः । माःगु थासय् तक थ्यंकेगु लँपु जक खः ।

---

[८२] प्रकृष्ट धयागु उत्कृष्ट खः । प्रज्ञा धयागु उत्कृष्ट जक मखु प्रत्यक्ष अनुभूत जूगु ज्ञान खः ।

[८३] काशीनाथ न्यौपाने, हेवज्रतन्त्रम्, इण्डियन माइण्ड, वाराणासी : सन् २०१२, पृष्ठ ७ ।

[८४] (सं)कविराज सद्धर्मराज बज्राचार्य शास्त्री, बौद्ध सन्ध्या भाष्य बोध, सिद्धि ईन्द्र स्मृति गुठी, पिम्बहाल, ललितपुर : बि.सं.२०५६, पृष्ठ २४ ।

[८५] वज्राचार्य,पूर्वोक्त, पादटिप्पणी ८१, पृष्ठ २८ ।

[८६] पूर्वोक्त, पृष्ठ २९ ।

नामसंगीतिइ "सर्वपारमितापूरी सर्वभूमि विभूषण,विशुद्ध धर्म नैरात्म्य सम्यग्ज्ञानेन्द्रहृतप्रभः" धकाः न्ह्यथनातल अर्थात् दशपारमितापाखें पूर्ण जुयाः दशभूमिइ अधिपत्य यानाच्वंम्ह विशुद्ध धर्म नैरात्मा हे सम्यक ज्ञान जुयाः नुगलय् दुने च्वनाच्वनी ।[८७]

महायानया माध्यमिक दर्शनकथं धर्म(वस्तु)या निःस्वभावता अर्थात् शून्यताया ज्ञान हे प्रज्ञा खः । थीथी मनूया थीथी मानसिक अवस्था जुयाच्वनीगुलिं उमिगु हितया नितिं पाय्छि जुइगु उपाय पिकाय्गु, ल्यय्गु व छ्यलेगु हे उपायकौशल खः । जगतहितया नितिं बुद्ध जुइफयेमाः धइगु मू आज्जु ज्वनाच्वंपिं महायानीतय्गु नितिं उपायकौशल छगू मू उपाय खः ।[८८]

वहे उपायकौशलयात छ्यलाः नेपालय् श्री गुह्येश्वरी खगानना नैरात्मादेवीया सम्बन्धय् स्वयम्भू पुराणय् तसकं यइपुसेच्वंगु बाखं च्वयातल । स्वयम्भू पुराणकथं विपश्वी बुद्धं ध्यान समाधि योगय् च्वनाः नेपाःगाःया नागदहस पलेस्वांया पुसा पियाबिल । थुकिं द्वलंद्वः हःया दथुइ तःफ्वगु पलेस्वां ह्यःने स्वयम्भू धर्मधातु ज्योतिरूप उत्पन्न जुल । महामञ्जुश्रीं उगु ज्योतिरूपया दर्शन याःवबलय् थन मनूया वस्ती दय्केगु म्हगस खंकल । उकिं नागदहया लःपिने छ्वय्त चोभाः[८९]या पर्वतयात चन्द्रहास खड्गं पालाबिल ।[९०]

लिपा मञ्जुश्रीं नं पलेस्वांया हाः गन दु धकाः मालाः स्ववंबलय् उगु हाःया थासं लःया तःधंगु धाः हे पिहाँवयाच्वंगु खन । थुकथं लः पिहाँ वयाच्वन कि हाकनं दह जुइफु धकाः उगु लःधाःपिहाँ वयाच्वंगु

---

[८७] पूर्वोक्त,पृष्ठ २७ ।

[८८] डा.नरेशमान बज्राचार्य, बज्रयान, त्रिरत्न प्रकाशन,काठमाडौं : बि.सं.२०६९ आषाढ पूर्णिमा, पृष्ठ ७ ।

[८९] च्वय् च्वंगु बाहाः ।

[९०] बद्रीरत्न वज्राचार्य, श्री स्वयम्भू पुराण, यँ : सानुमाया तुलाधर,, प्र.सं, ने.सं. ११०३ बछलाथ्वः स्वायांपुन्हि, पृष्ठ ३० ।

लँपु हे बन्द यायेत जलस्तम्भ योगय् च्वन । थुगु योगया लिच्वःकथं श्री नैरात्मादेवी व मेपिं द्यःतय्सं दर्शन ब्यूवल । मञ्जुश्रीं नं योगपाखें पिहाँ वयाः श्री खगानना नैरात्मादेवीयात मार्गशीर्ष कृष्णपक्ष आइतवाःया चान्हय् मद्यंसे थीथी धारणी, जप, मन्त्र, स्तोत्रपाठ यानाः उम्ह द्यःयात पलिस्था यात । थौंतक नं थ्व दिनय् हेवज्र नैरात्मादेवी स्वरूपया गुह्येश्वरीया जात्रा यानाः वयाच्वन ।[९१]

२.२.२ वज्रदेवी

मञ्जुश्री नं जलस्तम्भ योगपाखें पलिस्थायाःम्ह नैरात्मादेवीया परिभाषायात सकस्यां थुइक लिपा वज्रदेवीया प्रतिरूपयात आलम्बन यात । नैरात्मायात अनन्त धाल । गुह्ये धाल । वज्रया अर्थ शून्य खः , वज्र शून्य जूगुलिं थ्वयात अभेद्य व दृढ धयातल । उकिं थ्व अजर व अमर नं खः । वज्र सुखदायक जूगुलिं थुकिया साधनापाखें मोक्ष व निर्वाण जक मखु फुक्ककथंया भोग व सिद्धि दइ धयातल । वज्र शब्दयात अज्ञानता, अविद्या, तृष्णा, दुष्प्रवृति व अनिष्टयात नाश याय्गु व बोधिज्ञानया जः बिइगु अर्थं म्हसिका तल सा देवीया अर्थकथं वया शक्तियात न्ह्यब्वया तल । थुकिया मतलब वज्रदेवीं शून्यताया शक्तियात क्यनाच्वन । ग्यानापुम्ह, हि त्वनीम्ह द्यःकथं मखु ।

उकिं नं गुह्येश्वरीया पीठय् बलि बिइत वन्देज यानातःगु जुइफु । तर गुह्येश्वरी जात्राया इलय् मार्गशीर्ष कृष्णपक्ष नवमिया चान्हय् तान्त्रिक पुजा याय्बलय् दुगुचा छम्ह भोग बीमाः । थ्व भोग बीबलय् गुह्येश्वरी तलेजु भवानीयात मब्यूसे देगःदुने च्वंम्ह भैलःद्यःयात बी, वहे प्रसाद हाकनं गुह्येश्वरी व तलेजु भवानीयात छाइ ।[९२]

---

[९१] ऐजन, पृष्ठ ३२

[९२] सायमि,“गुह्येश्वरीजात्रा”पूर्वोक्त,पादटिप्पणी ३५ , पृष्ठ १६

बौद्ध देगःदुने बलि प्रथाया सन्दर्भय् अध्ययन याय्गु खःसा शंकराचार्यं सक्वय् थःगु मन्त्रबलं बौद्ध चिभाः व बौद्ध शास्त्रयात ध्वस्त याना श्री उग्रतारा खड्गयोगिनी (बज्रयोगिनी)या थाय् वनेत स्वबलय् सितुपातुवंक मफुत । लिपा बज्रयोगिनीया साधना यानाः लँ दथुइ भैरवचक्र पलिस्था यानाः बलिप्रथा न्ह्याकल ।[९३] थ्व अर्थय् धाय्गु खःसा शैवधर्मया लिच्वःकथं जक पशुबलि बिइगु न्ह्याकल धाय्फु । थुगु ज्यायात राज्यशक्ति वा मेगुकथंया दवावयात हाकुतिना छ्वय्मफय्वं देगः दुने हे भैरवया प्रतिमूर्ति दय्काः बलि प्रथायात तिवः बिया यंकूगु खनेदु । थुकथं अहिंसाया द्यः नैरात्मा गुह्येश्वरीया किपालुकथं साधनायासें पलिस्थायाःम्ह वज्रदेवीयात हे मू कुमारीकथं हनेगु यात ।

२.२.३ मनूकुमारी

नेवाः समाजय् पलिस्था यानातःपिं मनूकुमारी शून्यताया शक्तियात केन्द्रितयासें बौद्धमतकथं थापना यानातःगु खः सा वैदिक मतकथं अष्टमातृका गणया दुजःकथं पलिस्था यानातल । नेवाः परम्पराय् कुमारीयात दुमथ्याकुतले छुं नं ज्याखँ ताःलाइ मखु धइगु मान्यता दु । बौद्धमत जुइमाः वा हिन्दूमत जुइमाः निखलःसियां कुमारीप्रथा व वया पुजायात छगू अंगकथं कयातःगु दु । हिन्दूधर्मया अथर्व वेदय् "ताःआयु व ऐश्वर्य" सुखया स्वापू उर्वरता अर्थात् उत्पन्नलिसे स्वानातल । मुख्य यानाः उर्वरता वा उत्पन्न याय्गु शक्ति मिसालिसे जक दइ । उकिं मिसा वा मिसामचा हे कुमारी खः । संसारय् श्रृष्टि याय्त मजी मगाःगु उर्वरता अर्थात् उत्पन्न याय्गु धइगु मिसापाखें हे जक सम्भव दु । थ्व ज्याय् क्वातुगु मतिना व वंश अप्वय्केगु उत्तरदायित्वया नं तःधंगु ल्हाः दु । थज्यागु ज्या छम्ह धिसिलाःम्ह,बांलाःम्ह व संस्कारित मिसां जक याय्फइ ।[९४]

---

[९३] ऐजन् ,पृष्ठ १६२

[९४] विनोदराज शर्मा,"कुमारी व ख्वप दे",पाददटिप्पणी ७३ पृष्ठ ७७

योगिनीतन्त्रय् न्ह्यथनात:गु दु कि "एकाहि पूजिता बाला सर्व हि पूजितं भवेत्। यदि भाग्य बशाद् देवी वेश्याकुल समुद्रभवान् ॥ कुमारी लभते कान्ते सर्व स्नेहमपि साधकः ॥" अर्थात् छम्ह चीधिक:म्ह मिसामचायात पुजा याय्बलय् फुक्क द्यःतय्त पुजा या:गुथें जुइ। यदि ज्यू सा वेश्याकूलया मिसामचा तसकं हे फलदायी जुइ। थ्वयात भक्तिभाव तया पुजा या:सा पुजाया:म्ह ता:लाइ। थन वेश्याकुल धाइबलय् गलत अर्थ वा चरित्रहीन धा:गु मखु। गथे वेश्यां जाति, वर्ण व रूपय् ध्यान मतसे धिबा जक स्वइ, अथेहे कुमारीं भक्ति जक स्वइ धइगु भावार्थ थ्व श्लोकया ख:।[९५]

बौद्धदर्शनकथं नं कुमारी जुइम्ह मिसामचा सुयां कलाः जक मखु, रजश्वला अर्थात् ऋतु परिवर्तन वा थीमज्यू मजुनिम्हेसित न्ह्यथनात:गु दु। उम्ह मिसामचां धात्थें हे प्रकृतिया नेतृत्व यानाच्वनी। प्रकृतिया उपज धइगु हे मानव वा थन म्वानाच्वनीपिं जीवत ख:। प्रकृति दूषित जुल धा:सा थुकिया बांमला:गु लिच्व:तय्पंक हे पृथ्वीस च्वंपिं फुक्क जीवय् ला:वनि। मेकथं धायेगु ख:सा प्रकृतिया पर्यायवाची धइगु हे हलिमय् न्यंकया लकस ख:। थ्व लकसया छगू अंशकथं च्वनाच्वंगु शुद्ध वायुपाखें हे फुक्क जीवयात जीवन बिया वयाच्वंगु दु। शुद्ध वायुपाखें फुक्क जीवया म्हय् च्वंगु हिनूलय् शुद्ध हि ब्वाँय् वनाच्वनी। शुद्ध वायु अर्थात् स्वच्छ अक्सिजन दुगु हि ह्याउँसे च्वनी। थुकिया अभावय् म्हं मफया: ज्या याय्गु क्षमता क्षीण जुइ, वँचुसे च्वनावनी। कुमारीया खनेदुगु रूपं थ्वहे प्रकृति वा लकसयात न्ह्यब्वयाच्वन।

कुमारीं फिना तइगु वस:, तुतिइ तयातइगु अल:, स्वंग:गु मिखा दुगु कपा: सकतां ह्याउँसे च्वनी। छ्यनय् सप: चिनात:गु दइ। कुमारीया स्वंग:गु मिखा वहे स्वकुं ला:गु त्रिकोणात्मक एकारया प्रतिबिम्ब ख:।

---

९५ ऐजन्, पृष्ठ ७८ ।

थुकिया मतलब कुमारीं शुद्ध प्रकृतिया वर्णन जक मखु उकिया दर्शनयात नं न्ह्यब्वया च्वंगु खः ।

हिन्दू तन्त्रशास्त्रय् थें बौद्धदर्शनय् नं कुमारी जुइम्ह मिसामचा रजश्वला मजूम्ह, हाकुगु ती मदुम्ह, वा महाः निम्ह, मग्याःम्ह, घाखू मदुम्ह, मिजंतलिसे नापं मच्वंनिम्ह वा शारिरीकरूपं पूवंम्ह मिसामचायात कयातल । बौद्धदर्शनकथं कुमारी ल्यज्याः याय्बलय् हेवज्र नैरात्मा थें निरञ्जन, निरालाम्ब, निराकार, निर्विकल्प, नैरात्म्य जुइमाः । तर कुमारी ल्यज्याःया विधि भ्वाट्ट स्वयेबलय् हिन्दू तन्त्रशास्त्रया प्रभावं क्वःत्यलातःगु थें नं खनेदु । मिसामचाया रजश्वला जुइगु धइगु वया म्ह हिलावंगु चिं खः । अर्थात् मिसामचा ल्यासे जुयावःगु चिं खः । थ्व ई धइगु मिसाया नितिं शारिरीककथं थाकुइगु वा पीडा जुइगु ई खः । गथे वातावरण बांमलात कि उकिया प्रभाव प्रकृति व अनया जीवजगतय् लाःवनी, अथेहे मनूकुमारी जुइम्ह मिसामचाया म्हय् खनेदइगु ह्यूपाःपाखें कुमारीया दर्शनयात प्रभाव लाःवनी । उकिं कुमारी जुइम्ह मिसामचा तसकं कडा नियमय् च्वनेमाः । अथे च्वने मफुसा व कुमारी जुइत अयोग्य जुइ अले वयागु थासय् मेम्ह हे ल्ययेगु ज्या जुइ । वास्तबय् कुमारीया परिभाषा तसकं गम्भिर व गहन खनेदु । वहे गहनतायात स्वयाः हे बौद्धदर्शनय् मचाम्ह मिसामचायात कुमारीकथं ल्ययेगु ज्या याःगु खने दु । गुकिइ मेगु जाति समुदायलय् खनेमदु ।

लिच्छवीकालय् नेपाःगाः दुने गुकथं वज्रयानया विकास जुल उकिया ल्यूने छगू कथं राज्यसत्ताया नं तःधंगु ग्वाहालि दुगु खने दु । उगु इलय् वज्रयानी साधककथं च्वनाच्वंपिं वज्राचार्यपिन्सं कुमारीया दर्शनयात योगिनीया रूपय् स्वकूं अर्थात् त्रिकोणात्मक ▽ रहस्यकथं थःथःगु विहार परिसरदुने पलिस्था यानातल । थ्व थौंतक नं बौद्ध वज्रयानी विहारय् खंकेफु । उगु जमानाय् मनूतय्गु नुगलय् कुमारीप्रति गुकथं विश्वास व श्रद्धा दयाच्वन व कालान्तरय् बुलुंहुं नेपाःया राज्यसत्ताय्

व:पिं पाशुपत वा शैव अनुयायी जुजु व वैदिकदर्शनया प्रभावं नेपा:गा:या वज्रयानी बौद्ध परम्परायात प्रभाव यायां वंगु खने दु ।

२.३ त्रिकोणात्मक क मण्डलया रहस्य व कुमारी

एकाररूपी त्रिकोणात्मक मण्डलयात गथे रहस्यंजा:गुकथं कयातल, अथेहे सारा आध्यात्मिक चिन्तनया जननी नं धयातल । त्रिकोणात्मक मण्डलयात भग नं धाल । भग धइगु धर्म उदय जुइगु धर्मोदय ख: धका: नामसंगीतिया टीका अमृतकर्णिकाया पृष्ठ ४२ य् न्ह्यथनातल ।[९६]

"धारेती'ति धम्मो" अर्थात् धारण यायेगु हे धर्म ख: ।[९७] उगु इलय् मनया बिषययात धर्म धाइगु ख: । न्यागू इन्द्रियया थ:थ:गु बिषय दइ । मिखाया रूप, न्हाय्या गन्ध, न्हाय्पंया शब्द,म्हुतुया स्वाद व म्हया छ्यंगू ख: । थ्वया अलावा न्यागूगु मनया इन्द्रिय ख: । थ्व न्हापाया प्यंगुलिं इन्द्रियसिबें तसकं बल्लागु व सूक्ष्म धयातल । थ्वयात चित्त नं धाल । बिज्ञान नं धाल । थ्व चित्तया आवृत्तियात हे धर्म धाल ।[९८] थ्वहे चित्तदुने हे रहस्य सुलाच्वंगु दइ ।

चक्रसम्बरतन्त्रया छगू श्लोकय् 'रहस्ये परमे रम्ये सर्वात्मनि सदा स्थित: ।' धका: न्ह्यथनात:गु दु । थुकिया अर्थ छुं न वस्तु गन समाहित जूवनि व हे परम ख: । थ्वसिबें बांला:गु मेगु छुं न दइमखु वा मदु । थ्वयात हे हेवज्रतन्त्रय् चतुर महाभूत अर्थात् जल, थल, वायु, अग्नियात पृथ्वीतत्वकथं व्याख्या यानातल ।[९९] थ्व महाभूतया सूक्ष्म स्थितियात धातु नं धयातल । अत्तनो सभाव धारेती'ति धम्मा अर्थात्

---

[९६] वज्राचार्य, पूर्वोक्त,पादटिप्पणी ४८ पृष्ठ ४०

[९७] गोयन्का आचार्य श्रीसत्यनारायण, *धारण करे तो धर्म* ,दि.सं ,महाराष्ट्र : विपश्यनाविशोधन विन्यास,जून २००३, पृष्ठ २२

[९८] ऐजन् ,पृष्ठ २३

[९९] बज्राचार्य,पूर्वोक्त, पादटिप्पणी ४८ पृष्ठ ४१

सुनां थःयागु स्वभाव धारण याइ वयागु नां धातु खः ।[100] प्रकृति दुने भीसं थ्वहे महाभूतया प्रत्यक्ष दर्शन यानाच्वनी ।

थुकथं थ्वयात पलेस्वांया रूपय् नं व्याख्या यानातल । उकिं नं बौद्धधर्मय् पलेस्वांया हःयात आशनकथं छ्यलातःगु दु । सर्गःया रूपय् नं व्याख्या यानातल । 'नर्माणादि' चर्याय् वज्रदेवीयात 'खसम ज्ञानदेवी' धकाः न्ह्यथनातल । खसम ज्ञानया अर्थ सर्गःया ज्ञान खः । सर्गतय् स्वयाः हे च्वनकि गथे छुं हे मदुथे मखंथें अनन्त जूगु ताइ । थज्यागु ज्ञां दइगुयात हे सर्गया ज्ञां अर्थात् आकाश ज्ञान धयातल । भगया रूपय् नं कयातल । भगयात सामान्य भासं स्त्रीया योनिकथं थुइकातल । हेवज्रतन्त्र मुक्तावली, गुह्यसमाजतन्त्रया अष्टादश पटल ३२ श्लोक, अमृतकर्णिका, त्रिहण्डा चर्यागीतय् नं थुकिया व्याख्या यानातल । थन एकार धाःगु प्रज्ञा खः । प्रज्ञा धाःगु स्त्री खः । ज्ञानया पुन्ज खः । अले योनि स्वभाविकरूपं हे जुल धकाः न्ह्यथनाच्वन ।[101] उकिं छु खः जक मखु । सकतां खः । सर्वव्यापक खः । थ्व छु खः छु मखु धइगु थाःगाः मदु । रहस्यमयी खः । एकार प्रज्ञा खः । जगत जननी खः । एकार पलेस्वां खः । धर्मोदय न खः । थ्व आकाश धातु नं खः । महासुखया वासः नं खः । सिंहासन नं खः। भग न खः । गुह्यसिबें तसकं गुह्यअंग न खः । थ्व शून्यताया चिं नं खः धकाः बिमलप्रभाय् न्ह्यथनातल ।[102]

च्वय् न्ह्यथनातःगु शब्दत अभ्रं साधारण भासं थुइकेगु खःसा प्रज्ञा धाःगु प्रत्यक्ष ज्ञान (Direct Observation) खः । प्रत्यक्ष ज्ञान स्वयंम अनुभूति याना हे जक दइ । बौद्धदर्शनय् शील, समाधि व प्रज्ञाया तसकं महत्व दु । बुद्धं क्यना बिज्यागु चतुरआर्यसत्य व उकिया समाधानया निर्तिं आर्यअष्टाङ्गीक मार्गया लँपु हे प्रज्ञातक थ्यंकेगु आधार खः ।

---

[100] गोयन्का विपश्यनाचार्य श्री सत्यनारायण, *विपश्यना पत्रिका संग्रह भाग–१*, प्र.सं., महाराष्ट्र : विपश्यना विशोधन विन्यास, मई २०१२, पृष्ठ ६७

[101] बज्राचार्य,पूर्वोक्त,पादटिप्पणी ४८ पृष्ठ ४३

[102] ऐजन्

स्वयंम भगवान बुद्धं नं प्रज्ञापाखें अनुभूति कयाबिज्यात । थुकियात हे बोधिज्ञान धाल । चतुर महाभूतपाखें पिहाँवःगु थ्व मनूया म्ह अनित्य खः। मनूया म्हया कणकण प्रत्येक क्षण उत्पन्न जुइ सा प्रत्येक क्षण नष्ट जुइ । म्ह दुनेया संवेदना क्षणक्षण उत्पन्न जुइ सा क्षणक्षण सम्पन्न जुइ । थ्व प्राकृतिक नियम खः । बुद्धं शीलया पालनायासें समाधिइ अधिष्ठान च्वना बिज्याना प्रज्ञातक थ्यंका बिज्यात । अकुशल तत्वयात हाकुतिना वसपोलं भिःता लँपु अर्थात् दशपारमिता पार यानाबिज्यात । थुकियात हे प्रज्ञापारमिता धयातल । प्रज्ञापारमितापाखें बोधिज्ञान कयाः सम्यक सम्बोधि प्राप्त याना बिज्यागुलिं हे वसपोलयात बुद्धमाता न धायेगु यात । अर्थात् बुद्धया जननी धाःगु खः । प्रज्ञायात स्त्रीकथं नालाकाःगु खः ।

प्रज्ञा न स्वथी दु । न्हापांगु खः- श्रुतमयी प्रज्ञा(न्यना वा ब्वना दइगु ज्ञां), निगुगू खः-चिन्तनमयी प्रज्ञा (विचाः विनिमय, चिन्तन मनन, तर्क वितर्कपाखें दइगु ज्ञां) व स्वंगूगु खः- भावनामयी प्रज्ञा (अनुभूतिपाखें थःम्हसिनं थःत हे साक्षात्कार यानाः दइगु ज्ञां) । थ्व स्वथी मध्ये स्वंगूगु ज्ञांयात प्रज्ञा, शील धारणा याना सम्यक समाधिइ दुबिने धुंकूगु कुशल चित्तं हे जक यथाभूत सत्ययात म्हसिके फइ,उकिया दर्शन यायेफइ ।- “समाहितो यथाभूतं जानाति पस्सति”

सामान्यकथं भीसं पिनेया सत्ययात हे जक खनाच्वनी । दुनेया सत्यतायात बिशेषकथं स्वयेमाला च्वनि । गुकियात विपश्यना धाइ । थ्वयात हे भावनामयी प्रज्ञा धयातल । भावनाया अर्थ स्वयंम थःगु अनुभवपाखें प्रज्ञायात विपश्यनाया अभ्यासं अप्वय्का यंकेगु खः वा विकसित याय्गु खः ।[१०३] दुनेया सत्ययात म्हसिकेगु खः । चित्तया रहस्यदुने वाला स्वयेगु खः ।

---

[१०३] गोयन्का,पूर्वोक्त ,पादटिप्पणी ९७ पृष्ठ ६७

थःगु नुगःया ध्याकुनय् दुहाँ वनाः सूक्ष्मसिबें न सूक्ष्मरूपं जुयाच्वंगु ह्यूपाःयात दुवाला अनित्यताया वास्तविकतापाखे सम्यक दृष्टिं स्वइ ।[१०४] धार्थेयागु सत्यतानाप साक्षात्कार याकि । कालान्तरय् थ्वहे सत्ययात शून्यताया दर्शनकथं जनमानसय् हल । थ्व सत्यता अभेद्य खः गुकियात प्रज्ञापारमितादेवी धाल । कुशल चित्तया दुनेया ज्ञां नं जक थुइकेफइगु जूगुलिं थ्वयात गुह्येश्वरी धाल व लिपा वज्रयानया साधकतय्सं छुं छगू रूपय् आलम्बन यानाबिल । कुशल चित्तं मनूतय्त दुःखपाखें तापाक्क तयेगु याइ । अकुशल चित्तं व्यापाद, वेदना, चिन्ताया स्वःतिपाँय्लय् तक्यंकी । गुह्येश्वरीयात कलशया रूपय् आलम्बन याःगु मतलब नं थ्वहे खः । शुद्धलखं हाःहाः यायेबलय् गथे ख्वाउँसे च्वनाः सिचुसे च्वनी अथेहे कुशल चित्तं नं आनन्द बिइ । वज्रयानया साधकतय्सं मनूतय्त थ्वहे वास्तविक खँ थुइकेत छुं बिशेष आकृति वा रूपयात आलम्बन अर्थात् नालायंकूगु खनेदु । अर्थात् मनूतय्सं नं अमुक द्यःया न्ह्यःने छयं क्वछुइकेवं हे आनन्द कयायंकल । मनूकुमारी नं वहे छगू आलम्बन जक खः। तर विडम्बनाया खँ जनमानस धाःसा थ्व सत्यतापाखें तसकं तापाक्क छगू रूपय् तक्यंवन ।

मूलश्री महाविहारया साधकतय्सं नं थ्व शून्यताया प्रतिरूप वज्रदेवीयात मूलश्री महाविहार(मू बाहाः)या मूकुमारीया आगमय् पलिस्था यानातल । शील, समाधि व प्रज्ञा थ्व स्वकूं एकार ▽ खः । थ्व एकार छगुलिं मेगुनाप स्वानाच्वंगु दु । थ्व परिपूरक खः । थुकिया आधारय् चित्त निर्मलीकरण याना सत्ययात म्हसीके फइ । एकारया चिं त्रिकोणात्मक ▽ जुइगुलिं थुकिया लिधंसाय् पलिस्था यानातःम्ह मनूकुमारीयात छगू सीमादुने तयातयेगु परम्परा दु । थुकियात उखेथुखे याःसा वा संकल धाःसा थ्व एकारया अर्थ वा वास्तविकता स्यनीगु जूगुलिं सीमाया बन्देज यानातल ।

---

[१०४] ऐजन् , पृष्ठ ७०

[१०५] श्रेष्ठ,पूर्वोक्त ,पादटिप्पणी ७५ ,पृष्ठ २३ या पादटिप्पणी ६७

२.४ हिन्दू व बौद्ध दर्शनय् कुमारीबारे फरक मत

थौंकन्हय् तसकं लोकं ह्वानाच्वंपिं मनू द्यःतय्‌त उमिगु बिशेषताया लिधंसाय् स्वब्वय् ब्वथला तःगु दु । दकले न्हापां-तप्यंक व स्थायीरूपं हे मनूद्यःकथं मान्यतादुपिं द्यः गथेकि कुमारी, गणेश व भैरव । निगूगु - स्थानीय द्यःत अर्थात् प्रतिनिधिकथं मनूया म्हय् दुबिना वइपिं म्वाः द्यः गथेकि नक्वाःया भैरव भैरवी, कर्णाली प्रदेशया मष्टा, भवानी आदि । स्वंगूगु - अस्थायीकथंया मनूद्यःपिं गथेकि नवदुर्गा, मनमैंजु, रुद्रायणी, शिकाली द्यः ,नरदेवी, हरिसिद्धि, पचलिभैरव, कात्ति प्याखं(गं प्याखं) इत्यादि गणप्याखंया ख्वाःपाः पुनातःपिं सम्बन्धित द्यःपिं ।[१०५]

थन हिन्दू कुमारी धाइबलय् सप्त वा अष्टमातृका गणय् दुथ्यानाच्वंम्ह गणकुमारीयात कयातःगु दु । गुम्हेसित कुमारया अर्धशक्तिकथं नालातःगु दु । थ्वया प्रतिनिधिकथं मिजंम्ह मनूयात हे द्यःदुबिका समाजय् न्ह्यब्वय्‌गु यानाच्वंगु दु सा बौद्ध कुमारी जुइत मिसा मचायात हे प्रतिनिधि याकातल । थ्व मिसामचायात वज्रदेवी > हेवज्र नैरात्मा प्रज्ञापारमितादेवीया प्रतिनिधि धकाः कयातल । थ्व निगू प्रतिनिधि पात्रयात भ्वाट्ट स्वय्‌बलय् छम्ह हे खने दु सां थुमिसं न्ह्यब्वइगु शैली अर्थात् प्रस्तुतीकरण फरक खने दु । गथेकि :-

हिन्दूमतकथंया कुमारी(कौमारी गण)	**बौद्धमतकथंया कुमारी**
१. हिन्दूमतकथं असत्य संहार याय्‌गु धकाः पशुबलि काइम्हया रूपय् हिंसायात छय्‌लातःगु दु ।	१. बौद्धमतकथं कुमारीं बलि काइ रूपय् काइ मखु ।
२. अष्टमातृका गणया कुमारीं (मनू प्रतिनिधिं) प्याखं ल्हुयाः प्रस्तुतीकरण बिइफु ।	२. बौद्धमतकथंया कुमारीं छुं नं प्रस्तुतीकरण बिइमखु ।
३. हिन्दूमतया कुमारीं खड्‌ग व पात्र ज्वना तइ ।	३. छुं नं ज्वना तइ मखु ।

४.	हिन्दूमतकथं कुमारीया प्रतिनिधि पात्रं ख्वाःपाः पुइज्यू ।	४.	ख्वाःपा पुइ मखु ।
५.	कुमारी जुइम्ह मनू मिसामचा मखसे मिजंयात हे मिसा भेषय् न्ह्यःब्वइ ।	५.	बौद्धमतया कुमारी शान्त व गम्भीर जुइ ।
६.	कुमारीया ख्वाःपाः पुना प्याखं ल्हुइम्ह मनूया उमेरया हदबन्दी दइमखु ।	६.	उमेरया हदबन्दी दइ ।
७.	रजस्वलाया खँ हे दइमखु ।	७.	रजस्वला (थीमज्यु) जुइवं आसनय् च्वने मजिल ।
८.	मातृगणया कुमारीं गणप्याखंया इलय् बिशेष पुजा लिपा जक सिन्हः तिकाबिइ ।	८.	सिन्हः तिइत जात्रापर्व जक पिया च्वनेम्वाः ।
९.	कुमारी अष्टमातृकाया प्रतीक खः ।	९.	शून्यता नैरात्मादेवी व प्रज्ञापारमिताया प्रतीक खः ।
१०.	अष्टमातृका गणया कुमारीया स्थायी आशन दइमखु । (प्याखंम्वःया रूपय् थाय् हिला वनेफु ।)	१०.	आशन दइ ।
११.	कुमारी (नृत्यगणया कुमारी) न्यासी वने ज्यू ।	११.	फयांफत्तले बुयफ वा खटय् तया यंकी ।
१२.	गण कुमारी न्ह्याथाय् नं वने ज्यू ।	१२.	कियाःतःगु सीमाना हाचां गाया वने मज्यू ।
१३.	कुमारी जुइम्हसिया म्हय् खोट स्वयग्‌ु याइ मखु ।	१३.	खोट स्वय्‌गु याइ ।
१४.	कुमारीया बाहां (मुजूर/मयुर) खः ।	१४.	बाहां सिंग खः ।

२.५ कुमारी ल्ययेगु परम्परा

मूलश्री महाविहार(मू बाहाः)स मनूकुमारी नियुक्त यायेत मेपिं कुमारीयात थें फुक्क विधि पूवंकेगु चलन दु। कुमारी जुइतमाःगु शारीरिक पूर्णता दु कि मदु धकाः स्वयेगु ज्या असं सुरतश्री महाविहार(तःक्षँ बाहाः)या वज्राचार्यसंघपाखें यायेगु याइ। सुरतवज्रं मूलश्री महाविहार (मू बाहाः)या कुमारी पलिस्था यानाथकूगुलिं थौंतक नं थ्व कुमारी ल्ययेगु अधिकार तःछेँ बाहाःया वज्राचार्यपिन्त बियातःगु खः ।

कुमारी जूम्ह मिसामचा कुमारी आशनं दनेमाःगु अवस्था वःसा मचाया मांअबुं दकले न्हापां थःगु विहारसंघ व वयांलिपा तःछेँ बाहाःया विहारसंघय् सुचं बिइमाः । तःछेँ बाहाःया चक्रेश्वर, स्थविर व सर्वसंघया दुजःपिं मू बाहाःया कुमारी छेँय् वयाः विहारय् कुमारी जुइ लायकपिं मिसामचातय्गु जानकारी काःवइ । सकसितं थः नच्चापिं म्ह्यायम्स्तय्त ज्वना वयेत सुचं न बिइ। तःक्षँ बाहाःया चक्रेश्वरया जहान अर्थात् थकालिनकिं वा मेपिं मिसा दुजःपिन्सं मिसामस्तय्गु शारीरिक दोष दु वा मदु धकाः स्वयाः योग्यजूपिं मिसामस्तय्त छथाय् तइ।

तःछेँ बाहाःपाखें वःपिं गुरुजुपिन्सं गोलाप्रथापाखें कुमारी ल्यज्या याइ। थज्यागु गोलाप्रथाया नितिं वज्रया चिं दुगु भ्वं छ्यली। थथे भ्वँतय् “वज्र” च्वय्गु धइगु मू आगं क्वथाय् च्वंम्ह वज्रदेवीं(मू कुमारी) थः यःम्ह मिसामचायात थःलिसे सालाकाइगु वा थःगु शक्ति बिइत लायक खः धकाः म्हसिकूगुकथं कयातल। थथे वज्र च्वयातःगु भ्वं व खालि भ्वं फुक्क तःछेँ बाहाःया चक्रेश्वरं वज्रदेवी व मू कुमारीया नामय् अन्याकाः सकलें मिसामस्तय्गु न्ह्यःने तयाबिइ। सुनां थ्व “वज्र” च्वयातःगु भ्वं ल्हातय् लाकी वहे मचा न्हूम्ह कुमारीकथं ल्ययेगु याइ।

न्हूम्ह ल्यःम्ह मिसामचायात अन च्वंपिं सकस्यां तुतिइ धिबा तया अन्यायेगु याइ। वयां लिपा उम्ह मिसामचाया ल्हातं ग्वय्दां तय्केत तःमातंया आगंमय् यंकी। अन कुमारी जुइम्ह मचां मू कुमारी

वज्रदेवीयात कलःपुजा यायेमाः । थ्व पुजा यायेबलय् आगंदुने मू कुमारी न्ह्यःने कुमारीजुइम्ह मिसामचायात तयाः वज्राचार्य गुरुजुं चान्हय् पंचशाली पुजा याइ । थ्व पुजाया भ्वलय् मू कुमारीया शक्ति मनूकुमारीयात बुलहुं लःल्हाकी । तःछैं बाहाःया वज्राचार्यसंघपाखें कुमारीया ल्यज्याः याःसां थ्व पुजा धाःसा मू बाहाःया कुमारी सेवाखलःया प्यंगू कवःमध्ये सुया पाःलाःगु खः वहे कवःया वज्राचार्यपिन्सं पुजा याय्‌गु याइ ।

थथे पुजा यायेबलय् मू कुमारीयात कर्ति(बिशेषकथंया पात्र)पाखें त्वंकिगु पवित्र जल दकले न्हापां मू कुमारी वज्रदेवीया बाहांकथं आगंपिनेसं च्वंपिं सिंहिणी व व्याघ्रिणीयात नि त्वंकेमाः । वयां लिपा उगु जल मू कुमारीयात तर्पण बिइमाः । मू कुमारीयात तर्पण बियातःगु जल मनूकुमारीयात त्वंकी । अले तिनि वज्राचार्य गुरुजु व अन च्वनाच्वंपिं सकसियां पालंपाः जल ग्रहण याय्‌गु याइ ।

पुजा क्वचाय्‌वं उम्ह न्हूम्ह कुमारीयात मू कुमारीया मुखः, सिखः, अंगु , ह्याउँगु लं, तुतिइ अलः, निपाः मिखाय् अजः, कपालय् दृष्टि अर्थात् स्वंगःगु मिखा व सपः चिनाः पूवंक कुमारीया रूप बिइ । नापं इशान कोण (पूर्वी उत्तरी)या आशनय् तयाः न्हियान्हिथं पुजाआजाया निर्ति सर्वसाधारणया निर्ति खुला याइ ।

थ्वहे आशनय् तयाः कुमारीयात न्हियान्हिथं पुजा यायेमाः । मू बाहाःया कुमारी नेपाःगालय् पलिस्था यानातपिमध्ये नं तसकं कडाम्ह कुमारीकथं काय्‌गु याः । छुं नं बिशेष कारण मदय्‌कं मू बाहाःया पिखालखुतकं हाचां गायाः वने मज्यूगु परम्परा दु । छुं जुया थुकियात बेवास्ता यात धाःसा थुकिया असर यंकीगु थासय् वा परिवारया दुजःपिन्त लाय्‌फुगु बिश्वास दु । उकिं थ्व कुमारीयात सुनां नं इथिमिथि याय्‌गु कुतः याइमखु । थ्वहे ल्याखं कुमारीमध्ये कडा व वज्रयानी तान्त्रिक परम्पराया शक्ति नालातःम्ह मू कुमारी धकाः धायेगु याः । लिपा येँया

जुजुपाखें पलिस्था यानातःम्ह वसन्तपुर लाय्कू कुमारीया रथयात्राया प्रचलनं मनूतय्गु दथुइ थाय् काय्वं थुम्ह मू कुमारी बुलुँहुं तनावन ।

तर वसन्तपुरया लाय्कू कुमारीयात ल्वचं कःसा वा म्हं मफुसाः मूलश्री महाविहार(मू बाहाः)या कुमारी आगमय् च्वंम्ह मू कुमारीया थाय् कलःपुजा वयेमाःगु चलन दु । थन मू कुमारी अर्थात् वज्रदेवीया न्ह्यःनेया बँय् यःचिंगा दु । न्हिंन्हिं थ्व गालय् पुलांगु लःलिकनाः न्हूगु लः तया तय्माः । वहे जल हयाः म्हं मफुम्ह कुमारीयात हाःहाः यानाबिल धाःसा याउँसे च्वनीगु विश्वास दु । न्हापा राजदरवारय् म्ह्याय्मस्त ल्वचं म्हं मफुसा नं थनया कुमारीया जल काय्त कलःपुजा वइगु धापू दु । तर लिपा वनाः उगु वय्गु ज्या दिनावन ।[१०६]

२.६ मनू कुमारीया प्राचीनता

तान्त्रिक सुरतवज्र ल्हासाय् च्वनाच्वंगु इलय् पोताला दरवारया लामालिसे तान्त्रिक शास्त्रार्थ याःगु खँ ख्वपया जुजुं नं न्यनातःगु जुयाच्वन । उकिं प्रभावित जुयाः जुजु रायमल्लं सुरतवज्रया तःधिकःम्ह काय् जीवचन्द्रयात ख्वपय् नं बौद्ध दर्शनकथं कुमारी पलिस्था याय्त इनाप याःगु जुयाच्वन ।

उगु इलय् जीवचन्द्रं सुरतश्री महाविहारया सर्वसंघयात छुं हे सुचं मबिसे आगंद्यः वज्रदेवी हे ज्वना सुतुक्क ख्वपय् कुमारी पलिस्था याःवन । लिपा विहारय् द्यःतंगुलिं हल्लाखल्ला जुयःा मात्तुमाःगु इलय् जीवचन्द्रं यंकूगु धकाः विहारसंघपाखें सीकल । अले कारवाहीकथं सर्वसंघपाखें पितिना छ्वल । ख्वपं ज्या सिधय्काः लिहाँ वयाच्वंम्ह जीवचन्द्रं थःत विहारसंघपाखें पितिना छ्वःगु लँ दथुइ हे सिइकाः हाकनं ख्वपया जुजु रायमल्लया थाय् लिहाँ वनाछ्वत । अन जुजुं वया

---

[१०६] श्री भीमरत्न वज्राचार्य,चक्रेश्वर व श्री सौभाग्यरत्न वज्राचार्य,स्थवीर,मू बाहाः (खँल्हाबल्हा)

सपरिवारयात च्वनेत चतुवर्ण महाविहार ने.सं. ६११ पाखे दय्का बिल ।[१०७] थौंकन्हय् थ्व विहारयात तःधीछेँ बाहाः धकाः धाइ । थ्व तःधीछेँ बाहाःया नां येँया तःछेँ बाहाया वंशज जूगु नातां ज्वःलाक्क जीवचन्द्रं तःगु धयातल । थुकथं ख्वपय् राज्यपाखें मान्यता बियातःम्ह मनूकुमारीया पलिस्था बौद्धमतकथं येँया तःछेँ बाहाःया बौद्ध परम्परापाखें न्ह्याःगु खनेदु ।

थौंतक नं ख्वपया कुमारीयात थ्व चतुवर्ण महाविहारय् बिज्याके धुंकाः जक विधिवत्कथं तलेजु देगलय् यंकेगु परम्परा दु ।[१०८] खय्तला जुजु गुणकामदेव न्हापाम्हं (ने.सं.१०७ अभि, इस्वी ९८७–१००१) कुमारीतय्गु ग्वाहालिं यक्व धन मुंकूगु व प्यखेरं विजय जूगु धकाः न्ह्यथनातल । थ्व धापुतिं कुमारीयात पुजा न्ह्याकेगु व उकिया प्रचार यायेगु कुतः जूगु खनेदु । लिपा गुणकामदेवया छय् जुजु लक्ष्मीकामदेवं(ने.सं.१३५–१५९) थः बाज्यां थें बिशेषकथं कुमारीया भावना यानाः पुजा न्ह्याकल । थ्व जुजुं यलया बच्छि राज्य अनया जुजुलिसे जवरजस्ती लाकाकयाः थः काय् विजयकामदेवयात जुजु दय्कल । अले यल दे दुने नं कुमारी पलिस्था यायेमाः धकाः यलया लाय्कू नापसं न्हापा लक्ष्मीवर्मा संस्कार याना थःकूगु पं-विहारय् च्वंपिं (बनजु,वन्हाजु,बाँडा,शाक्य)या म्ह्याय्मचायात कौमारीया भावनायासें कौमारीद्यः भाःपियाः न्हियान्हिथं पुजा न्ह्याकेगु चलन दय्काबिल ।[१०९] तर ख्वपया जुजु रायमल्लया शासनकालया निसःदँ लिपा हे जक यलय् जुजु सिद्धिनरसिंह मल्ल व येँया जुजु प्रतापमल्लं थःगु दरवारय् कुमारी पलिस्था यानाः व्यापकरूपं पुजापाठ याय्गु परम्परा न्ह्याकल ।

---

[१०७] पं.बद्रीरत्न वज्राचार्य, "श्री जीवचन्द्र बज्राचार्य", *न्हापाया प्रसिद्ध वज्राचार्यपिं*, प्र.सं., येँ : आनन्दकुटी विहार गुठी, बु.सं. २५३३, पृ. ३४ ।

[१०८] शर्मा,पूर्वोक्त, पादटिप्पणी ९४ पृष्ठ ७८ ।

[१०९] प्रधान, पूर्वोक्त, पादटिप्पणी २५ पृष्ठ ५८ ।

तर लिच्छवीकालय् हे ग्वल देया राजधानी ख्वपय् यंकूगु इलय् हिन्दूदर्शनकथं जुजु आनन्ददेवं वि.सं.१२०४ य् राज्यया सुरक्षा यायेगु बिचाःयानाः व्यबस्थित नगर दय्कूगु खः । थ्व ज्या पूवंकेत तान्त्रिक विधि छ्यःगु खः । जुजुं अष्टमातृका, अष्टभैरव गुकिइ अष्टगणेश, अष्टसिद्धि, दशमहाविद्याया लिसें त्रिकुण्डगणेश व त्रिपुरासुन्दरी पलिस्थायाःगु खः ।[११०] थ्व ल्याखं ख्वपय् हिन्दूमतकथं कौमारीया प्रवेश जुजु रायमल्लसिबें नं न्ह्यवं हे जूगु खनेदु ।

२.७ विहारया कुमारीछेँया वास्तुस्थिति

मूलश्री महाविहार (मू बाहाः)या क्वाःपाःद्यःया थासं उत्तरपाखे स्वतःजाया पौराणिक शैलीया छेँ हे कुमारीया आगंछेँ ख । नितजाः कलात्मककथं दय्कातःगु व छतजाः आँय्पा पौनं त्वपुया जवं खवं आँय्पापौ दथुं चीचीपाःगु झ्याःपिकया तःगु खः धाइ । थौंकन्हय् थ्व तसकं जीर्णअवस्थाय् दु । नितजाः पौराणिक खःसां च्वय्या भाग न्हूकथं दय्का तय्धुंकल । तर व नं आः बच्छि स्यनाच्वंगु अवस्थाय् दु सा उत्तरपश्चिमया भाग ध्वस्त जुयाः जस्तां जक तपुनातःगु दु । सकसिनं तःमातं धकाः म्हस्यूगु थ्व आगंछेँ न्हापा बिशेषकथं दय्कातःगु खः ।

थ्व आगंछेँया थांया दलानय् च्याम्ह बौद्ध सिद्धातय्गु मूर्ति कियातःगु दु । शायद थ्व च्यागःथां च्याम्ह सिद्धाया प्रतीककथं कयातःगु जुइमाः । थांया च्वसं च्वंगु मातंनय् न्यापाः दुगु सँझ्याः छुनातल सा जवं खवं नं उथें छपाःछपाः झ्याः तयातल । थ्व झ्याःया च्वसं दथुइ लाक्क भूमिस्पर्श बुद्धया मूर्ति न कियातःगु दु ।

मू कुमारी वज्रदेवीया आगंक्वथा वायव्यकोण (उत्तर पश्चिम कुना)य् दय्कातल । अथेहे तःमातंया छेल्लिया ध्याकुनय् सरस्वतीया

---

[११०] शर्मा,पूर्वोक्त,पाददटिप्पणी ९४ पृष्ठ ७९

मूर्ति नं पलिस्था यानातल । थ्व सरस्वतीया च्वसं हे वज्रदेवीया आगंक्वथा खः । वज्रदेवी च्वनाबिज्याइगु आगंक्वथाय् काचाक्क सुनां न छुं हे मखंक धकाः लुखाय् गाछिं त्वपुनातःगु दु । पिने सिंहिणी व व्याघ्रिणीया निगू ल्वहंया मूर्ति नं तयातःगु दु। थ्वयात हे स्थानीयवासीतय्सं कुमारीया खास बाहांकथं कयातल । सिंहयात बाहांकथं कायेगु प्रचलन थन जक मखसे काभ्रेया भ्वँत देशय् न खनेदु । भ्वँतया चण्डेश्वरीया बारे श्री ज्ञानकाजी मानन्धरया नेपालभाषाया सफू कुमारी (पूधा प्याखं)लय् चण्डेश्वरीयात कुमारीया उग्ररूपकथं कयातःगु व बाहांकथं सिंहयात न्ह्यःब्वयातःगु दु। चण्डेश्वरी कुमारीया दाफा भजनय् नं सिंह बाहान धकाः म्ये हालेगु यानाच्वन सा थ्व द्यःयात अष्टमातृकादुने तयातःगु खनेमदु ।

हाकनं बौद्धदर्शनय् गुह्येश्वरीया प्रतिरूप नैरात्मादेवी व नैरात्मादेवीया प्रतिरूप वज्रदेवी व वज्रदेवीया प्रतिरूप कुमारीयात कयातःगुलिं गुह्येश्वरीया बाहां सिंहयात हे मू बाहाःया कुमारीया बाहांकथं स्थानीयवासीतय्सं कयातल । थौंकन्हय् थ्व कुमारीआगंया च्वय्या भाग भोगबन्धकीयाःपिन्सं विहारपिनेया मनूतय्त मियाछ्वये धुंकल । आः थ्व विवाद अप्वःया ववं साधारण जीर्णोद्धारतकं याये मफइकथं भग्नावशेषय् हिलावन । तःमातंया दथुंनिसें पूर्वीकुनातकया भाग जीर्ण जुयाच्वंगु दु । तालतुल पहलं ल्यंकातःगु खंकेफु ।

मातंया ईशानकोणय् मनूकुमारीया आशन बांलाःगु अवस्थाय् आःतकं तयातःगु दनि । मनूकुमारी याइगु परम्परा न्हनावने धुंकाः उगु आशनय् फ्यतुइपिं मदया छुं क्वाताक्वाता याना त्याय्गु यात । उकिं संघया हे स्थवीर सौभाग्यरत्न वज्राचार्यया परिवारं हे उगु आशनया पूरा रेखदेख व न्हियान्हिथं आःतकं पुजाआजा यानाः वयाच्वंगु दनि । थ्व आशन नापसं मू कुमारी वज्रदेवीया आगमय् थें मनूकुमारीया नं निम्ह सिंह व सिंहिणी जवंखवं पलिस्था यानातःगु दु। मू बाहाःया बासिन्दात व अन पुजा याःवनीपिन्सं कुमारी वा कुमारी आशनयात

पुजा यायेबलय् नापसं च्वंपिं सिंह व सिंहिणीयात न पुजा याय्गु परम्परा जुयाच्वन ।

२.८ कुमारीया शक्ति

कुमारीया जवंखवं च्वनीपिं निम्ह सिंह व सिंहिणी नं तान्त्रिक शक्तिकथं पलिस्था याना तःगुलिं तसकं कडा धाइ । तुफिं थीकेमज्यु वा लुफिं हाचां गाय् मज्यूपिं थ्व निम्ह सिंह व सिंहिणीं चच्छि हे द्यने मफय्क ख्याः वय् यः धकाः धाइ । थथे जुल धाःसा तुरुन्त हे उमित कलःपुजा यायेगु चलन दु ।[111]

विहारया अन्तिम कुमारी शिशुमती वज्राचार्यया अबु भीमरत्न बज्राचार्ययाकथं छन्हु वय्कः कुमारी आशन लिक्कसं द्यनाच्वंगु जुयाच्वन । न्ह्यःया सुरय् मचाय्कं फुङ्गानापं तयातःपिं सिंह व सिंहणीयात थिल खनी । लिपा आकाभ्काकां न्ह्यःलय् हसंमसं धाय्क द्यने मफय्क ख्याः वल । मिखा तिसिल कि सिंहया ख्वाः मिखाय् क्यंवइगु जुल । चच्छि अथें न्ह्यःमवःकुसे च्वनेमाःगु अनुभव दु । थुकथं हे वय्कःयाकथं मू बाहाः कुमारीयात बिशेष ज्या मदय्कं विहारया पिखालखु हाचांगाय्का पिने गनं हे यंके मज्यूगु परम्परा दु । तर अन्धबिश्वासया खँ धकाः अन्तिम कुमारीया मांअबुं थः कुमारी जुयाच्वंम्ह म्ह्याय्यात दकले न्हापां यैँ, थँहितिया क्वाः बाहालय् च्वंगु ससलय् भ्वजय् यंकूगु जुयाच्वन ।

मू बाहाः कुमारीयात क्वाः बाहालय् यंकेवं आकाभ्काकां चीधिःम्ह म्ह्याय् म्हं मफय्कल । तच्वकं ज्वरो वल । यैँया थँहितिया मेम्ह कुमारी च्वनीगु क्वाः बाहालय् नेवाःभ्वजय् न्ह्याके न्ह्यव मेम्ह छम्ह कुमारी नं खने दय्क वःबलय् सकलें अलमल जुल । थुकथं क्षेत्राधिकार हाचां गायाः विहार प्रवेशयाःम्ह कुमारी गनयाम्ह धकाः न्यनेकने याःबलय् मू

[111] ज्ञ वज्राचार्य,पूर्वोक्त,पादटिप्पणी ३० (खँल्हाबल्हा) ।

बाहाःया कडा कुमारी सिइका विहारया थाकुलिपिन्सं भ्वजय् न्ह्याके न्ह्यव तुरुन्त क्षमापुजा यानाः सुकुन्दा च्याकाः कलःपुजानापं तयाः मू बाहालय् उग्रिमय् लित छ्वयाहल । कुमारीयात आशनय् तयाः मू बाहालय् कलःपुजा यायेवं चीधिकःम्ह म्ह्याय्या उसाँय् न बुलुँहुं क्वलानावंगु खँ जीवनय् ल्वमंके मफैगु घटना धयादिल ।

थुकथं हे बाहाःया अजापिन्सं कनाःतःकथं राणाकालय् नांजाम्ह मारवाडी व्यापारी हनुमानप्रसाद साहु व वया परिवारं मू बाहाः कुमारीया शक्तियात सम्मानयासें थःगु जीवनकालन्यंक सुथय् न्हियान्हिथं पुजा याकाः हइगु जुयाच्वन । हनुमानप्रसाद साहु छन्हु कुमारीयात ख्वाः सिकेत व विहारया नित्यकर्म याय्त दय्कातःगु तुंछिया जग्गा व्यापार याय्गु नितिं उपयुक्त तायेका मू बाहाःया सर्वसंघया दाजुकिजापिंलिसे खँ छूं वःगु जुयाच्वन । विहारसंघपाखें थुगु खँयात अस्वीकार यानाछ्वल । तर अय्सां तक्वःमछि कुतः याः वयाच्वन । लिपा आकाभ्काकां मारवाडी साहु बांमलाक्क ल्वचं कया मफत । वासलं न मथिइवं थीथी ज्योतिषतय्त जातः क्यंबलय् न्ह्यःने तसकं कडाम्ह द्यः दय्माः । वयात मजीकथं छु याना ? धकाः न्यंबलय् भ्कसंग जुल । वयां लिपा मारवाडी हनुमाानप्रसाद साहुं कुमारीया शक्तियात म्हसीका क्षमापुजा कथं न्हियान्हिथं पुजा याकेगु चलन दय्कल ।

मू बाहाःया अन्तिम मनूकुमारी शिशुमति कुमारी पदं लिहाँ वये त्यय्का सर्वसंघदुने तसकं विवाद पिहाँ वल । कुमारी जुयाच्वंम्ह शिशुमतिया मांअबुं सर्वसंघदुने थःम्ह्याय्यात कुमारी आशनं मुक्त याय्त तसकं अनुनय बिनय याःसां तबि विवादया हुनिं खँ थाति लावन । न्हूम्ह कुमारीया ल्यज्याः मयासे पुलांम्हसित मुक्त मयाइगु जूगुलिं तःधंगु संकट वल । तर अन्तिम कुमारी शिशुमति कुमारी आशनय् च्वने हे मज्यूगु अवस्था वये धुंकूगु ,तर म्हय् धाःसा आगंदुनेया मू कुमारीया वसःफिना तगुलिं सितुपातुवंक म्ह मफत । निगलं मिखा

बेक्व:या यालिं जुल । नियमकथं याय्मा:गु पुजाविधि हथाय्पथासंयासें कुमारी जुयाच्वंम्ह शिशुमतियात कुमारी आशनं मुक्त या:गु खँ वय्क:या मां रत्नदेवीं कनादिल । अथेहे थ:गु महिनावारीया इलय् कुमारी जुयाच्वंम्ह म्ह्याय्पाखें तापाक्क च्वनेत स्व:सां मचां आकाङ्क्षाकां थिया बिइबलय् थ: यातापाता जुइक सने हे मफइगु कनादिल । भ्वाट्ट स्वय्बलय् थ्व अन्धबिश्वास थें च्वंसां थुकियात कुमारीया शक्ति ख: धयादिल । कुमारीछेँया परिवारपिनिगु धापूकथं न्हापा मू कुमारी वज्रदेवीया आगमं शुद्ध चान्हय् मगमग धुं च्याकूगु बास वइगु धाइ । थथे बास वइबलय् मूआगमं बुलुँहुं मनूकुमारी च्वनीगु आशन दुगु क्वथाय् तक वनीगु धाइ । गुबलें गुबलें न्हिनय् न व:धाइ । थथे बास वइगु इलय् छेँ ज:पिन्सं बास वगु लँपुपाखें मवंसे दिनाच्वनी । थथे बास वइगु धइगु आगमय् च्वंम्ह मू कुमारी त:मातनय् चा:ह्यूवइगु धका: मू बाहा:या बासिन्दापिनिगु धापू दु ।

२.९ कुमारीया उपस्थिति व सहभागिता

मूलश्री महाविहार(मू बाहा:) कुमारीया उपस्थिति व सहभागिता थीथी इलय् याय्मा:गु प्रचलन दु । वज्राचार्यपिन्सं याइगु ता:हक: सिन्ह:पुजा अर्थात् महासिंदूर अभिषेक (रहस्य गुह्य पुजा), दथुपुइँ आचा:गुथिया न्हय्गू विहारमध्ये गनं नं चक्रसम्बरयात आह्वान याना: न्याय्कीगु तसकं त:धंगु तान्त्रिक छ्त्तिससामर्थ्य पुजाय् मू बाहा:कुमारीया उपस्थिति अनिवार्य यायेमा: । थ्व कुमारीया उपस्थिति मजुल धा:सा थ्व पुजा पूवंनी मखु धाइ । थुकथं येँया जुग:चह्रे पंज्रां व सम्यकपर्वया इलय् मू बाहा:कुमारीया सहभागिता अनिवार्य यायेमा: । त:छेँ बाहालय् महावलि (महाबू) पुजा यायेबलय् थ्व कुमारीया उपस्थिति अनिवार्य हे ख: । त:छेँ बाहा:या वज्रदेवीयात जीवचन्द्रं ख्वपय् यंकूगुलिं मू बाहा:या वज्रदेवीया प्रतिरूप धका: हनात:म्ह मनूकुमारीयात अनिवार्य उपस्थित याकेमा:गु यानात:गु ख: ।

तःछैं बाहाःया सर्वसंघया दुजःपिं बाचा इलय् मू बाहाः वया सुनां नं मसिइक मखंक पुजारी छम्हसिया रोहवरय् कुमारीयात ह्याउँगु गां तपुया महाबलि पुजाय् यंकेगु चलन दु । अन मू बाहाःकुमारीयात अनिवार्य आशनय् तयाः महाबू (महावलि)पुजा यायेमाः । अथेहे आश्विन कृष्ण पितृ पक्ष तृतिया अर्थात् येँयाः भ्वलय् वइगु गातिलाया दिंकुन्हु बसुन्धराद्यःया ब्रत[११२] च्वनाः चतुर्थिकुन्हु क्वचाय्केत मू बाहाःकुमारीया थाय् छथ्व मानन्धर (साय्मि) समुदाय वयेमाःगु चलन दु । थुकथं नैरात्मादेवी गुह्येश्वरी व वया प्रतिरूपकथं कयातःम्ह मनूकुमारीलिसे मानन्धर समुदायनाप नं स्वाना च्वंगु दु ।

शाक्यमुनि बुद्धं छन्हु घोषितारामय् षड्गति योनिइ जन्म जुयाच्वंपिं प्राणीपिन्त उद्धार याय्त बसुन्धराद्यःया बारे उपदेश बिया बिज्यागु धाइ ।[११३] थ्व बसुन्धराद्यःया छपाः ख्वाःपाःकथं कयातःम्ह कुमारी व वया आशनकथं कलश गुकिइ गुह्येश्वरीया चिं धकाः धयातल । मू बाहाःया कुमारीयात नं उकिया हे प्रतीककथं कयातल । वटु त्वाःया तःधं बाहाः

[११२] फणीन्द्ररत्न वज्राचार्य,"बौद्धधर्मय् बसुन्धरादेवी" श्री बसुन्धरादेवी ब्रत बाखं, श्रीमति रेवती बज्राचार्य,लगं दलाछि,येँ : ने.सं. १११३, यँलागाः ३, पृष्ठ ३/ङ स थुकथं न्ह्यथनातल – 'तिलाब्रत दँय्दँसं आश्विन कृष्ण(पितृ)पक्ष यँलागा तृतीयाया दिंकुन्हु च्वनेगु याइ । थ्व ब्रत बौद्धधर्मकथं बसुन्धरा द्यःलिसे स्वापू दुगु खः सा थ्व ब्रत च्वनेगु इलय् सूर्योदय जुजुया बाखं न्यनेगु याइ । थ्व ब्रत मिसा व मिजं निम्हसिनं च्वनेज्यूगु मान्यता दु । बसुन्धरा द्यःया स्वपाः ख्वाःपाः व खुपा ल्हाः दु । थ्व द्यःयात सम्पन्नताया प्रतीककथं कयातल । बसुन्धरा द्यःया जवय् महालक्ष्मी व खवय् कुमारीया ख्वाः दु । बसुन्धराया ख्वाः म्हासुगु, महालक्ष्मीया ख्वाः कुमकुमवर्ण व कुमारीया ख्वाः हि थें ह्याउँसे च्वनी । थ्व द्यःया जवपाखेया ल्हातिइ जपमाला दइ । निपा ल्हातिइ ज्वलान्हाय्कं, स्वंगूगु ल्हातिइ अभयवरदान व खवपाखेया ल्हातिइ सफू दइ सा निपा ल्हातिइ म्हासूगु वाःमा व स्वंगूगु ल्हातिइ पूर्णकलश छगः ज्वनाच्वंगु दइ । थ्व द्यःया आराधनां ऐश्वर्य अप्वय्कीगु, पाप न्हंका छ्वइगु, धनसम्पत्ति दइगु विश्वास दु सा थ्व द्यःया आशन कलश खः । मू बाहाःया कुमारीयात कलशया प्रतिविम्बकथं नं हनीगु जूगुलिं ब्रत वा पूजा याइपिं भक्तजनपाखें लुँ नं छाय् हयेगु याइ ।'

[११३] ऐजन्, पृष्ठ ६ ।

व चीधं बाहाःया शाक्य परिवारत वटुया दगू बाहाःया पँमाय् (प्रधान)त नं थ्व कुमाारीयाथाय् नखःचखः व मेमेगु पारिवारीक धार्मिक ज्याभ्वलय् अनिवार्यकथं पुजा याःवय्माःगु चलन दु ।

इस्वी १४८० स वंतुतोरक (वटु त्वाः) इलाकाय् शासन याना वयाच्वंपिं थकुजुजुया सन्तानकथं वटुया प्रधानतय्गु ब्याहाः याय्गु भ्वलय् कन्हय्कुन्हु याइगु वंजला ज्याभ्वःकथं मू बाहाः कुमारीया थाय् सिन्दूर छाय्क हयेमाः । मू बाहाः कुमारी वटु त्वाःया प्रधानतय्गु आगंद्यः खः । तर थ्व कुमारीया मू आगमय् धाःसा विहारया पुजारी वज्राचार्यपिं बाहेक मेपिन्त निषेध यानातःगु दु ।

यँया वसन्तपुर, लाय्कूया कुमारी जुइम्ह मिसामचाया मांअबु निम्हं शाक्य जातिया हे जुइमाःगु नियम दु । तर थन मू बाहालय् अथे नियम मदु । कुमारी जुइम्ह मिसामचा परिवारलिसें हे च्वनीगु जूगुलिं परिवारदुने सुं मन्त धाःसा कुमारीलिसे च्वनीम्ह मनू वा परिवार दुःखं च्वनेम्वाः । विहारया सुं नं मनू दुःखं च्वने म्हाःसा कुमारीया तःमातंनय् च्वंवयेगु चलन दु । यदि मू बाहालय् वज्राचार्य जातय् सुं न कुमारी जुइम्ह मदुसा वटु त्वाःया तःधं बाहाः वा असंया असं बाहाःया शाक्य परिवारपाखें वा अन नं मदुसा तःक्षैँ बाहाःया वज्राचार्य परिवारया मिसामचायात कुमारी दय्केज्यूगु धापू दु ।[११४] तर मू बाहाः दुने आःतक थज्यागु अवस्था वःगु खनेमदु ।

भिंनिदँय् छक्वः विहारदुने मू बाहाःकुमारीया थाय् गथुप्याखं ल्हुइका हइगु प्रचलन दु । थ्व प्याखंया मू ब्व धइगु कुमारी जुयाच्वंम्ह गणकुमारीयात मू बाहाःया कुमारीं तःमातंया भ्यालं ब्वयेका हइम्ह हँय्यात बँय् मजुइक त्याप्प ज्वनानः वया गपः म्वय् थ्याना हिः त्वनीगु खः । थथे गथु प्याखंया कुमाारीयात हँय् ब्वय्काब्यूपिं तसकं म्हो हे

[११४] भुवनलाल प्रधान, "असन तःछैं बहाल", मधुमास, कमल जोशी (सं), काठमाडौं : वि.सं. २०५०, वर्ष १, अंक ५, पृष्ठ १९ ।

जक मू बाहाः कुमारी दु गुकिइ मध्ये अन्तिम कुमारी शिशुमती बज्राचार्य नं छम्ह खः ।

मूलश्री महाविहार(मू बाहाः)या कुमारीं मोहनिबलय् थःगु चालं क्वचाय्का सिन्हः मतिकं मेपिन्सं पुजा क्वचाय्के मज्यूगु परम्परा दु। कुमारीप्रति क्यनातःगु थ्व छगू आदरभाव व सत्कार खः । उकिं मू बाहाः कुमारीया प्रभाव लागाकथं कयातःगु वटुनिसें असं त्वाःतकया पुलांगु अशोकमण्डपया बासिन्दापिन्सं चालंकुन्हु मखसे कन्हयकुन्हु चालं क्वकाय्केगु यानातल । गुकियात असंचालं अर्थात् अशोकमण्डपय् पुजा क्वचाय्कूगु धकाः धयातल । थ्व परम्परा थौंतक नं ल्यनाच्वंगु दु ।

उगु दिनय् असंत्वाःया तुलाधर समुदायपाखें दकले चीधिकःम्ह मिजंमचाया नेतृत्वय् पायः पिकाय्गु चलन दु । थ्व पायःज्याभ्वलय् ब्वतिकाइपिं तुलाधरपिं प्राचीन विशालनगरया ग्वलं बाय्हिला वया च्वपिं धकाः धाइ ।[११५]

मोहनिया दसमिया चान्हय् मू बाहाः कुमारीयात चालं याकेत वँटु, दगू बाहाःया प्रधानतय्सं हे माःगु पुजाज्वलं छ्वयाहयेमाःगु चलन दु । वज्राचार्य गुरुजुं कुमारीयात आशनय् तयाः पंचशालि पुजा याकाः चालं क्वचाय्की । थ्व पुजा यायेबलय् लुँ व वहःया पात्रयात छ्यली । थ्व पात्र कुमारीं थःगु म्हुतुं ल्ह्वयाहःगु कथन दु । थौंकन्हय् मनूकुमारी मदयाः कुमारीया मुखःयात आशनय् तया पुजा न्ह्याकावयाच्वंगु दु । वयां लिपा एकादसिया दिंकुन्हु सकलें बाहाःया सर्वसंघपिन्सं थःथःगु छेँय् पुजा यानाः चालं क्वचाय्की । अथेहे अशोकमण्डपया थीथी त्वाःलय् नं लिपा वनाः मू बाहाःया कुमारीयात हनाबनातसें चालं क्वचाय्का यंकेगु चलन यानाहल । लिपा वनाः अशोकमण्डपया चालं अर्थात् असंचालंलिसे असंमरु अजिमाया जात्रा नं स्वाःवंबलय् थुकिया वास्तविकता भ्रं तःतःक्यं वन ।

[११५] डा.अमात्य,पूर्वोक्त,पादटिप्पणी २ , पृष्ठ ५३

छगू न्ह्यैपुसेच्वंगु छु धाःसा मू बाहाःया आगंकवःया लालखलकं धाःसा दसमिकुन्हु हे चालं यायेगु चलन दु। मेगु स्वंगू खलः बहादुर, रत्न व मंगलपाखें कन्हयकुन्हु अर्थात् एकादसिकुन्हु चालं याइ। तर थौंकन्हय् मू बाहाःया सकलें सर्वसंघपाखें एकादसिकुन्हु हे चालं क्वकाइ धाइ। मू बाहाःकुमारीयात ग्वलया बासिन्दापिन्सं पलिस्था याःगुलिं लिपा थुपिं अशोकमण्डपय् गनगन च्वन उकिया प्रभाव लाःगु जुइफु। एकादसिकुन्हु चालं क्वकाय्गु न्हापा मू बाहाः,तःछैं बाहाःया वज्राचार्य गुरुजुपिन्सं जक याना वयाच्वंगु जुइमाः। ग्वल देपाखें वःपिं धयाःतःपिं तुलाधरपिनिगु आगं नं हेवज्र नैरात्मा गुह्येश्वरी हे खः। थुमिगु आगमय् पुजा याइपिं गुरुजु खास याना तःछैं बाहाःयापिं हे जूगुलिं थः गुरुयात मान तयाः वा गुरुया आगंद्यःयात सम्मानयासें एकादसिकुन्हु हे चालं क्वचाय्का वयाच्वंगु बल्लाःगु आधार खंकेफु। अथेहे वटुया थकुजुजु प्रधानतय्गु ला आगं द्यःहे मू बाहाःकुमारी जुल सा वटुया तःधं बाहाः, चीधं बाहाः व असंबाहाःया शाक्यपिनिगु मू गुरुजु हे तःक्षैं बाहाः व मू बाहाःयापिं जुल। यदि कुमारी जुइम्ह मदुसा थ्वहे विहारपाखें म्ह्याय्मचा बिइमाःगुलिं नं थ्वलिसे क्वातुगु आधार दु। थन च्वनाच्वंपिं मेगु जात खास यानाः ज्यापु समुदायतय्गु गुरुजु नं थ्वहे निगू विहारयापिं जूगुलिं मू बाहाःकुमारीया प्रभाव अशोकमण्डपय् तसकं क्वातूगु खनेदु।

मू बाहाः कुमारीयात राणाकालया इलय् न तसकं मान्यता बिया वयाच्वंगु खनेदु। छुं नं ल्वापुख्यापु जूसा वा अंशवण्डा यायेमाल धाःसा थौंकन्हयया तःमातनय् मनूकुमारीयात आशनय् फ्यतुकी। जवंखवं पंचभलादमी व सर्वसंघया उपस्थितिइ वास्तविक खँ क्वछिना छ्वइ। थ्व निर्णययात राज्यं याःगु निर्णय सरह मान्यता नं बियातःगु धापू दु। मू बाहाः कुमारीया राज्य मान्यता व अनया वज्राचार्यपिं जंगबहादुरया कोतपर्व लिपा झ्न्‍ तसकं बल्लाःगु धाइ। घनानन्द वज्राचार्यया अबु जंगबहादुरलिसे सत्तिम्ह व कोतपर्वया इलय् जंगबहादुरलिसें हे च्वनाच्वंगु

धाइ । कोतपर्वलिपा वयात जंगबहादुरं सिरहाया जमिनदार दय्काः छ्वःगु खः ।[११६]

मल्लकालया उत्तरार्द्धय् यैँ वटु त्वाःया थकुजुजुया प्रशासनं थ्व कुमारीयात तसकं मान्यता बियातःगु खः। उकिं मू बाहाःया कुमारीया महत्व गुलि दु धइगु स्पष्ट खनेदु । थौंतक नं वटु दगू बाहाःया प्रधानतय्गु कुमारीलिसेया स्वापुतिं स्पष्ट यानाच्वंगु दु । वटु,थकु प्रशासनया खँल्ह्यायेगु खःसा थुमिसं ने.सं. ६४६पाखे ईटुं बाहालय् मि तया ध्वस्त यायेत स्वःगु खः । पाल्पाया जुजु मुकुन्दसेनं स्वनिगलय् आक्रमण याःगु इलय् ईटुं बाहालय् नं दुहाँ वन । अनया बौद्ध कलाकृति व वैभवपाखें प्रभावित जुया छुं मयासे लिहाँ वनाछ्वगु हुनिं तंपिकया वटु थकु जुजुया प्रशासनं उगु ज्याः याःगु धाइ ।[११७]

थ्व इटुं बाहालय् मि तयाः च्याकाथकूगु मि स्यायेत जलखल त्वाःया रत्नकिर्ति महाविहार (मखं बाहाः), सुरतश्री महाविहार(तःछैं बाहाः) ,राजकिर्ति महाविहार (ते बाहाः)या सर्वसंघपाखें ग्वाहालि याःगु खः। अथेहे मन्त्रसिद्धि महाविहार (सवल बाहाः)या महाकाःद्यःया पुजारी खलः व श्रीखण्ड तरुमूल महाविहार (सिंखोमू बाहाः)या लाय्कू गुरुजु खलःपिन्सं ग्वाहालि याःगु धापू दु । तर न्ह्यःने च्वनाः नं वटु थकु प्रशासनलिसे सतीगु स्वापुतिं यानाः मू बाहाःया सर्वसंघ पिहाँ वयेमफत ।[११८]

उकिं दँय्दँसं श्रावण शुक्लपक्ष गुंलाथ्वः दसमिनिसें भाद्र कृष्णपक्ष गुंलागाः प्रतिपदा अर्थात् सापारुतक ईटुं बाहाः जिर्णोद्धारलिपा तयावंगु आयश्रोतं आपतय् ग्वाहालियाःपिं विहारया चुडाकर्म यानाःतःपिं गुरुजुपिन्त

---

[११६] वज्राचार्य, पूर्वोक्त, पादटिप्पणी ६० (खँल्हाबल्हा) ।

[११७] नरेशवीर शाक्य, "भिंच्यागू बहाः मध्ये दकलय् तःधंगु इतुं बहाः", सन्ध्याटाइम्स, यैं : वि.सं. २०५५ मार्ग १ गते शुक्रवार ।

[११८] श्री मीमलाल वज्राचार्य, स्थवीर, इटुंबाहाः (खँल्हाबल्हा) ।

सनिलय् प्रज्ञापारमिता पाठ याका: दानप्रदान व अन्न भोजन याकेगु चलन तयाथकल । तर थ्व ज्याभ्वलय् मू बाहा:या सर्वसंघयात वटु थकु प्रशासनलिसे सतीपिं धका: स:तामत । थ्व प्रज्ञापारमिता पाठ याय्गु चलन थौंसिबें स्वंगू दशक न्ह्यवतक नं न्ह्याना च्वंगु ख: । लिपा आन्तरिक समस्यां दिनावन । तर ईटुं बाहालय् मेगु विहारया सर्वसंघपिं वना: थ्व प्रज्ञापारमिता पाठ याय्गु चलन बन्द जूसां आ: उगु विहारया सर्वसंघपिं जाना: थ:पिन्सं हे हाकनं ब्वनेगु यानाह:गु खनेदु ।

२.१० मू बाहा:कुमारी व गुह्येश्वरी पीठया स्वापू

मू बाहा: कुमारीयात गुह्येश्वरीया प्रतीककथं कयातल । उकिं विहारया दक्षिण भेगया भुजिं बाहालय् गुह्येश्वरी पीठयात सालाहया: पलिस्था यानातल । थ्व पीठ विहारसिबें उत्तरपश्चिमय् च्वंगु नागर्जुन पर्वत(जामा: च्व)या क्वय् च्वंगु बालाजु बाइपासया पुलांगु पीठ ख: । तर विहारया स्वापू धा:सा उत्तरपूर्वय् च्वंगु ग्वल देया पिंगला विहार व पशुपतिया श्लेशमान्तकगुँ व बागमती खुसिलिक्कसं च्वंगु गुह्येश्वरीलिसे स्वानाच्वन । उकिं वास्तविक गुह्येश्वरीबारे तसकं अलमल खने दु । पिंगला विहारलिसे स्वानाच्वंगु गुह्येश्वरी बालाजु बाइपासय् च्वंगु पुलांगुह्येश्वरी ख: । थ्व भौगोलिककथं तसकं ता:पा:गु हुनिं ग्वल दे लिक्कया गुँइ न्हूगु गुह्येश्वरी दय्का साधना या:गु जुइफु ।

मेखे जुजु प्रताप मल्लं महांकाल संहिता ब्वना: साय्मि व नाय् समुदायलिसे जाना: पशुपति लागाया उत्खनन या:गु इलय् थ्व गुह्येश्वरी लुयाव:गु धका: ने.सं.७७४या ल्वहंपतिइ न्ह्यथना त:गु दु । ने.सं.७३०य् चाँगुया सिज:या थलय् श्री श्री श्री गुह्येश्वरी धका: न्ह्यथनातल । थ्व ल्याखं प्रताप मल्लया इलय् थ्व द्य:या प्रचारप्रसार मदुसां मेगु थासय् गुह्येश्वरीया ख्याति दयेधुंकूगु जुयाच्वन । प्रताप मल्लं लिपा जलकुण्डयात सिजपातां त्वपुया बांलाक्क कुण्ड दय्काबिल व उकियात फिट्किरीया

पुसातया: कलश दय्काबिल । थुकथं जुजु जगज्जय मल्लं राज्य प्राप्त या:गु लसताय् वि.सं.१७७९ पाखे गुह्येश्वरीदुने सुधार व जात्रा नं न्ह्याकल ।[११९]

तान्त्रिक सुरतवज्र जुजु यक्ष मल्लया समकालीन ख: अले जुजु प्रताप मल्लसिबें यक्व न्ह्यवयाम्ह । उगु इलय् हे सुरतवज्र गुह्येश्वरीया गुँइ ध्यान च्वंवनीगु ख: । तर लिच्छवीकालय् हे रानी पिंगलां जुजु नरेन्द्रदेवयात ह्ययेका पिंगला विहार दय्कूगु व गुह्येश्वरीया दर्शन याये धुंका: रानीं हाकनं थ: भा:त सुदत्तलिसे मिलन जूगु नाटकीय धापुतिं वास्तविक गुह्येश्वरी गनयागु ख: धइगु अलमल खनेदु । छाय्धा:सा जुजु नरेन्द्रदेव समकालिन परमादिवज्र वज्राचार्य थौंकन्हय्या पुलां गुह्येश्वरी नागर्जुनगुँ क्वय् पलिस्था या:गु व रानी पिंगलां थ:गु नांया विहार धा:सा थौंकन्हय्या चाबहिपाखें दय्कूगु खनेदु । मेखे रानीं स्वयम्भू व गुह्येश्वरीया दर्शन या:व:गु धापू दु । भौगोलिककथं स्वयम्भू व पुलांगुह्येश्वरी उलि तापा खनेमदु तर न्हूगु गुह्येश्वरी धा:सा तसकं तापा । थ्व ल्याखं गनं रानी पिंगलां विहार दय्केगु भ्वलय् साधना याना मू बाहालय् थें ग्वल देया श्लेशमान्तकगुँइ पीठ थापना याकूगु ख:ला धइगु न्ह्यस:नं खनेदु ।

उगु इलय् मू बाहा:या वज्राचार्यपिन्सं पुलांगुह्येश्वरीतक वनेत थाकुगुलिं वटु भुजिं बाहालय् गुह्येश्वरी पीठ पलिस्था याकूगु खनेदु । लिपा जुजु प्रतापमल्लं न्हूगु गुह्येश्वरी लुइकेवं भौगोलिक सुबिधाया ल्याखं न्हूगु पीठयात हे पुलांगु पीठकथं स्वीकारय् या:गु जुइमा: । नेपा:गाया नेवा:समाजय् आ:तक नं बालाजु बाइपासयात पुलां गुह्येश्वरी व पशुपति,ग्वलया गुह्येश्वरी न्हूगु गुह्येश्वरी धका: धयावयाच्वंगु दु । न्हूगु गुह्येश्वरीया जात्राय् संलग्नपिं ज्यापु समुदाय खास याना: फुसिंख्य:

---

[११९] जोशी, पूर्वोक्त, पादटिप्पणी ७१ ।

(मनमैंजु)या:पिं खः । थ्वहे फुसिंख्यलय् न्हापा मू बाहाःकुमारीया नामय् यक्व जग्गाजमित तयातःगु खः सा मोहि नं थनयापिं ज्याপु समुदाय खः । भौगोलिककथं नं फुसिंख्यलं पुलांगुह्येश्वरी न्ह्यःने लाःगु खनेदु तर लिपा वनाः थ्व समुदायया स्वापू राज्यसत्ताया केन्द्र जुयाच्वंगु पूर्वया ग्वल दे व अनया न्हूम्ह गुह्येश्वरीलिसे स्वाः वंगु खने दु ।

२.११ कुमारी प्रथा ल्यंकेगु अन्तिम कुतः

मूलश्री महाविहार (मू बाहाः)या अन्तिम मनूकुमाारी शिशुमती वज्राचार्य कुमारीया आशन त्वःतेमाःगु अवस्था वय्वं वय्कःया मांअबुं थुकिया सुचं थःगु विहारसंघ व तःक्षँ बाहाःया सर्वसंघयात बियादीगु खः । न्हूम्ह कुमारी मालेत मू बाहालय् तःक्षँ बाहाःया वज्राचार्यपिं उपस्थित जूसांतबि विहारया सर्वसंघदथुइ थ्व परम्परायात न्ह्यःने यंकेगु खँय् विवाद तच्वल । कुमारीया ल्यज्या याय्गु इलय् सकसियां थः म्ह्याय् मचायात अनिवार्य उपस्थित यायेमाःगु चलन दु । थुकिया नितिं मू बाहाःया सर्वसंघदथुइ सहलह जूबलय् कुमारी जुइम्ह मिसामचाया भविष्यया खँय् थ्व विवाद जूगु खः ।

कुमारीया आशन, वज्रदेवीया आगं व तःमातं फुक्क रत्न खलःया भागय् लानाच्वंगु व कुमारीयात पुजा याइपिं नं रत्न खलःया छुं दाजुकिजापिं जक जूगुलिं मेगु खलः व रत्न खलः दुने हे न असन्तुष्टि गुनुहुँ मि थें च्यानाच्वंगु खः । उकिं अन विरोधया सः पिहाँ वइगु स्वाभाविक खः । कुमारीछेँ रत्नखलःया भागय् लाःगुलिं लाल, मंगल व बहादुरखलःया कुमारी जुइपिं मस्त धार्मिक ज्याभ्वःया दिंकुन्हु वा पुजा याय्गु इलय् बाहेक मेगु इलय् थःगु छेँय् हे तय्माःगु अवस्था दु । कुमारीयात छ्याःगु सकतां पुजायाःम्ह पाःलाः नं काइगुलिं विहारदुने असन्तुष्टि तसकं खनेदत । अन्ततः थ्व कुमारी हिलेगु इलय् पिहाँवल । सर्वसंघया दुजः महामंगल वज्राचार्य व उत्तमरत्न(बाबुराजा) वज्राचार्यपाखें

विरोधयासें थःम्ह्त्याय्‌पिन्त ल्यज्या याय्‌गुलि दुमथ्याकेगु धकाः अस्वीकार यानादिल । थ्व विवाद ताःहकः जुयाः यैँ जिल्ला प्रशासन कार्यालयतक थ्यन । प्रमुख जिल्ला अधिकारीं वय्‌कःपिं निम्हसितं न्यनेकने याःगु इलय्‌ कुमारी जुइम्ह मचाया शिक्षा, सुविधा व भविष्य सुनिश्चित जुइमाःगु माग यानादिल । थ्व माग जिल्ला प्रशासनया ल्हाःतिं न पूवंके मफइगु जुइवं विहारया आन्तरिक विवाद विहारय्‌ ज्यंकि धकाः लित छ्वयाहल । अन्ततः थ्व कुमारी आशन खालि जूगु मू कारण जुयाबिल ।

कुमारी जुइम्ह मिसामचा आखः ब्वनेत विहारया पिखालखु हाचां गाया वने मज्यूगु , कडा नियमय्‌ च्वनेमाःगु, कुमारीपाखें लिहाँ वयेधुंका छुं हे सुबिधा मदइगु, ब्याहाः याय्‌त समस्या वइगु थज्यागु पंगःत न्ह्यःने दु । हाकनं विहारसंघ परम्परावादी जूगु, पूर्खां त्वःता थकूगु वास्तविक बौद्ध दर्शनयात थुइके मफुगु ला दु हे दु उकीसनं विहारया विवादयात ज्यंकेगुसिबें छ्वःमिइ घ्यःलुया मि पनेगु प्रवृतिं संघयात छ्प्पू याय्‌त पंगः थनाबिल । कुमारी परम्परायात गय्‌यानां जिल उकथं मिसामचाया हितय्‌ ध्यान बिइगु सिबें कुमारीयात छाय्‌ हःगु लुँ, वह, धिबा व जिन्सी सकतां पाःलाः नं काय्‌गु चलनं संघदुने विवादया मू कारण दय्‌काबिल ।

२.१२ आःतक ज्ञातजूपिं कुमारीया नां धलः

ल्याः	कुमारी जूपिनिगु नां धलः[120]	कुनां	खलः	ब्याहाः याःगु / मयाःगु स्थिति	
				थाय्बाय्	अवस्था
	अज्ञात............				
१.	छत्ररत्नेश्वरी वज्राचार्य	हारां द्यःमय्जु	रत्न	तःछैं बाहाः,यैं	दिवंगत
२.	जमुनादेवी वज्राचार्य	हाकु द्यःमय्जु	मंगल	ध्वाका बाहाः,यैं	दिवंगत
३.	....	हेय्कसा द्यःमय्जु	रत्न	तःछैं बाहाः,यैं	दिवंगत
४.	हेमकुमारी वज्राचार्य	न्हाय् ताःहक द्यःमय्जु	रत्न	ध्वाका बाहाः,यैं	दिवंगत
५.		न्हाय्चा द्यःमय्जु (हेमकुमारी द्यःमय्जुया केँहे)	रत्न	भ्वाः बाहाः,यैं	ल्यासेबलय् हे दिवंगत
६.		ध्याङ्गी द्यःमय्जु	रत्न		चीधीबलय् दिवंगत
७.	विजयादेवी वज्राचार्य	भुतु द्यःमय्जु	मंगल	तःछैं बाहाः,यैं	दिवंगत
८.	निर्मला वज्राचार्य		रत्न	यल	
९.	कमला वज्राचार्य		रत्न	यल	
१०.	साधना वज्राचार्य		लाल	मजिपाट,यैं	
११.	जमुना वज्राचार्य		रत्न	ऊँ बाहाः (नःबही), यैं	
१२.	कान्ति वज्राचार्य		रत्न	गोलढुङ्गा, बालाजु, यैं	
१३.	शिशुमती वज्राचार्य		रत्न	बनस्थली,बालाजु,यैं	

[120] श्रोतः (क) पुलांम्ह मू बाहाःकुमारी जमुना बज्राचार्यपाखें प्राप्त सूचं कथं ।
(ख) पुलांम्ह मू बाहाः कुमारी हेमकुमारी बज्राचार्यया काय् सेतीकाजी वज्राचार्य, हेनाकर महाविहार (ध्वाका बाहाः) यैंपाखें प्राप्त सूचं कथं ।

नोट : छत्ररत्नेश्वरी वज्राचार्यसिबें न्ह्यवया कुमारीपिनिगु नां व अवस्था विहारया चक्रेश्वर व मेपिं सर्वसंघया दुजःपिन्सं तकं मस्यूगुलिं गुलि म्हस्यू वःम्हसियागु नां जक थन धलखय् दुथ्याकागु जुल ।

२.१३ दकले लिपा

यँया भिंच्यागू बौद्ध महाविहारमध्ये मूलश्री महाविहार(मू बाहाः)या थःगु हे महत्व दु । पिंगला विहारया मनूतय्सं दय्कूगु थ्व विहार थौं स्यनावनाच्वंगु अवस्थाय् दु । इतिहासय् लिच्छवी व मल्लकालीन गुलिखे वज्रयानी बौद्धविहारया अस्तित्व लोप जुइधुंकूगु अवस्थाय् थौं यँया थ्व महत्तांजाःगु विहारया हालत गथेच्वं धइगु थुगु सफूया अध्ययनं स्पष्ट खनेदइ । थनया वास्तुकला शैली प्यंगू दशक न्ह्यवतक नं उत्कृष्ट धाइ । छथ्वसिनं थ्व विहारया मल्लकालीन वास्तुकला ल्हासाय् वनाः हःगु धिबां ज्वलिंज्वः खनेदय्क दय्कूगु धायेगु याः । उगु इलय् विहारया क्वाःपाःछैं छखाः त्वःता ल्यंदनिगु पूर्व, पश्चिम व उत्तरया तःमातंदुने वये वनेजीक छैं दय्कूगु धापू दु । विहारया सर्वसंघया थाकुलि व दुजःत जक मखु मेथाय् विहारया थाकुलिपिनिकथं विहारया वास्तुकलाया तारिफ याय्गु थुकिया क्वातुगु दसि खः । बि.सं.२०२८ पाखे तत्कालिन नेपाःया प्रधानमन्त्री किर्तिनिधि बिष्ट वटुइ न्याय्कूगु कुमारी पुजास ब्वतिकायेत वगु इलय् मू बाहाया मू कुमारीया न दर्शन याःवगु जुयाच्वन । वसन्तपुरया लाय्कु कुमारीं यानाः थ्यंमथ्यं ध्याकुने लायेधुंकूम्ह मू कुमारीया बारे तसकं प्रचार न जुल । वय्कलं उगु इलय् माःगु ग्वाहाली न यायेगु धकाः बचं बियाःवंगु जुयाच्वन । तर छुं ई लिपा हे विहारया वास्तविक ख्वापाः हे हिला वन । थौ सलंसदँ न्ह्यवनिसें विहारया बासिन्दात च्वनीगु थाय्बाय् जुयाच्वंगु थ्व विहार आः हाना मदु थें थःहे तिबः व सुरक्षाया नितिं लँ पियाच्वंगु दु ।

न्हापा थ्व विहारदुने यानावयाच्वंगु गुलिखे पुजा, भ्वय् आः यायूगु अवस्था मदु । विहारया तःमातंया थांमय् कियातःपिं च्याम्ह सिद्धा धुलंगायाः व चिरिबानाच्वंगु अवस्थाय् दु । दकले न्हापां ला सिद्धापिनि बारे म्हो जक जानकारी दु सा मेखे विहारसंघयात मतलब हे मन्त । अथेहे इतिहासय् ल्यनाच्वंगु मू कुमारीया बासस्थान नं भग्नावशेष जुइ धुंकल सा हेवज्र नैरात्मा पलिस्था यानातःगु आगं नष्ट जुइधुंकल । कुमारी ल्यज्यानिसें पिहाँवःगु ल्वापु , दाजुकिजाया दथुइया भोगबन्धकी विवाद व विहारसर्वसंघपिनेया मनूयात वज्रदेवीया आगं दुगु भाग मियाछ्वःगु हे विहारयात पतनपाखे यंकूगु मू कारण खः । नापं विहारया दाजुकिजादथुइ ल्वापुया पुसा जुयाबिल । आःतक नं छुं विहारया दुजःपिन्सं विहार कुरूप जुयावंगुया कारण कुमारीया दोष धायूगु यानाच्वंगुदनि ।

प्यदँ दुबलय् कुमारी जूम्ह शिशुमती वज्राचार्य भिंछदँया उमेरय् तसकं ल्वापुया दथुइ वि.सं.२०२८ साल (सन् १९७२)पाखे मू कुमारीया वसःतिसा त्वतूगु खः । उगु ल्याखं मू बहालं मू कुमारी प्रथा तनावंगु हे थ्यंमथ्यं ४८ दँ दयुधुंकल । थौंकन्हय् थ्व विहारय् शिक्षित व बौद्धिक मनूत यक्व दयेधुंकल । खः वा मखु, विश्वास वा अन्धविश्वासदथुइ लना स्वयेगु अवस्थाय् विहारया सर्वसंघ दु । तर थौंकन्हय् विहारय् सर्वसंघपिनिगु म्हो जक बसोबास, विहारया संरचना स्यनाच्वंगु अवस्था व दाजुकिजाया मनमुताब जक मखु कि विहारबारे छुं नं भिंज्या यायूगु वा अनुसन्धान याय्त स्वःपिं बिरुद्ध सःथ्वय्का वास्तविक सत्यतापाखें ताःपाक्क तय्त स्वयाच्वंगु खँ थ्व सफू च्वयाच्वनागु इलंनिसें पिकायूगु भ्वलयृतक स्वयंम जिं अनुभव यानागु जुल । मेगु समस्या धइगु थ्व विहारया धार्मिक सांस्कृतिक ल्याखं स्वानाच्वंपिं थकु प्रशासनया प्रधानत च्वनावयाच्वंगु वटु लागा आः चिनियाँ सामान न्यायेमिइ यायूगु व्यापारिक केन्द्र जुइधुंकूगु व उकिया प्रभाव व लागा तब्याः जुजुं आः मू बाहाःतक

थ्यं वये धुंकूगु अवस्था दु । नापं छ्चाखेरं तःतःजाःगु छें याना विहारयात माःगु लकस मदया वने धुंकल । थौं विहारदुने स्वनिगःपिनेया मनुत च्वनेगु व सामानया गोदाम याय्गु थाय् जुयाच्वंगु दु । धाय्माल धाःसा दय्केगुसिबें स्यंकेगु अपू धाइ । थ्व धापू मूल श्री महाविहारया वास्तविकतालिसे बुलुहुँ ज्वःलावःगु दु ।

धाथें धाय्गु खःसा आः विहारया मौलिकता व संस्कृतिया संरक्षण याय्गु विहारसंघया छम्ह छम्ह मनूया उत्तरदायित्व, कर्तव्य जक मखु वाध्यता जुइ धुंकल । दसिकथं यँ, ज्याथाया छुस्या बाहाःयात काय्फु । नीदँ न्ह्यवतक थ्व बाहाः मू बाहाःया अवस्थाय् थें हे खः । दाजुकिजादथुइ थ्यंमथ्यं अंशवण्डाया लँपुइ थ्यंगु खः । हेनाकर महाविहार(ध्वाका बाहाः)या सर्वसंघ, सरकारी व गैरसरकारी संस्थाया ग्वाहालिं थौं थ्व छगू नमूना वज्रयानी विहारकथं हिलावन ।

वने धुंकूगु ईयात सुनां नं लितहये फइमखु धाःथें विहारया पुलांगु अवस्थायात कयाः म्हगस खंका च्वनेगु सिबें तत्काल छगू क्वातूगु संरक्षण समिति दय्केमाःगु आवश्यकता दु । विहारं खुया यंकूम्ह हेवज्र नैरात्माया आगं, ल्वापुजुया जीर्ण जुयाच्वंगु वज्रदेवीया आगं पुनःपलिस्था याय्गुमाःगु दु । यँ महानगरपालिकां सम्पदा संरक्षण याय्गु व दय्केगु नितिं ग्वाहालि बिइ धयाच्वंगु दु । मू बाहाःया सर्वसंघपाखें थीथी थासय् समन्वय तया स्यनाच्वंगु द्यःछेँ दय्केगु कुतः याय्माःगु दु । विहारया भविष्य धात्थें बांलाकेगु खःसा थौंया पुस्तां छुं त्याग ला याय् हे माः । मू कुमारीया यःचिंगाः, कुमारीया तिसावसः, येँयाःबलय् खलःया रोहवरय् पिहाँ वइपिं हाथुद्यःया ख्वाःपा, मनूकुमारी व क्वाःपाःद्यःया तिसावसः व थीथी पुजा सामग्रीया जिम्मा विहारया संरक्षण समितिया रोहवरय् जुइमाः । दुःखया खँ छु धाःसा ची बाहाःचुकय् दुम्ह वज्रवीर महांकाल थ्व सफू पिकाय्त कुतःयाना वयाच्वंगु इलय् अन छ्रे दय्केगु भ्वलय् गायब जुल । विहारदुनेया छेँ न्यायेमिइगु ज्या विहारया हे

दाजुकिजापिन्त मिइगु जक नियम संघदुने हे दय्केमाः । यदि आः नं कुमारीया नामय् जग्गाजमिन ल्यं दनिसा व्यबस्थित यायेमाः । दकले संरक्षण यायेमाःगु धइगु तःमातंया थां खः गुकि च्याम्ह सिद्धापिनि मूर्ति कियातःगु दु । उकिसनं ससुद्यःथाय्च्वंगु थां तनीगु अवस्थाय् थ्यने धुंकल ।

न्ह्यथनागु खँ साधारण जूसां तबि ज्याखँयाय्त तसकं मछिनेफु । भौया ककुइ गं सुनां घाःकी धइगु लिसः वयेफु । तर विहारयात थौंया अवस्थाय् बन्दि दय्का थःगु जिम्मेवारीं विहारसंघया दुजपिं पक्कां न बिस्यु वनेमज्यु । आःतकया घटनायात छगू शिक्षाया रूपय् कयाः न्ह्यःने वनेगु दायित्व न्हूगु पुस्तायात दु । विहारया सर्वसंघया दुजःपिन्सं थःत पिंगला विहारपाखें वःपिं धकाः गर्वयाना धाःथें थः पूर्खापिं अन गज्यागु अवस्थाय् च्वनाच्वनले, गय् याना अनं पिहाँ वयेमाल धकाः छक्वः बिचाः हे यायेमाः । इतिहासया छगू स्वाःत्तुमत्तु स्वाःगु बाखं हे छाय्मजुइमा प्राचीन विशालनगरय् बौद्धधर्मया वकालत याइपिं बाूडाया मस्तय्त शंकराचार्य जुइमाः वा मेपिन्सं गथे ,गुकथं विस्थापित यात धइगु थुइकेमाः ।

उगु इलय् पिंगला विहारया दुजःपिं तच्वय्क च्याःगु मिं वा भुखाचं प्राण बचे याय्त विहार त्वःताः पिहाँवःथें थौं नं मू बाहाःपाखें सर्वसंघपिं बुलुहुं मेथाय् छैं दय्का वनाच्वंगु दु । थुकियात भीसं दाजुकिजादथुइया अंशवण्डा धकाः न्ह्यथं वा चिनिया बजाःया अतिक्रमण धकाः धाःसां भीगु दायित्व ल्वमंके मज्यू । म्हिगः सर्वसंघया दुजःपिं पिंगला विहार त्वःताः वय्धुंकाः लिहाँ हे वने म्वाःल । थौं मेबलय् मखुसां क्वाःपाःद्यःयात पुजा याय्त जूसां बाध्यतावश बाहालय् वनेमाःगु दु । थः काय् वा छय्यात चुडाकर्मयाय्त जूसां पूर्खाया विहारय् पलाः तय्मालाच्वंगु दु । नुगलय् श्रद्धाभाव मदय्क विहारप्रति याइगु गर्व भ्वाथःगु आडम्बर जक जुइ ,गुकिया परिणाम शून्य जक पिहाँ वइ । उकिं विहारया सर्वसंघ जागरुक जुइ हे माः ।

थ्व सफू विहारया ऐतिहासिक पक्ष व मू कुमारीया महत्वबारे न्ह्यथनातःगु संग्रह जक मखु । थ्व सफू पिहाँवःगु तिथिमितितक विहार गज्याागु अवस्थाय् दु धइगु दसि खः–मूल श्री महाविहारया सर्वसंघ ,नेपाःया बौद्धमार्गीत, नेपाःमि व नेपालमण्डलया सांस्कृतिक ह्यःमि व अनुसन्धानकर्तापिनिगु निर्तिं ।

- क्वचाल -

खालि

परिशिष्ट (क)

खालि

नैरात्मा गुह्येश्वरीया चचा:म्ये

“हेवज्र नैरात्मा”

राग : कर्णादी **ताल : रूप**

रचयिता : नीरावज्र

“श्री हेवज्र नैरात्मादेवी त्रिभूवननाथ २
पंचजिनव्यापिता पंचवर्णदेहा ॥ धु ॥
नमामि २ श्री गोपुच्छाग्र चैत्य २
श्री हेरूक श्री गुह्येश्वरी वज्रयोगिनी शून्यता ॥
पूर्वदिगथित भैरब नीलवर्ण २
दहिनेपात्रधारी धारिणीवामय् विन्दूधरा ॥
घस्मरि, धोरिचौरी योगिनीदेवी २
प्रवन्ति नीरावज्र हुँकारसंजाता ॥

साभार: रत्नकाजी वज्राचार्य, पुलांगु व न्हूगु चचा मुना (न्हापांगु ब्व) पौल्या :३०

"अंवीज सम्भव"

राग : कामोद

ताल : षट्कंकाल
रचयिता :रत्नवज्र

अंबीजसम्भब कृष्णवर्णदेहा द्वात्रिंशल्लक्षणधरा २
वामभुज खट्वाङ्ग दहिने करतिधारी ॥
नमामि श्री नैरात्मादेवी २
मारविघ्नादिभवभयहरणं ॥ धु ॥
चतुर्विंशति पीठेश्वररूपं एक वदने त्रिनेत्रधारी २
पञ्चमुद्रा भूषितअंगे ग्रीब्ये नरशिरमाला ॥
त्वं देवदेवी शशीमण्डलमाभ्कें सुरनरवन्दितचरणा २
देव जोगिनी एक भवा नमामि पद्मगुह्येश्वरी ॥
श्री वज्रदेवी प्रसादेन दानपति रे मनोहर्ष २
शद्गुरु चरणे शिरेगत भनयि रत्नवज्र गीतचरिता ॥ धु ॥

साभार: रत्नकाजी वज्राचार्य,
***पुलांगु व न्हूगु चचा मुना मुना** (निगूगु ब्व) पौल्या : ४१*

"त्रिदल कमल"

राग : विभास **ताल :माथ**

त्रिदल कमल वर्ण कुसुमरसंगे
मधुकर हेरूव हरीणा २
श्री बिरूपाक्षत्र खगमूख यथा देवी
मेद नेपालयया ब्यापिता ॥
नमामी श्री नैरात्मादेवी त्रिभूवनमाता
वच्छलादेवी श्री मृगस्थलि २
सयर सुरासुर बन्दित चरणे
अनेग ऋद्धिसिद्धि वरप्रशादा ॥ धु ॥
नन्दन वनमिव चन्दन तरूवे
अनेग कूसुम पारिजात वदने २
नित्यगंगा बागमति तीर्थय्
अनेक तिर्थ क्षत्रवनं ॥
अष्ट भैरव अष्ट योगिनीदेवी
अनेग सूरक्षत्रपार २
अष्टमहाभय दुरित निवारनी ।
अनेक बिघ्न निरवारणी ॥
विश्वबियापित तारूणीदेवी
अखय निरञ्जन ज्योतिमय २
अभिमत सुखफल दायनीदेवी
जन्म जन्म तुजुपाय शरणा ॥ धु ॥

साभार : रत्नकाजी वज्राचार्य, पुलांगु व न्हूगु चचा मुना (न्हापांगु ब्व) पौल्या :२८

“द्विभुज एकमूख”

राग : मालव **ताल : माथ**

द्विभुज एकमूख पीतवदना
गगन मुकुटकेशा त्रिणयनी
नमामि श्री नैरात्मादेवी त्रिभुवनजननी ॥ धु ॥
विश्वभुवनव्यापिनि जिनज्ञानदायिनी ॥
दहिन करति वज्र चतुर्मार मर्दिनी २
वाम करोटक विराजित दधन्ते २
प्रणमामि नैरात्मादेवी सुरनरपूजिता २
सकल ऋद्धिसिद्धि देहिमे माता ॥ धु ॥

साभार : रत्नकाजी वज्राचार्य, पुलांगु व न्हूगु चचा मुना (निगूगु ब्व) पौल्या : ६०

"अमल स्वभाव"

राग : नाटक अथ कहू **ताल :**
च्युँमि : भानु शाक्यभिक्षु

अमलस्वभाव श्री सम्वरमुर्ति २
सरसिज हूँ भव श्री हेरुक लाया ॥
जगत् उद्धारिरे श्री नैरात्मा देवी ॥ धु ॥
त्रिभुवनचक्र यँ रँ लँ वँ जात
तदुपरि कनकाञ्चन मध्यवर्ती ॥ धु ॥
इह हि संसार यात्तु भूत प्रेत २
अगतिसहिता मानवपीडिता ॥ धु ॥
षेडशभुजधर व्याघ्रचर्म परिधारे
सयहत नरशिरमालालंविता ॥ धु ॥
हस्तद्वयधारी करति कपाल २
सहजानन्दे आलिंगन समाधि ॥ धु ॥
मकुट शिरेधर उर्द्ध पिंगलकेश २
चतुरमार छेदिता क्रोधस्वभावा ॥ धु ॥
सद्गुरुप्रसादे चरण शाक्यभिक्षु २
श्रावक भानुचित्त संवर गीता ॥ धु ॥

साभार : रत्नकाजी वज्राचार्य, ***पुलांगु व न्हूगु चचा मुना*** *(निगूगु ब्व) पौल्या : २६*

"त्रिदल कमल"

राग : विभास **ताल :माथ**

त्रिदल कमल वर्ण कुसुमरसंगे
मधुकर हेरूव हरीणा २
श्री बिरूपाक्षत्र खगमूख यथा देवी
मेद नेपालयया ब्यापिता ॥
नमामी श्री नैरात्मादेवी त्रिभूवनमाता
वच्छलादेवी श्री मृगस्थलि २
सयर सुरासुर बन्दित चरणे
अनेग ऋद्धिसिद्धि वरप्रशादा ॥ धु ॥
नन्दन वनमिव चन्दन तरूवे
अनेग कूसुम पारिजात वदने २
नित्यगंगा बागमति तीर्थय्
अनेक तिर्थ क्षत्रवनं ॥
अष्ट भैरव अष्ट योगिनीदेवी
अनेग सूरक्षत्रपार २
अष्टमहाभय दुरित निवारनी ।
अनेक बिघ्न निरवारणी ॥
विश्ववियापित तारूणीदेवी
अखय निरञ्जन ज्योतिमय २
अभिमत सुखफल दायनीदेवी
जन्म जन्म तुजुपाय शरणा ॥ धु ॥

साभार : रत्नकाजी वज्राचार्य, पुलांगु व न्हूगु चचा मुना (न्हापांगु ब्व) पौल्या :२८

परिशिष्ट (ख)

मूलश्री महाविहार (मू बाहा:)या किपा:

खालि

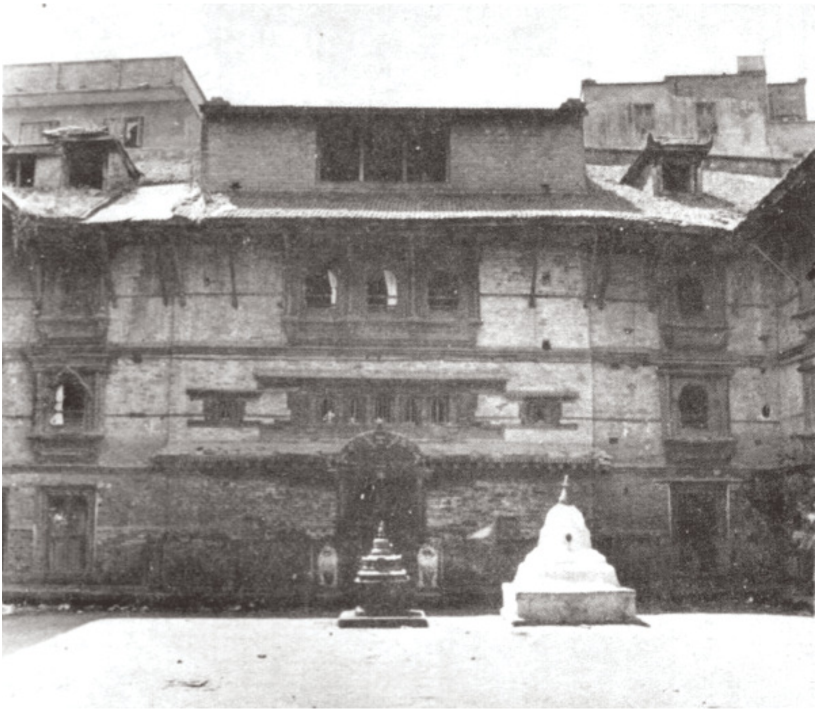

किपा ल्या: १

वि.सं २०३० सालपाखेया क्वा:पा:छँया पुलांगु किपा:

किपा ल्या: २

वि.सं २०६७ साल बैशाख पाखेया क्वा:पा:छँया पुलांगु किपा:

किपा ल्या: ३

वि.सं २०७० साल लिपाया क्वा:पा:छँया पुलांगु किपा:

किपा ल्या: ४

वि.सं २०७६ साल मंसिर ७ गते क्वा:पा:छँया पुलांगु किपा:

किपा ल्याः ५
क्वाःपाःछँय् पसः तयाच्वंगु (वि.सं २०७६ साल मंसिर ११)

किपा ल्याः ६
क्वाःपाःछँया थौंकन्हय्या अवस्था (२०७६ मंसिर ७)

किपा ल्या: ७

मू बाहाःया मू कुमारी व मनकुमारी च्वनेत दय्कातःगु तःमातं छँ (वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्या: ८

मू बाहाःया मू कुमारी वज्रदेवी पलिस्था यानातःगु तःमातंया आगं भाग
गुगु विहार पिनेयापिन्त मियाबिइ धुंकाः मुद्दा जुयाः
आःतकं भग्नावशेष जुयाच्वंगु अवस्था (वि.सं २०७० साल)

किपा ल्याः ९

थौंकन्हय्या तःमातंया जीर्ण रूप (वि.सं २०७६ मंसिर ७)

किपा ल्याः १०

मू बाहाःया तःमातं गन मनकुमारी बिज्याकाः पञ्चभलादमीपिं सहलह ब्याकेगु व जुगःचन्हेकुन्हु पञ्ज्रां न्यायेकीगु खः । (वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ११

वज्रदेवीया तःमातं भग्नावेश जूवंगु स्थिति (२०७६ मंसिर ७)

किपा ल्याः १२

ससुद्यःया च्वसं वज्रदेवीया आशन दुगु थाय् (२०७६ मंसिर ७)

किपा ल्याः १३

वज्रदेवीया आशन दुगु आगं क्वथाया भग्नावशेष गन क्वसं यःचिंगा न दुगु खः ।
(२०७६ मंसिर ७)

किपा ल्याः १४

मूलश्री महाविहार (मू बाहाः) या क्वाःपाःद्यः (वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः १५

तान्त्रिक सुरतवज्रं पलिस्था यानाथकूगु सुरत चैत्य (वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः १६

अष्टकोणाकृति कुटागार वज्रधातु चैत्य (वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः १७

विहारया छत्रपाल (वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः १८

विहारया मू मण्डःपाः (वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः १९

विहारया दथुइ च्वंगु जज्ञ मण्डप(२०७६ मंसिर ७ गते)

किपा ल्याः २०

जज्ञ मण्डपया भचा क्वसं च्वंगु अष्टमण्डल

थुकिया क्वय् लुकुमाःद्य तयातःगु दु । (२०७६ मंसिर ७ गते)

किपा ल्याः २१

अष्टमण्डल पुज्याय् धुंका ची बाहाःचुकय् पुज्यायमाःम्ह द्यः (२०७६ मंसिर ७ गते)

किपा ल्याः २२

वटुया प्रधान थकुजुजुं थःपरिवारया नामं न्हूगु तयाब्यूगु क्वाःपाः द्यःया मूलुखा च्वसंया नामसंगीति तोरणय् थुकथं च्वयातःगु जुल :-

"श्रेयास्तु सवत् १००४ मिति श्रावण थ्व ८ न्हूस कान्तिपुर मूल श्री माहाब्याहारावासित श्री ३ शाक्यमुनि तथागतस्य नेद्धार तोरण जिर्ण जुयाओ अ......र बिहारस्थित वज्राचार्य्य दिवंगत जुजु धंतस्य भार्य्या सतजीव लानि थकुं पुत्र देवी धं, योगराज मोतिलाल, देवराज पौत्र बुधिलाल चिरिया प्रभृति परि वारस्या॥१४॥ स्वाप्त् धर्म्मचित्त उत्पत्ति जुया ओ श्री शाक्यमुनि प्रति....तोरण दयेकाओ. दोहलपा जुलो त्रत धर्म्मलसर्वसत्वप्राणि उद्धार कामनार्थ, चात्ते मोक्षगति प्राप्त जुयाय शुभ सर्व्व ओ गंत शुभम् ।"
(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्या: २३

विहारया जीर्णरूप – वि.सं.२०६७ बैशाख पाखेयागु ।

किपा ल्या: २४

थौंतक नं ल्यंदनिगु कलात्मक न्यापा: व स्वपा:ख्वापा:या सँझ्या: (वि.सं २०६७ साल बैशाख)

<u>किपा ल्या: २५</u>

विहारया पिखालखु च्वसंच्वंगु स्वपा:ख्वापा: सँझ्या: व
विहार प्रवेशया मूलुखा (वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्या: २६

थौंकन्हय् जीर्ण जुयाच्वंगु विहारया पिखालखु च्वसंच्वंगु स्वपा:ख्वापा:
सँझ्या: व विहार प्रवेशया मूलुखा (वि.सं २०७६ मंसिर ७)

किपा ल्या: २७

विहारय् ल्यंदनिगु छगूयां छगू ल्वहंपौ (वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्या: २८

विहारया वज्राचार्यपिंलिसे स्वानाच्वंगु बालाजु बाइपासया पुलां गुह्येश्वरी देग:

(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः २९

बालाजुया गुह्येश्वरीयात मन्त्रसिद्ध याना वटुया भुजिं बाहालय् पलिस्था यानातःगु पीठ (वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ३०

थौंकन्हय् ब्यापारीपिनीगु अतिक्रमित वटुया भुजिं बाहालय् पलिस्था यानातःगु पुलां गुह्येश्वरीया पीठ (वि.सं २०७६ मंसिर ७)

किपा ल्याः ३१

मू कुमारी व मनूकुमारीयात पुज्याय्त दय्कातःगु तुं व जग्गा ब्यापारीतय्गु अतिक्रमणय् । (वि.सं.२०७६ मंसिर ७)

किपा ल्याः ३२

मू बाहाः दुहां वय्गु मू लँपु (वि.सं.२०७६ मंसिर ७)

किपा ल्याः ३३

वज्रयानी विहारय् मदय्कं मगाःगु काय,वाक,चित्तया प्रतीककथं तयातइगु स्वकुं लाःगु प्वाः । गुकियात द्यःवनेगु लापु ,अजिमा वा कुमारी प्वाः धयातल ।
(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ३४

खुया यंकुम्ह हनुमानया मूर्ति तयातःगु थाय्
वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्या: ३५
मूलश्री महाविहार
(मू बाहा:) या
अन्तिम कुमारी
शिशुमती वज्राचार्य

किपा ल्या: ३६
मूलश्री महाविहारया सर्वसंघया
दथुइ ल्वापुज़ुया: अन्तिम कुमारी
शिशुमती वज्राचार्ययात विधिविधानं
आशनं मुक्त यायेमफुगुलिं तसकं
बिरामी जुया: मिखा यालिं जुयावंगु
अवस्थाय् त:मातनय् कयात:गु किपा:

किपा ल्याः ३७

पुलांम्ह मू बाहाःकुमारी जमुना वज्राचार्य

किपा ल्याः ३८

मनूकुमारीया आशन दुगु क्वथाय् पलिस्थायानाःतम्ह भैरव (थ्व भैरव छम्ह मनूकुमारीया आगंमय् व मेम्ह वज्रदेवीया आगंमय् दुगुली आः

मनूकुमारीया आगमय् जक छम्ह दनि -वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ३९
मूलश्री महाविहारया मनूकुमारी
च्वनीगु आशन
(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ४०
मूलश्री महाविहारया
मूलकुमारीया बाहां सिंह
(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ४१

तःमातंया सिँया थामय् कियातःम्ह सिद्धा विरूपाया दुर्लभ मूर्ति
(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ४२

तःमातंया सिँया थामय् कियातःम्ह सिद्धा डोम्बिपाया दुर्लभ मूर्ति
(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ४३

तःमातंया सिँया थामय् कियातःम्ह सिद्धा धर्मपाया दुर्लभ मूर्ति

(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ४३

तःमातंया सिँया थामय् सिद्धा धर्मपा लिसे कियातःगु मेगु दुर्लभ मूर्ति बुरा जुया मिखां मखंम्ह धर्मपायात वयागु साधनाया ज्वलय् योगिनीं दर्शन बिया अभिषेक व उपदेश ब्यूगु चित्रण जूइफु । (वि.सं २०७६ मंसिर ८)

किपा ल्याः ४४

तःमातंया सिँया थामय् कियातःम्ह सिद्धा कंकलिप्पाया दुर्लभ मूर्ति (वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ४५

तःमातंया सिँया थामय् कियातःम्ह सिद्धा कपालीपाया दुर्लभ मूर्ति

(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ४६

तःमातंया सिँया थामय् कियातःम्ह सिद्धा कुकुरिपाया दुर्लभ मूर्ति

(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ४७

तःमातंया सिाया थामय् कियातःम्ह सिद्धा लुइपाया दुर्लभ मूर्ति
(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ४८

तःमातंया सिाया थामय् कियातःगु दुर्लभ मूर्ति – ल्वहंहिटी म्वःल्हुया च्वंगु

किपा ल्याः ४९

तःमातंया सिाया थामय् कियातःम्ह सिद्धा तन्तिपा(गुरु तन्देपा)या दुर्लभ मूर्ति
(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ५०

तःमातंया सँझ्याःक्वसं सिं कियातःगु बुट्टा (वि.सं २०७६ मंसिर ८)

किपा ल्याः ५१

तःमातंया थांमय् कियातःगु बुट्टा (वि.सं २०७६ मंसिर ८)

किपा ल्याः ५२

लोप जुयाः हाकनं जिर्णोद्धार जूगु चाबहि,लामपोखरीया पिंगला विहार

(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ५३

पिंगला विहारया बुद्धमूर्ति यलय् यंके न्हृयव क्षमापुजा यानाच्वंगु तेलचित्र
(थ्व किपा पिंगला विहारयात हिरण्यवर्ण महाविहारपाखें उपलब्ध याकूगु खः)
(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ५४

प्राचीन पिंगला विहारय् जीर्णोद्धार याना लुयावःगु अवशेष
(च्वय् भगवानया ल्यूने खने दयाच्वंगु ब्वः) (वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ५५

प्राचीन पिंगला विहारया दथुइ लाक्क पलिस्था यानातःगु चैत्य
(वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्याः ५६

प्राचीन पिंगला विहार जीर्णोद्धार लिपा हिरण्यवर्ण महाविहारपाखें पुलांम्ह द्यः या पलेसा न्हूम्ह द्यःपलिस्था याना ब्यूगु (वि.सं २०६७ साल बैशाख)

किपा ल्या: ५७

चीबाहा:चुकया छखा: छँया ग्वाखंचा प्वालय् पलिस्था यानातम्ह वज्रवीर महांकालया मूर्ति (बि.सं.२०७३ साल तक थ्व थन दुगु ख:)

किपा ल्या: ५८

ची बाहा:चुकय् वज्रवीर महांकाल पलिस्था यानात:गु छँ। छँ दय्कीगु झ्वलय् द्य: पुलांगु छँय् यंका: तये यंकूल। (वि.सं.२०७६ मंसिर ८)

किपा ल्याः ५९

तःमातंस पलिस्था यानातःम्ह सरस्वती द्यः

परिशिष्ट (ग)

ज्ञात दुपिं मू बाहाःया

पुलांपिं मूकुमारीपिनिगु किपा

किपा ल्याः १
पुलांम्ह मू बाहाःकुमारी
छत्ररत्नेश्वरी वज्राचार्य
(कुनां : हारां द्यःमय्जु)

किपा ल्याः २
पुलांम्ह मू बाहाः कुमारी
जमुनादेवी वज्राचार्य
(कुनां : हाकु द्यःम यजु)

किपा ल्याः ३

तःछेँ बाहालय् ब्याहा जुयावःम्ह पुलांम्ह मू बाहाःकुमारी हेय्कसा द्यःमय्जु
(किपा लुइके मफूगु)

किपा ल्याः ४

पुलांम्ह मू बाहाः कुमारी हेमकुमारी वज्राचार्य
(कुनां : न्हाय्ताहःक द्यःमय्जु)

किपा ल्याः ५

झ्वाःबाहालय् ब्याहा यानावःम्ह 'न्हाय्चा' कुनां तयातःम्ह
च्वय्या मूकुमारी हेमकुमारी वज्राचार्यया केहेँ ल्यासेबलय् हे मदुगु जुल ।
उकिं सम्बन्धित थःथिति म्हमस्यूगुलिं किपा मदुगु जुल ।

किपा ल्याः ६

कुमारीं आशनं कुहाँ वय्धुंकाः मचाबलय् हे दिवंगतजुया बिज्याःम्ह
पुलांम्ह मूबाहाः कुमारी ध्याङ्ग्री द्यःमय्जुया किपा न लुइके मफूगु जुल ।

किपा ल्याः ७

पुलांम्ह मू बाहाःकुमारी विजयादेवी वज्राचार्य (कुनां : भुतु द्यःमय्जु)

किपा ल्याः ८

पुलांम्ह मू बाहाःकुमारी निर्मला वज्राचार्य

किपा ल्याः ९

पुलांम्ह मू बाहाः कुमारी
कमला वज्राचार्य

किपा ल्याः १०

पुलांम्ह मू बाहाःकुमारी
साधना वज्राचार्य

किपा ल्या: ११

पुलांम्ह मू बाहा: कुमारी

जमुना वज्राचार्य

किपा ल्या: १२

पुलांम्ह मू बाहा: कुमारी

कान्ति वज्राचार्यया किपा:

किपा ल्याः १३

अन्तिम पुलांम्ह मू बाहाःकुमारी

शिशुमति वज्राचार्य

परिशिष्ट (घ)

मूलश्री महाविहारया पुलांगु

क्वा:पा:द्य:छेँया वास्तविक शैली (नक्शा)

खालि

मूलश्री महाविहारया क्वा:पा:घ:छेँया नक्शा

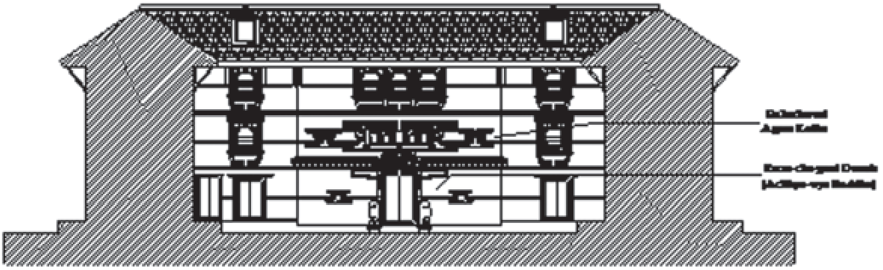

South Elevation

कुमारीघ:या त:मातं

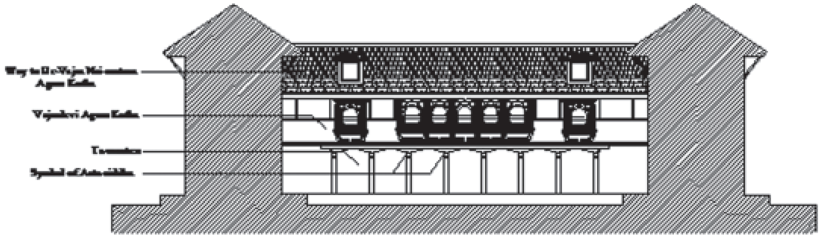

North Elevation

मनूकुमारीया आशन दुगु पूर्वी मोहडाया पुलांगु रूप

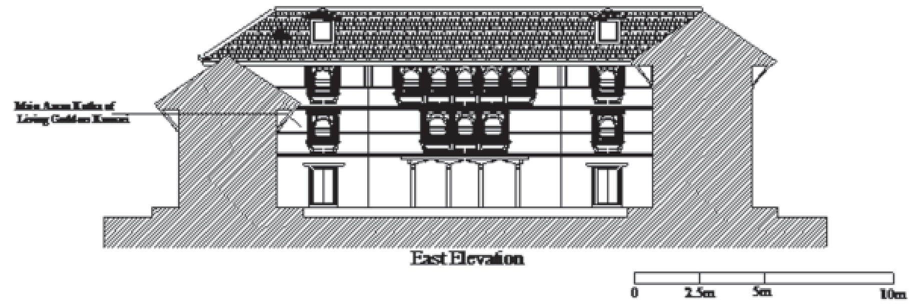

विहारया मू आगं अर्थात् श्री हेवज्र नैरात्मा पलिस्था यानात:गु पश्चिमी मोहडाया पुलांगु रूप

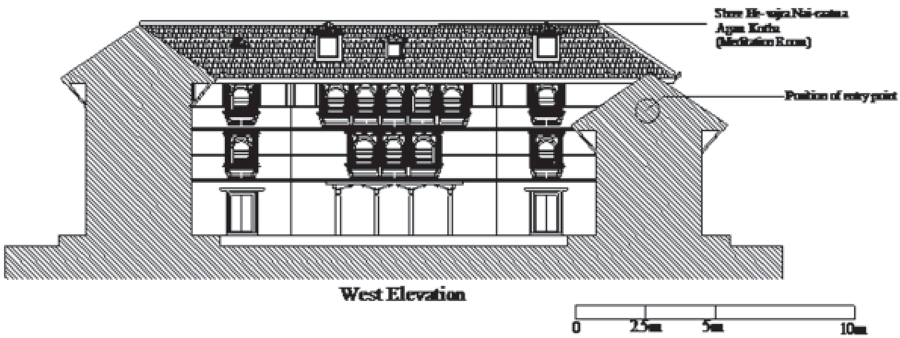

मूलश्री महाविहार (मू बाहाः)या नक्शा

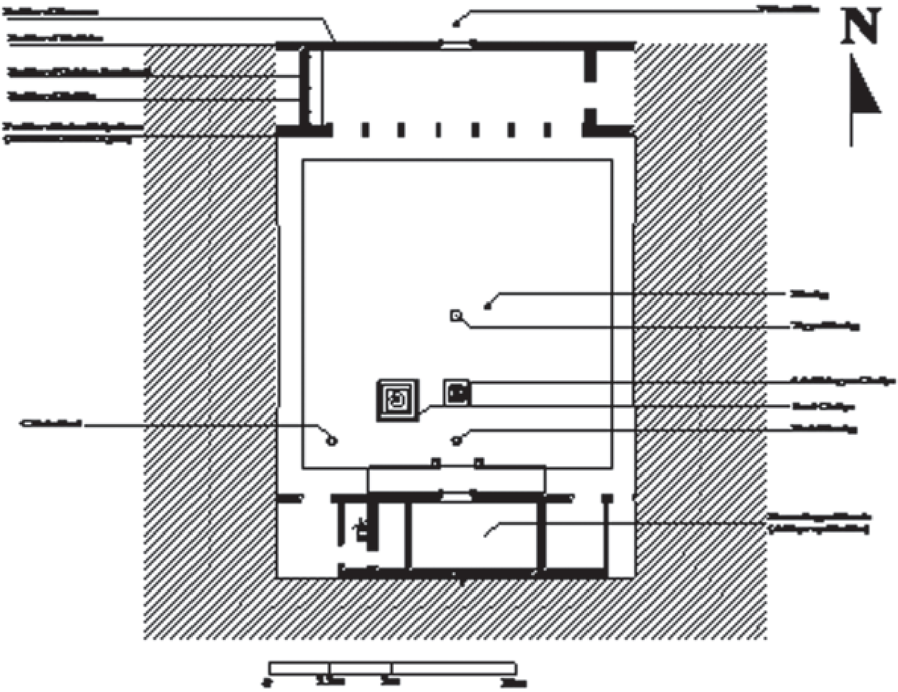

मू बाहाःया सर्वसंघया भाजु श्री शान्तरत्न वज्राचार्यलिसे
न्यनेकने यानाः मैत्रीपुर महाविहार (क्वाः बाहाः)या आर्किटेक्ट
श्री समीररत्न वज्राचार्यं दय्कूगु मूबाहाःया पुलांगु शैलीया वास्तविकरूप

खालि

लिधंसा धलः

नेपाली भाय्‌या सफू

- अमात्य, डा.साफल्य, काठमाडौं नगरायण, काठमाडौ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, वि.सं. २०५३ ।
- दाहाल, डा.पेशल, नेपालको इतिहास, काठमाडौं : एम.के.पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रीव्यूटर्स, वि.सं. २०५५ ।
- नेपाल, ज्ञानमणि, नेपालको पूर्वमध्यकालको इतिहास, प्र.सं., कीर्तिपुर : सिनास, वि.सं. २०५४ ।
- प्रधान, भुवनलाल, काठमाडौं उपत्यकाका केही सांस्कृतिक छिर्का मिर्का, काठमाडौं : डा.सुमित्रा मानन्धर गुरुङ्ग, वि.सं.२०६४ ।
- वज्राचार्य, महेश्वरराज, महायान धर्ममा मद्यमांसको प्रयोग, ललितपुर : नेपाल बौद्ध परिषद्, वि.सं. २०५९ ।
- वज्राचार्य, धनवज्र,गोपालराज वंशावलीको ऐतिहासिक विवेचना, काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र, वि.सं.२०६४ ।
- वज्राचार्य, डा.नरेशमान, वज्रयान, काठमाडौं : त्रिरत्न प्रकाशन, वि.सं.२०६९ ।
- रेग्मी, डा.जगदीशचन्द्र, नेपालको धार्मिक इतिहास (प्राचीन र मध्यकाल) द्वि.सं., काठमाडौ : रत्नपुस्तक भण्डार, वि.सं. २०३९ ।
- रेग्मी,डा.जगदीशचन्द्र, लिच्छवि इतिहास, काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र, वि.सं.२०५३ आषाढ ।
- लेभी, सिल्भाँ, नेपाल हिन्दू अधिराज्यको इतिहास (दोश्रो खण्ड), काठमाडौं : हिमाल किताव प्रा.लि., सन् २०१५ ।
- श्रेष्ठ, पुरुषोत्तमलोचन, भक्तपुरको नवदुर्गा गण, प्र.सं., भक्तपुर : वविता श्रेष्ठ : वि.सं. २०६० ।

- श्रेष्ठ, सृजना, जीवितदेवी कुमारी, कथा र वास्तविकता, प्र.सं., काठमाडौं : वि.सं. २०६१ ।
- क्षेत्री, प्रा.डा. गणेश र उप प्रा.रामचन्द्र रायमाझी, नेपालीकला, वास्तुकला र प्रतिमालक्षण, दो.सं., काठमाडौ : एसिया पब्लिकेसन्स्, वि.सं. २०६० ।

नेपालभाषाया सफू

- गुभाजु, अष्टमुनि(सं), श्री वसुन्धरादेवी ब्रत बाखं, यैं : श्रीमति रेवती बज्राचार्य ,ने.सं. १११३ ।
- जोशी, सत्यमोहन (सं.), ब:चाधंगु नेवा: खँग्व:धुकू, यैं : लाकौल पिथना, ने.सं. ११०७ ।
- तमोट, काशीनाथ, कुमारीपूजा संक्षेपविधि, शुभ सफूकुथि प्रकाशन, ने.सं.११२७ ।
- वज्राचार्य, बद्रीरत्न, श्री स्वयम्भू पुराण, प्र.सं. यैं : सानुमाया तुलाधर, ने.सं. ११०३ ।
- वज्राचार्य, पं. वद्रीरत्न,न्हापाया प्रसिद्ध वज्राचार्यपिं, प्र.सं. यैं : आनन्दकुटी विहार गुठी, बु.सं. २५३३ ।
- वज्राचार्य, रत्नकाजी,पुलांगु व न्हूगु चचा मुना, (न्हापांगु ब्व) यैं : वृद्धिमान/ बद्रीमान शाक्य, ने.सं. १११६ ।
- वज्राचार्य, रत्नकाजी,पुलांगु व न्हूगु चचा मुना, (निगूगु ब्व) यैं : वृद्धिमान/ बद्रीमान शाक्य, ने.सं. १११९ ।
- वज्राचार्य, रत्नकाजी/बिजयरत्न, नेपा:देया विहारया ता:चा, प्र.सं., यैं : वि.सं. २०३९
- वज्राचार्य, रत्नकाजी, यँदेया चैत्य विवरणात्मक अध्ययन, यल : नेपालमण्डलया बौद्ध संस्कृति सम्मेलन आयोजक समिति, वि.सं. २०५५
- वज्राचार्य, यज्ञमान पति, वज्रयान परम्पराय्–योगिनीया भूमिका, यैं : बौद्धदर्शन अध्ययन पुच:, वि.सं.२०६४

- वज्राचार्य, यज्ञमान पति, काठमाडौं : विरिञ्चि मोती स्मृती गुह्यतारा कोष, वि.सं.२०७२ ।
- वज्राचार्य, आनन्दमुनि, श्री हेवज्र नैरात्मादेवी म्हसिका, काठमाडौं : वज्रयान महासंघ, वि.सं.२०६७ ।
- मानन्धर, ज्ञानकाजी, कुमारी (पूधा प्याखं), बनेपा : सुखवेती मानन्धर, ने.सं. ११२३ ।
- सायमि, सन् , नेपाःया जात्रा, नसना पब्लिकेशन, ने.सं.११२९ कछला ।
- शाक्य, मिनबहादुर/शान्तहर्ष वज्राचार्य (भाषानुवाद), स्वयम्भू पुराण, प्र.सं.,ललितपुर नागर्जुन बौद्ध अध्ययन संस्थान, वि.सं. २०५८ ।
- शाक्य, हेमराज, शिवदेव संस्कारित रुद्रवर्ण महाविहार छगू अध्ययन, प्र.सं., यल, २५३८ बुद्ध जयन्ति समारोह समिति, वि.सं. २०५१ ।
- श्रेष्ठ, बद्रीलाल (सं.), कुमारी, कुमारी प्रकाशन, ने.सं. ११२१, ल्याः २४५ ।
- श्रेष्ठ, बद्रीलाल (सं.), कुमारी, कुमारी प्रकाशन, ने.सं. ११२२, ल्याः २४६ ।

अंग्रेजी भाय्‌या सफू

- एलेन माइकल, द कल्ट अफ कुमारी, काठमाडौं : सिनास(इन्स्टिच्यूड अफ नेपाल एण्ड एशियन स्टडिज,त्रि.वि.वि,सन् १९७५ ।
- राइट, डेनियल, हिस्टोरी अफ नेपाल, नयाँ दिल्ली, एशियन इजुकेशन सर्भिस, १९९०, प्र.प्र. सन् १८७७ ।
- लक, जोन के., बुद्धिष्ट मोनाष्टि्र अफ नेपाल, काठमाडौ : सहयोग प्रेस प्रा.लि., सन् १९८५ ।

हिन्दी भाय्‌या सफू

- गोयन्का, आचार्य सत्यनारायण, धारण करे तो धर्म, महाराष्ट्र : विपश्यना विशोधन विन्यास, दो.सं., सन् २००३ ।
- दोर्जे, आ.सेम्पा (अनुवादक), चौरासी सिद्धोंका वृत्तान्त-आचार्य अभयदत्तश्री प्रणीत, सारनाथ, वाराणासीः के.उ.ति.शि.सं., १९७९ ।
- न्यौपाने, काशीनाथ, हेवज्रतन्त्रम्, वाराणासी : इण्डियन माइण्ड, सन् २०१२ ।
- गोयन्का, विपश्यनाचार्य श्री सत्यनारायण, विपश्यना पत्रिका संग्रह (भाग १), महाराष्ट्र : विपश्यना विशोधन विन्यास, प्र.सं. सन् २०१२ ।
- सांकृत्यायन, राहुल, पुरातत्व निवन्धावली, इलाहवाद, दिल्ली, बम्बई : कितावमहल, सन् १९५८ ।

स्मृति ग्रन्थ

- वज्राचार्य, निर्मल(सं), अष्टमंगल स्मृति ग्रन्थ, काठमाडौं : अष्टमंगल स्मृति ग्रन्थ प्रकाशन समिति, वि.सं.२०५९ ।

नेपालभाषाया आचार्य गुथि प्रतिवेदन

- दथुपुइँ आचार्य गुठी, संस्कृति तथा संरक्षण समिति, वार्षिक प्रतिवेदन, यैं : दथुपुइँ आचार्य गुठी, वि.सं.२०७६ बैशाख ६ गते ।

नेपालभाषाया पत्रिका

- जोशी, कमल (सं), मधुमास, वि.सं.२०५० ।
- वज्राचार्य, आनन्दमुनि, नेपाल (स्वलापौ), वज्रयान (सं.) यैंः ने.सं. ११२६ सिल्लाथ्व प्रतिपदा, वर्ष १, अंक २ ।
- वज्राचार्य, डा.नरेशमान (स्वलापौ), वज्रयान (सं) यैं : ने.सं.११३० सिपुन्हि, वर्ष १,अंक २

- सुरेश किरण (सं.), सन्ध्या टाइम्स, वि.सं. २०५४ मार्ग ६ गते शुक्रवार ।
- सुरेश किरण (सं.), सन्ध्या टाइम्स, वि.सं. २०५५ मार्ग १ गते शुक्रवार ।
- सुरेश किरण (सं.), सन्ध्या टाइम्स, ने.सं. १११९ पोहलागा १३ ।
- सुरेश किरण (सं.), सन्ध्या टाइम्स, ने.सं.११२० ञलागा २ ।
- शाक्य, डा. वज्रराज (सं), पलेस्वां , वि.सं. २०५२ ।
- ....(सं) आनन्दभूमि, वि.सं.२०५१ आश्विन ।
- ....(सं) आनन्दभूमि, वि.सं.२०५१ मंसिर ।

नेपालीभाषाया पत्रिका

- शाक्य,डा.वज्रराज (सं),पलेस्वां, वि.सं.२०५२ ।
- ...., गोरखापत्र, वि.सं.२०५६ माघ १ गते शनिवार ।

इण्टरनेट व विकिपेडिया

- www.historyfiles.w.uk/kinglists fareast/indiamarwar.htm, 15thMarch 2015.
- https://en.wikipedia.org/wiki/list of earthquakes in nepal, 26th sept 2015.

न्यनेकने (खँल्हाबल्हा)

- मू बाहा:या चक्रेश्वर श्री भीमरत्न वज्राचार्यलिसे खँल्हाबल्हा ।
- मू बाहा:या स्थवीर सदस्य श्री सौभाग्यरत्न वज्राचार्यलिसे खँल्हाबल्हा ।
- मू बाहा:या सर्वसंघया दुज: व वज्रदेवीया आशन दुगु त:मातंया श्री शान्तरत्न वज्राचार्यलिसे खँल्हाबल्हा ।
- मू बाहा:या सर्वसंघया दुजपिं श्री महामंगल वज्राचार्य व श्री उत्तमरत्न वज्राचार्यलिसे खँल्हाबल्हा ।
- इतुंबाहा:या सर्वसंघया दुज: श्री मीमलाल वज्राचार्यलिसे खँल्हाबल्हा ।
- चाबहि,लामपोखरीइ च्वंगु पिंगला विहार सुधार समितिका नाय: श्री पृथ्वी शाक्यलिसे खँल्हाबल्हा ।

खालि

रत्नभद्र व परिवारया वंशवृक्ष २०७४

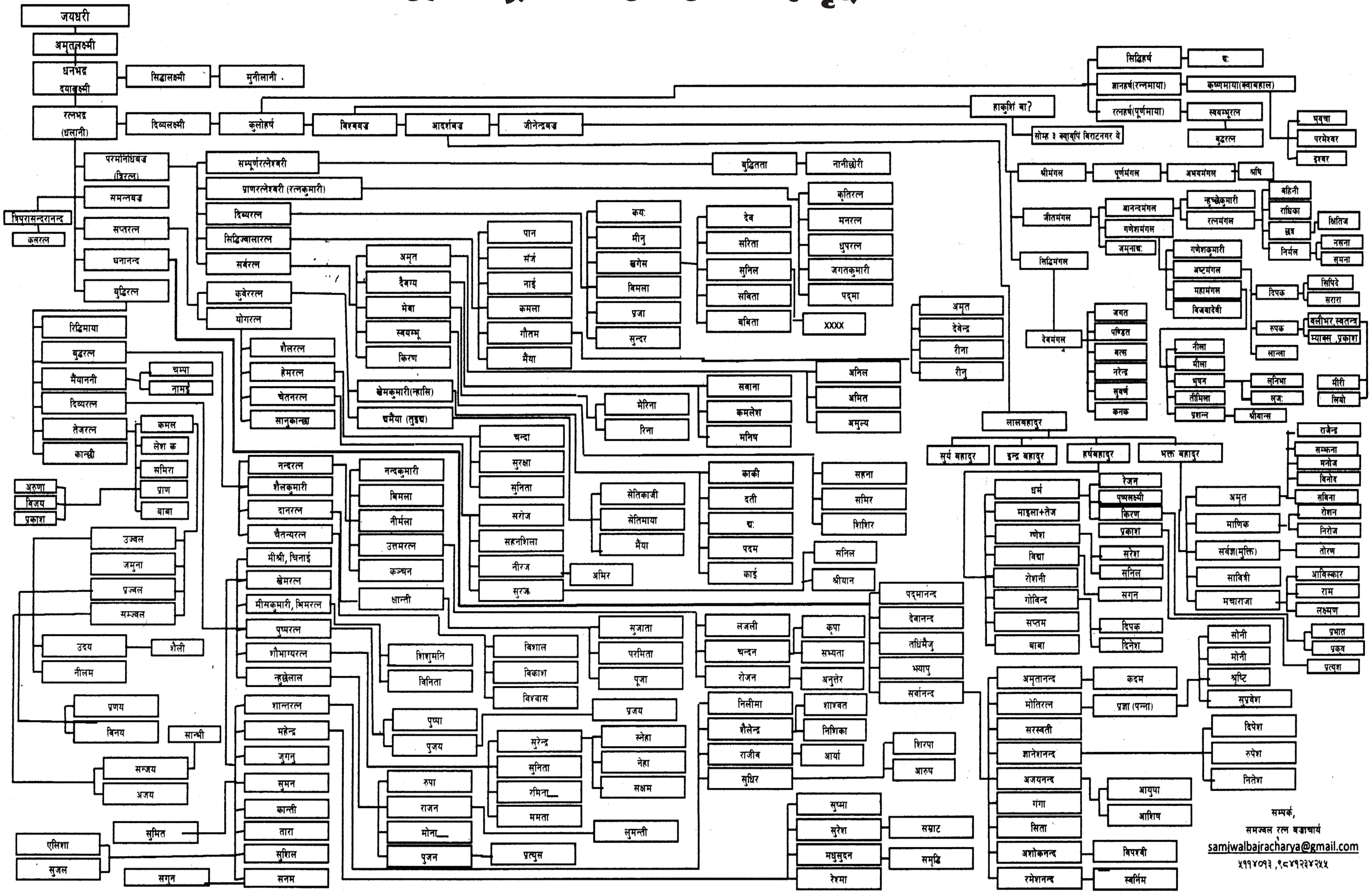

सम्पर्क,
समज्वल रत्न बज्राचार्य
samjwalbajracharya@gmail.com
५११४०१३ ,९८४१२३४२५५

सुजनविलास वज्राचार्य

मां : नानीबाबा वज्राचार्य

बा: : पटेलविलास वज्राचार्य

थाय्बाय् : मखं बाहाः, यँ

शिक्षा : एम.बि.ए, एल.एल.बि (त्रिभुवन विश्वविद्यालय)
एम.ए (एप्लाइड बुद्धिजम् - लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय)

जन्म : वि.सं. २०३० कार्तिक

आवद्ध : रत्नकीर्ति महाविहार, मखं बहाः (सहसचिव)
मखन क्रियाशील समूह (सचिव)
मखन युवा क्लब (सचिव)
धर्मोदय सभा (आजिवन सदस्य)

न्हापा आवद्ध :

१) जःसफू कुथि (संस्थापक दुजः व पुलांम्ह नायः) (ने.सं.१११० -१११९)

२) नेपालभाषा नाय्खिं साहित्य पालाः (पिपल्स क्याम्पस)- मू दुजः (ने.सं. ११११-१११३)

३) सन्ध्या टाइम्स न्हिपौस विश्व घटना सम्बन्धी लेख- देशंदे (वि.सं. २०५४ निसें २०६० तक)

४) इमेज च्यानल KATH 97.9 FM स नेवाः तजिलजि व संस्कृति सम्बन्धी कार्यक्रम "झीगु म्हसिका" सञ्चालन (वि सं.२०५६ भाद्र निसें २०५७ श्रावण तक)

५) रेडियो सगरमाथा १०२.४ स नेपालभाषाया समाचार वाचक (वि.सं.२०५७ निसें २०५८ तक)

कृति : थी थी सफू व पत्रपत्रिकाय् चीबाखं, बाखं व संस्कृति सम्बन्धी च्वसूत पिहांवःगु

ईमेल : bilassujan@gmail.com
sujan_bilas@yahoo.com

978-9937-0-6890-1
9 789937 068901